

ADABIYOT

XRESTOMATIYASI

**ERTAKLAR
MAQOLLAR
TOPISHMOQLAR**

2 jild

82(50)
E-83

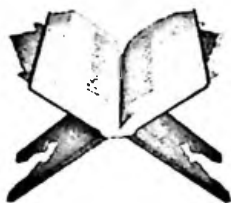
ADABIYOT

XRESTOMATIYASI

ERTAKLAR

MAQOLLAR

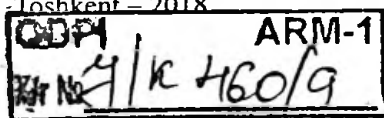
TOPISHMOQLAR

2 - jild

G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi

Toshkent - 2018

UO'K 389.2
K BK 82 (5O')
E83

Ertaklar, maqollar, topishmoqlar J-2: / – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 296 b. – (Adabiyot xrestomatiyasi)

Bolalikdan ertaklar o'qishni odat qilsangiz xalq maqollaridan o'zingizga kerakli xulosalarni chiqarishni o'rganishingizda, kelajakda hayot topishmoqlariga javob topishingizda asqotishi tayin.

Mazkur kitob esa, hozirdanoq sizga munosib hamroh bo'ladi, degan umiddamiz.

UO'K 389.2
K BK 82.3 (5O')

ISBN 978-9943-4799-2-0

© G'afur G'ulom
nomidagi nashriyot-
matbaa ijodiy uyi, 2018

ERTAKLAR

SUSAMBIL

Bor ekan-u yo'q ekan, och ekan-u to'q ekan, bo'ri bako-vul ekan, tulki yasovul ekan, qarg'a qaqimchi ekan, chum-chuq chaqimchi ekan...

O'tgan zamonda bir boy bor ekan. Uning bir eshagi va bir ho'kizi bor ekan. U odamning yeri ko'p ekan, bu yerlarni qarol – qo'shchilarga ektirib, kun o'tkazar ekan. Xo'jayinning o'g'illari ko'pincha eshakni minib yurar ekanlar. Xo'jayin eshakka yarasha egar-to'qim qildirib bergan ekan. To'qimi gajimli, juda ham kelishgan ekan. Shunday qilib bu eshakni xo'jayin ham, xo'jayinning bolalari ham yaxshi ko'rib, suv o'rniga sharbat, o't o'rniga qora mayiz bilan beda berib boqar ekan. Xayr, eshak suv o'rniga sharbat, o't o'rniga qora mayiz bilan bedani yeb, mazasini qila bersin. Endi gapni ho'kizdan eshiting.

Xo'jayin ho'kizni ertadan kechgacha qo'shga qo'shar ekan. Ho'kiz kechqurun qorni ochib, charchab qaytib kelsa, uning oldiga bir bog' quruq poyani tashlab qo'yar ekan. Ho'kiz bechora har kuni bir bog' quruq poyaga yo'liqib, qorni ochib, qoni qochib, rangi to'zib, ko'p abgor bo'libdi. Bir kuni ishdan kelib, poyani yegisi kelmay yig'lab yotib atrofga qarasa, boyagi eshak suv o'rniga sharbat, o't o'rniga qora mayiz bilan bedaning gulini yeb, maza qilib yotibdi. Shunda ho'kiz uning ovqatidan yegisi kelib, eshakka:

– Hoy o'rtoq, men ko'p och qoldim, rahming kelmaydimi? Kel, menga ham ovqatingdan ber! – debdi. Shunda eshakning rahmi kelib, ovqatidan beribdi. Eshakning oldida

har doim ovqat ortib yotar ekan. Xo'jayin erta bilan chiqib ko'rsaki, eshakning oldida ovqati qolmabdi. «E, eshagimning ishtahasi endi ochilibdi», deb ko'p-ko'p ovqat soladigan bo'libdi.

Bir kuni xo'jayin chiqib qarasa, eshakning ovqatini ha-deb ho'kiz kelib yeyayotgan emish.

Xo'jayin:

— He, hali sening qorning to'yib, dimog'ing ko'tarilib qolibdi-ku! — deb, ertasi kuni ho'kizni eshakning o'miga qo'yib, eshakni oborib ho'kizning o'miga qo'shga qo'shibdi. Eshak sho'rlik umrida qo'shga qo'shilmagan ekan. U omochni tortishga ko'p qiynalibdi. Oxiri taqdirga tan berib, qo'shda yurishga ham ko'nikib qolibdi. Kechgacha qo'shda yurib charchab, qorni ochib uyga borsa, avvalgi ovqatlar yo'q, sharbat o'miga bir paqir suv, mayiz bilan bedaning o'miga bir bog' poya. Eshak bechora nochor yeyishga tushibdi.

Xayr, shunday qilib, xo'jayin eshakni kuzgacha toza ham qo'shga qo'shibdi. Kuz bo'lganda unda uzoq-uzoq yerlarga yuk ortib boradigan bo'libdi.

Bir kuni xo'jayin eshakni minib bozorga boribdi. Bozordan bir qop tuz sotib olibdi. Tuzni eshakka ortib, ustiga o'zi minib, yo'lda ketayotsa, birdan havo aynib, yomg'ir yog'a boshlabdi. Hash-pash deguncha darrov yo'llar loy bo'lib ketibdi. Eshak bechora ustida tuz, uning ustiga xo'jayin mingan, boz ustiga yuklar yomg'irda ivib og'irlashgan, yomg'irdan junlari ivib, terisiga nam o'tib qovjiragan bir ahvolda yo'lda arang yurib kelar ekan. Noinsof xo'jayini loaqal eshakning oyog'idagi taqasini ham yangilatib qo'ymagan ekan. Taqasi siyqalanib qolgani uchun eshak loyda toyilib, turtinib borar ekan. Ustidagi og'ir yuki bosib, darmoni quribdi, buning ustiga xo'jayin:

– Tez-tez yurmaysanmi? – deb, qo‘lidagi xalacho‘pi bilan bo‘yniga niqtabdi. «Xix-xix!» deb ikki oyog‘i bilan qorniga tepibdi. Eshak shu azob bilan borayotib yo‘lda bir buzuq ko‘prikka kelib qolibdi. Bechora eshak toyilib-turtilib ko‘prikning ustiga chiqqanda oyog‘i toyib, ko‘prikning teshigiga kirib qolibdi, ustidan xo‘jayin chalqanchasiga ag‘anabketibdi. Shunda xo‘jayinning qahri kelib, chayonday zahri kelib, ko‘prikning tagidan bir so‘yilni tortib olib, o‘lganning ustiga tepgan, deganday, «Meni ag‘anatadigan senmisan?!» – deb bechora eshakni toza uribdi. Eshakning oyog‘ini ko‘prik qisgan, o‘zini yuk bosgan, buning ustiga kaltakning achchig‘i. Eshak shunda bo‘ynini yerga solib, boshini loyga qo‘yib, ko‘zidan yoshini oqizib yotib qolibdi. Shunda uch-to‘rt yo‘lovchi yetib kelibdi. Eshakning ahvolini ko‘rib, yo‘lovchilarning rahmi kelibdi. Bitta yo‘lovchi:

– Hoy noinsof! Eshakning ahvoliga qarasang-chi, uni urib nima qilasan? – Ustidagi yukni ol, bo‘lmasa o‘lib qoladi, – debdi. Keyin yo‘lovchilar kelib, biri yukning ustidagi arg‘amchini qirqibdi, birisi tuzni ag‘anatibdi, biri eshakning belidan ko‘tarib, yana biri dumidan ushlab ko‘prikdan chiqarib olibdi. Shundan keyin xo‘jayin tuzni ortib yana yo‘lga tushibdi. Eshak bechora shuncha azob bilan qorni ochib uyga zo‘rg‘a yetib boribdi. Borgandan keyin uydagilar: «Xo‘jayin yomg‘irda ivib kelibdi, ko‘p azoblanibdi», deb uni qo‘llab-quvvatlab, issiq uyga olib kirib ketishibdi. Eshakni esa ochiq havoga bog‘lab qo‘yishibdi. Xo‘jayin o‘choqda oqqalov o‘tda isinib, yog‘li palovni yeb, maza qilibdi. Eshakka bo‘lsa, boyagi-boyagi – boy xo‘janing tayog‘i, deganday bir bog‘ quruq poyani tashlashibdi.

Eshakning juda xo‘rligi kelib, endi shu kayfiyatda yuraverishga rozi bo‘lgisi kelmabdi. Eshak endi nima qilsam bo‘lar ekan, deb o‘ylabdi. «Men shu xo‘jayinning qo‘lida tokay ezilaman, axir xo‘jayinnikidan chiqib ketsam,

ochdan o'lamanni? Kel-e, shu yerdan boshimni olib ketayin!» – debdi.

«Endi qayoqqa borsam bo'lar ekan?»– deb o'ylabdi.

Eshak yoshligida onasidan: «Susambil degan mamlakat bor ekan, u joyda o'tning quyug'i, suvning tinig'i mo'l ekan. Unda birov bilan birovning ishi ham yo'q, azob-uqubat ham yo'q, ovqat mo'l, qorning doim to'yib yuradi», degan gapni eshitgan ekan. Onasi bechora ko'p orzu qilsa ham Susambilga borolmay, o'lib ketgan ekan. Eshak o'ylab-o'ylab shu Susambilni topibdi. O'midan turib, chiranib tortib boshvog'ini uzib, osmonga qarab bir hangrab olibdi. Keyin xo'jayinning tashqi hovlisi bilan xayrlashib, yo'lga tushibdi.

Bir odamning qirqta tovug'i bor ekan, birkam qirqtasi makiyon, bittasi xo'roz ekan. Makiyonlar har kuni birkam qirqta tuxum qilib berar ekanlar. Biroq egasi juda xasis odam ekan. Tovuqlarga loaqal uch kunda bir marta ham don sochib qo'ymas ekan. Tovuqlar hovlida xashaklarni va go'nglarni titib, shundan ovqat topib, shundan qorin to'yg'azar ekanlar.

Bir kuni tovuqlar qo'shnisining hovlisida donlab yurganda qo'shnisining xotini uy obrezida oqishoq yuvib, qozonga solibdi. Obrezning chetiga besh-to'rtta oqishoq to'kilib qolibdi. Buni xo'roz ko'rgan ekan, sekin kirib, hali donlarni yeya boshlabdi. Shunda qo'shnisining xotini ko'rib: «Kisht-kisht, qirilgurlar, kisht», deb otashkurakni otib yuboribdi. Otashkurak xo'rozga tegib uni bir necha martaba yumalatib yuboribdi. Otashkurakning zarbidan xo'roz ko'p alam tortib, bir chekkaga borib toza yig'labdi. Shunda xo'rozning xo'rliki kelib: «Xo'jayin har kuni birkam qirqta tuxum olsa, loaqal bitta tuxumning puliga don olib sochmasa; uyining eshigi yoniga borsak, o'zi ham, xotini ham «kisht-kisht!» deb haydasa, boz ustiga qo'shnilaridan

ham kaltak yesang! Menga nima azob! Kel, shu yerda yurgandan ko'ra dalalarga chiqib ketib, o'sha yerda o'zimcha tirikchilik qilsam, nima bo'ladi?» – debdi. O'rnidan turibdi va «quq-qu-qu», deb qichqiribdi. Keyin pir etib uchib devorga qo'nibdi, undan uchib ko'chaga tushibdi-yu, dalaga qarab ketaveribdi.

Xo'roz dala yo'lida borayotgan ekan, uch ko'cha kelib to'qnashibdi. Uch ko'chaning biridan boyagi eshak, ikkinchisidan xo'roz kelib chiqibdi. Xo'roz eshakka qarab:

– Assalomu alaykum, eshakvoy! – debdi.

Eshak:

– Vaalaykum assalom, xo'rozvoy, – debdi.

Xo'roz:

– Sizga yo'l bo'lsin? – deb eshakdan so'rabdi.

Eshak:

– Susambilga! – debdi.

Xo'roz:

– Susambil qanday joy? – debdi.

Eshak:

– Susambil o'tning quyug'i, suvning tinig'i, unda juda erkinlik, azob-uqubat yo'q, maza qilib yurasan! – debdi.

Xo'roz:

– Men ham borsam bo'ladimi? – deb so'rabdi.

Eshak:

– Xayr, bitta edim, sen bilan ikkita bo'lamiz! – debdi. Ikkovi boshidan o'tganlarini bir-biriga gapirib ketaveribdi.

Endi boyagi ho'kizga kelaylik. Ho'kizning xo'jayini uni ho'kizlar bilan urishtirib yurar ekan. Ho'kiz juda urishqoq bo'lib, hamma joyda dong'i ketgan ekan. Bir kuni ho'kiz urishtirish bo'lib o'tibdi. Shunda bu ho'kiz yetti-sakkizta ho'kizni qochiribdi. Endi bitta juda urishqoq ho'kiz qolibdi. Xo'jayin ho'kiz bilan ertasiga urishtirmoqchi bo'libdi. Ertasi xo'jayin:

– Endi ho‘kizni urishtirishga oboraman. Ho‘kizimning shoxini yog‘lab qo‘yay!– deb molxonaga chiqsa, ho‘kizning ikki ko‘zi yumuq, hadeb uxlayapti. Tushida katta bir yig‘in emish. Yig‘inda yana bir ho‘kiz turgan emish. Ho‘kizning xo‘jayini yig‘inga olib kirsam, haligi ho‘kiz buni yig‘indan quvib chiqarish uchun hamla qilib, yugurib qolibdi. Shunda buning achchig‘i chiqib, kelayotgan ho‘kizga daf javob qilib, uni bir suzibdi. Shunda ho‘kiz shoxini yog‘layotgan xo‘jayinni suzib yuboribdi. Xo‘jayinning yog‘ kosasi bir tarafga, o‘zi ikkinchi tarafga uchib tushibdi.

Xo‘jayinning ko‘ngli ketibdi, hushiga kelgandan so‘ng:

– Hali meni suzadigan senmisan?! – deb ho‘kizni chunon uribdiki, qabarib chiqmagan joyi qolmabdi. Shunda ho‘kiz yotib yig‘labdi, xo‘rligi kelibdi. «Men xo‘jayinga shuncha ishlarni qilib bersam, qancha ho‘kizlar bilan urishib, ularni yengib, pul yutib bersam-u, xo‘jayinim shugina hazilimni ko‘tarmay meni o‘larcha ursam, bu menga qanday xo‘rlik?!» – debdi va: «Kel-e, men tokay xo‘rlik tortaman, shu xo‘jayinnikidan ketsam nima bo‘lar edi? Ketaman!» – deb o‘rnidan turibdi, bir chiranib boshvoqni uzib, yo‘lga tushibdi, yurib-yurib bir joyga borsa, boyagi eshak ko‘rinibdi. Shunda ho‘kiz eshakni chaqirib, orqasidan yuguribdi. Bir vaqt eshakning qulog‘iga bir tovush kelibdi. Orqasiga qarasa, uzoqdan bir ho‘kiz uni to‘xtovsiz chaqirib kelyapti.

Eshak to‘xtab turibdi, ho‘kiz yetib kelibdi. Qarasa, o‘zining sherigi ho‘kiz ekan. Eshak:

– Ha, ho‘kizvoy, nima qilib yuribsan? – debdi.

Ho‘kiz aytibdi:

– Sendan keyin xo‘jayin meni ham toza azobladi. Men ham «bor-e», deb kelaverdim. Sen qayoqqa ketyapsan?

Eshak:

– Men Susambilga ketyapman, – debdi.

Ho'kiz:

– Susambil qanday joy? – debdi.

Eshak aytibdi:

– Susambil o'tning quyug'i, suvning tinig'i, unda juda erkinlik, azob-uqubat yo'q, maza qilib yurasan!

Ho'kiz:

– Bo'lmasa men ham borsam bo'ladimi?– debdi.

Eshak:

– Kelganing yaxshi bo'libdi. Ikkita edik, uchta bo'ldik. Yuraver!– debdi.

Eshak, ho'kiz, xo'roz uchovi boshidan o'tganlarini bir-biriga gapirishib, hasratlashib ketaverishibdi. Necha kun yo'l yurib, cho'l biyobonga yetishibdi.

Cho'lda hech kim yo'q ekan. Bir joyda ikkita kalamush turar ekan. Cho'lda oziq-ovqat kamligidan, ozgina ovqat topish uchun ko'p joylarga borib, ko'p yerlarni qazir ekanlar. Shunda qorin to'yar-to'yimas ozgina ovqat topilar ekan. Bora-bora cho'lda ovqat topilmay qolibdi. Bir kuni ikkala kalamush yeydigan ovqati yo'q, qorni ochiqib, endi nima qilamiz deb, uyasining og'ziga chiqib shumshayib o'tirishganda, uzoqdan haligi eshak, ho'kiz va xo'rozlar ko'rinishibdi.

Biri aytibdi:

– Shu ko'ringanlar yo'lovchi bo'ladi. Yur, shulardan ovqat tilaylik. Zora rahmi kelib, biror narsa berib ketishsa.

Ikkalasi yo'lning ustiga chiqib turibdi. Ko'ringan hayvonlar ham yetib kelishibdi. Shunda kalamush ulardan ovqat tilabdi.

Eshak turib:

– Ey, birodarlar, biz ham sizlarga o'xshash och qolganlardanmiz. Agar ovqat kerak bo'lsa, biz bilan birga yuraveringlar,– debdi.

Kalamush eshakdan:

– Qayerga ketyapsizlar? – deb so‘rabdi.

Eshak:

– Biz Susambilga ketyapmiz, – debdi.

– Susambil qanday joy? – deb so‘rabdi kalamush.

– Susambilni aslo so‘rama! Susambil o‘tning quyug‘i, suvning tinig‘i, unda juda erkinlik, azob-uqubat yo‘q, maza qilib yurasan! – debdi eshak.

– Bo‘lmasa biz ham boraylik, – deyishibdi kalamushlar.

– Uchta edik, beshta bo‘ldik, yuraveringlar, – debdi eshak.

Mana endi bular beshovi boshlaridan o‘tgan sarguzashtlarini bir-birlariga gapirishib, hasratlashib Susambilga ketaveribdilar.

O‘sha cho‘lda bir to‘da ari bor ekan. Ular ham ovqat yo‘qligidan och qolib, nima qilarini bilmay, osmonda g‘o‘ng‘illab uchib ketayotgan ekanlar, birdan haligi Susambilga ketayotgan besh jonivorga yo‘liqibdilar.

Arilar bularni ko‘rib: «Uh, mana, ovqatning konidan chiqdik, keragini olib qol!» – deb bularni chaqqani kirishibdi.

Shunda eshak:

– Ey, ukalar, sizlar ham bizga o‘xshab och qolib qiy-nalganga o‘xshaysizlar. Bizning tanimizda shira qolgani yo‘q. So‘rganlaring bilan hech narsa chiqmaydi. Shiramizni xo‘jayinlarimiz so‘rib olgan. Agar ovqat kerak bo‘lsa, biz bilan yuraveringlar! – debdi.

Shunda arilar bularning ahvolini ko‘rib, bular ham bizga o‘xshagan och qolganlardan ekan, deb qayoqqa ketishayotganini so‘rabdi.

– Biz Susambilga ketyapmiz, – deyishibdi.

– Susambil qanday joy? – deb so‘rabdi arilar.

– Susambil o‘tning quyug‘i, suvning tinig‘i, unda juda erkinlik, azob-uqubat yo‘q, maza qilib yurasiz, – deyishibdi.

– Bo‘lmasa biz ham boraylik, – debdi arilar.

– Mayli, beshta edik, ko‘p bo‘ldik, – debdilar.

Shunda bular hammasi «Susambil, qaydasan?» deb, boshidan o‘tganlarini gaplashib, hasratlashib ketaveribdilar.

Yo‘lda ketayotib: «Qachon Susambilga yetamiz?!» deb yuraklari jig‘illab, goho-goho eshakdan: «Yana bir gapirib bering. Susambil qanday joy o‘zi?!» deb so‘rashar ekan. Eshak ham Susambilni maqtab, ularning ko‘nglini ko‘tarar ekan. Bular:

– Susambilga borsak unday qilamiz, bunday qilamiz! – deb o‘zlaricha shirin-shirin xayollar qilib borishar ekan.

Bular yo‘l yuribdi, yo‘l yursa ham mo‘l yuribdi. Oxiri dimoqlariga Susambilning xushbo‘y shabadasi kelibdi. Susambilga ham yetib kelishibdi.

Susambil juda ham keng, bepoyon bir joy ekan. Havosi juda tiniq, narigi yoqda ulkan tog‘ bo‘lib, uning shabadasi doim g‘irillab kelib turar ekan. Yerda ko‘m-ko‘k chaman ko‘katlar, bedalar yashnab yotibdi. Bir yoqda bug‘doy, arpalar, bir yoqda qovun-tarvuzlar pishib yotibdi, bir tarafda ketgancha bog‘. Unda uzum, anjir, o‘rik, shaftoli va turli-tuman mevalar pishib, taglariga to‘kilib yotibdi. Ariqlar to‘la, oppoq sutday suvlar sharqirab oqib yotibdi. Borganlarning bag‘riga shamol tegibdi.

Shunda bu bechoralar juda ham xursand bo‘lib ketishibdi. Xursandlikdan ba‘zilari yig‘lab ham olishibdi. Ular ko‘p och qolishgan ekan. Har qaysisi istagan ovqatni yeb, qomini to‘yg‘azib, vaqtlarini xushlashib, so‘ngra salqin bir joyga kelib dam olishibdi. Yo‘l azobi – go‘r azobi deganday, yo‘lda ko‘p charchab qolishgan ekan, shu salqin joyda yotib uzoqqina uxlashibdi.

Uyqudan turib, qo‘l-betlarini yuvib, yana xohlagan ovqatlarini yebdilar. Shu bilan bular Susambilga kelib ko‘p rohatlanib qolishibdi.

Susambilning bir tomoni baland tog' bo'lib, unda kiyik deysizmi, alqor deysizmi, ishqilib, ko'p jonivorlar yashar ekan. Tog'ning bir joyida bir to'da bo'ri turar ekan. Bir kuni bo'rilarning podshohi ularni to'plab, bazm qilib, ichkiliklar ichib, kabob qilib yeb o'tirgan ekan. Shunda bo'rilarning podshohi uzoqdan haligi eshak bilan ho'kizni ko'rib qolib:

– O'h, bizga barra kabob topildi. Huv ana, o'tlab yuribdi. Uch-to'rtta bo'lib borib shularni olib kelinglar, kabob qilib yeymiz,— debdi.

Bo'rilarning ichida bitta hovliqmasi bor ekan, u turib:

– Shugina narsaga uch-to'rt kishining nima keragi bor! Bitta o'zim borib olib kelaman!— debdi.

Bo'rilarning ichida yana bitta gupsoldi¹si bor ekan. Haligi bo'ringa gapini eshitib, shartta o'rnidan turib:

– Hov, nima deyapsan o'zing? Men turganda sen qayoqqa borasan? O'tir joyingda! Men o'zim borib olib kelaman!— debdi.

Bunga u bo'ringa achchig'i kelibdi.

– Meni pisand qilmayapsan, sendan nima kamligim bor?!— deb bir-ikki daf qilibdi. Shu yerda ikkovi mushtlashib ketibdi.

Shunda bo'rilarning podshohi turib:

– Hoy muttahamlar! Mushtlashma! Bor, ikkoving borib olib kel,— debdi. Shu bilan ikkovi chopqillashib ketishibdi.

Bular ketayotganlarida bizning susambilliklarimiz o'tlab yurishgan ekan. Bir vaqt ho'kiz yerdagi ko'katni yeb, og'zini to'ldirib, boshini ko'tarib, o'tni chaynab, tog' tomonga qarab uzoqdan chopib kelayotgan ikkita bo'riga ko'zi tushibdi. Shunda ho'kizning yuragi shuvillab ketibdi. U qo'rqib og'zidagi o'tini yerga tashlab, sheriklarini chaqiribdi. Sheriklari ham bo'rilarni ko'rishibdi. «Endi nima

¹ G u p s o l d i — gapni ko'pirtirib, katta gapiruvchi, hovliqma.

qilamiz? Qochamizmi, turamizmi?» deb maslahatlashibdi-lar. Eshak:

– Qochsak, quvib yetib oladi, yaxshisi, qochmaymiz, – debdi.

Ho‘kiz aytibdi:

– Basharti oldimizga kelsa, nima qilamiz?

Shunda xo‘roz:

– Men daraxtning tepasiga uchib chiqib ketaman, – debdi. Kalamushlar:

– Biz yerni kavlab, kirib ketamiz, – debdilar.

Eshak:

– Men hangrab turaveraman, – debdi.

Arilar:

– Biz ro‘para kelganini chaqib, hammayog‘ini shishirib tashlaymiz! – debdilar. Ho‘kizga arilarning gapi juda ham yoqib tushibdi:

– Bo‘lmasa sizlar jon boricha chaqinglar. Qolganlarini menga qo‘ya beringlar! – debdi.

Bular maslahatni bir qilib turaverishibdi.

Bir zumda bo‘rilar yetib kelibdilar. Bo‘rining haligi gupsoldisi sherigiga:

– Huv anovini sen ko‘tar! Mana buni men ko‘taraman, – deb ho‘kizga qarab yuguribdi.

Shunda ho‘kiz orqasiga qaytib turib, bo‘riga qarab yugurib borib bir suzganda, bo‘ri «dod» deb yetti duma-lab tushibdi. Buni ko‘rib sherigi yugurib kelgan ekan, ho‘kiz uni ham qattiq suzib tashlabdi. Kalamushlar bo‘lsa qo‘rqanlaridan yerni kavlab kirib ketishga urinibdi. Yer toshloq, qattiq yer ekan, ular yerni kavlab kirolmabdilar, bir zumda allaqancha yerni o‘yib yuboribdilar.

Xo‘roz bo‘lsa daraxtga chiqib olib, hadeb «quq-qu-qu-qu» deb qichqira beribdi.

Arilar har ikkala bo'riga yopishib, chaqaverishibdi-chaqaverishibdi, bir zumda bo'rilar do'mbira qilib shishirib tashlashibdi. Bo'rilar shunda ham qochmay, jonholatda kelib, ho'kizga yopishibdi. Ho'kiz ularni suza berib, a'zoyi badanini yara qilib tashlabdi. Eshak bo'lsa nariroqda bor ovozi bilan hangrab, nari borib-beri kelib turaveribdi.

Bir vaqt bo'rilar olishib-olishib charchashibdi. Qarasa, ho'kiz bilan arilar o'ldirib qo'yadigan. Shunda boshlab haligi gupsoldi bo'ri qochgani turibdi, orqasidan unisi ergashibdi. Bular shu qochgancha podshohining oldiga yetib borishibdi. Bu bo'rilarining hammayog'i yorilgan, qonlari oqqan, ari chaqqan yuzlari shishib, ko'zlari ko'rinmaydigan bir ahvolda ekan. Podsho va sheriklari bularning ahvolini ko'rib, rangi o'chib, qoni qochib, iyaklari qaltirab, ko'zlari yaltirab qolibdi.

Podsho:

– Sizlarga nima bo'ldi?– deb so'rabdi.

– Ey taqsir, bular barra kabob emas, boshga kelgan bir balo ekan!– deyishibdi ular.

– Ha, nima bo'ldi?– desa, bo'rining biri:

– Bular bizning jonimizga qasd qilib kelgan ekan. Bularning ichida munkarnakir ham birga kelgan ekan. Uning bir juft go'rkovi ham bor ekan. Munkarnakir gurzisi bilan bir urganda, agar sher bo'lsa ham necha dumalab ketadi,– debdi.

Bo'rining yana biri:

– Ey, mahmadona! Sen tek tur! O'zim gapiraman. Bularning ichida azroil ham bor ekan. Jonni olish uchun nayzasini suqsa, a'zoyi badaning achishib, shishib ketar ekan,– debdi. Endi bunisi:

– He, sen bilmaysan! Bular go'rkovi bilan kelgan ekan. Hali biz o'lmay turib, har birimizga yettitadan go'r qazib qo'yishdi,– debdi.

Unisi aytibdi:

– Sen ko‘rmabsan! Bular so‘fisi bilan kelgan ekan. Hali biz o‘lmay turib, daraxtning tepasiga chiqib, hadeb odamlarni janozaga chaqiryapti.

Unisi:

– Lekin bularning ichida bir kattasi bor ekan. Bizga yaqinlashmadi, lekin nariroqda turib ish o‘rgatib baqirib turdi. Agar unisi kelganda biz mutlaqo o‘lar edik,— debdi.

Bo‘rilar bularning aft-angorini ko‘rib, gaplarini eshitib, qo‘rqib, vasvasaga tushibdilar.

Podsho:

– Endi nima qilamiz?— debdi. Haligilar:

– Ey taqsir, agar, baloga duchor bo‘laylik, kunimiz bitibdi, o‘laylik, desangiz turaveramiz. Bo‘lmasa qochamiz. Bular bizning orqamizdan quvsa, hali zamon yetib keladi,— debdi.

Buni eshitib bo‘rilarning podshohi yana qo‘rqibdi.

– Bo‘lmasa turinglar, jo‘naymiz,— debdi. Shunda hamma bo‘rilar, bu joyga kelmay, har yoqda tirqirab yurganlarini ham topib kelib, Susambil tog‘ini tashlab qochib, yetti tog‘ning narigi yog‘iga o‘tib ketishibdi.

Susambilliklar endi tamom erkinlikka chiqib, og‘zi oshga tegib, sal kunda semirib ketibdilar. Ular goho xo‘jayinlarinikida ko‘rgan kunlari esga tushsa, o‘kinib, bu yerdagi rohatlarni ko‘rib sevinib, Susambilning ovini ovlab, dovini dovlab, maza qilib yurisha beribdi. Shu bilan murod-maqsadlariga yetishibdi.

UCH OG‘AYNI BOTIRLAR

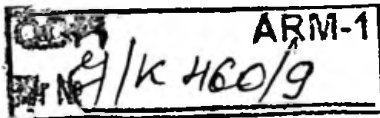
Bor ekan, yo‘q ekan, bir zamonda bir kishi bor ekan. Boy ham, kambag‘al ham emas ekan. Uning uchta o‘g‘li bor ekan, uchovi ham o‘qigan, oq-u qorani tanigan, yuz-

lari oyday, o'zlari toyday, yomon bilan yurmagan, yomon joyda turmagan ekanlar. To'ng'ichi yigirma bir yoshda, o'rtanchasi o'n sakkiz yoshda, kenjasi o'n olti yoshda ekan.

Otasi bir kuni ularni oldiga chaqirib, har birining pe-shanasidan silab:

– O'g'illarim, men boy emasman, mendan qolgan davlat sizlarning maishatingiz uchun kifoya qilmaydi, mendan ortiq narsa umid qilib o'tirmanglar, mendan keyin baxtsiz bo'lib qolmanglar, deb sizlarni o'qitdim. Yaxshi ot qo'ydim. To'y qildim. Voyaga yetkazdim. Buning ustiga yana sizlarni uch narsa bilan tarbiya qildim: birinchidan, sog'lom vujudli qilib tarbiya qildim – quvvatli bo'ldingiz. Ikkinchidan, yarog' bilan tanishtirdim – yarog' ishlatishga usta bo'ldingiz. Uchinchidan, qo'rqitmay o'stirdim – qo'rqoq bo'lmay, botir bo'ldingiz. Yana uchta narsani aytaman, quloqlaringizga olib, eslaringizdan chiqarmang. To'g'ri bo'ling – bexavotir bo'lasiz. Maqtanchoq bo'lmang – xijolat tortmaysiz. Dangasa bo'lmang – baxtsiz bo'lmaysiz. Mana bundan boshqasini o'zingiz biling. Qora toyni, saman toyni, ko'k toyni asboblari bilan tayyorlab qo'ydim. Xurjunlaringizni bir haftalik ovqat bilan to'lg'izdim. Baxtingiz yo'lda, topib olmoq uchun dunyoni ko'rgani yo'lga chiqingiz, dunyoni tanimay, dunyo kishisi bo'lmaysiz. Baxt qushini ushlamoq uchun, baxt oviga chiqingiz. Xayr, o'g'illarim,– deb turib ketdi.

O'g'illari suyunib, safar tadorikini ko'rib, erta saharda o'tlanib yo'lga tushdilar. Uch og'ayni butun kun yo'l yurib, juda uzoq ketdilar. Namozshom vaqtida bir joyga yetdilar. Kechasi yo'l yurmoqni munosib ko'rmay, shu joyda yotmoqni ma'qul topib, otlaridan tushib, istirohat qilib, ovqat yeb, yotish oldida o'zaro shu maslahatga keldilar: «Bu joy to'qayzor ekan, biz yo'l bosib kelganmiz, charchab uxlab

qolsak yaxshi bo'lmas, kechani uch bo'lakka bo'lib, har bir bo'lagida birimiz navbat bilan poyloqchi bo'lib, uyg'oq turaylik».

To'ng'ich akasi birinchi navbatni oldi. Ikkala ukasi uyquga ketdilar. Chiroq lipillab yonib turar edi. Qo'lidagi yarog'ini o'ynab, atrof tomondagi daraxtlarni tomosha qilib, bir qancha vaqt o'tirdi. Jimjit. Hech narsa shit etmas edi. Hamma narsa uyquda. Kecha oydin edi. Bir vaqt to'qay ichidan bir narsaning kelayotgan sharpasi eshitildi. Hech qo'rqmadi, yaroqlarini chiqarib tayyor bo'lib turdi.

Bular tushgan to'qayning narigi tomonida bir sher-ning makoni bor edi. Bulardan boshqa hech kim bu joyga tushmas, hatto boshqa hayvonlar ham bu joyga kelgani qo'rqar edilar. Sher bularning hidini bilib, yemoq uchun asta-asta uyasidan qo'zg'alib chiqib keldi. To'ng'ich botir sherni o'ldirishiga ishonsa ham, «Ukalarim bezovta bo'lmasinlar», deb to'qayning bir tomoniga qarab qochdi. Sher quvdi. To'ng'ich botir panaga yashirinib turib, sher-ning orqa tomoniga qilich bilan urib yaraladi. Sher botirga o'zini tashlamoqchi bo'ldi. Botir chap berdi.

Sherning o'ng qo'lga urdi. Sher botirga qarab, bor kuchini to'plab o'zini tashladi. Botir yana chap berdi, boshiga qarab qilich soldi, sher yiqildi. Yana bir qilich bilan sherni tugatdi. Sherning ustiga minib, terisidan bir tasma qilib oldi. Ichidan beliga mahkam bog'lab olib, hech narsa ko'rmaganday, yana ukalarining yoniga kelib o'tirdi.

Poyloqchilik navbati o'rtancha botirga keldi. Hech qanday voqea ro'y bermadi, uchinchi botir turdi, tong otguncha poyloqchilik qildi, hech narsa ko'rmadi. Birinchi kecha shu bilan tugadi. Erta bilan yana yo'lga tushdilar. Kechgacha yo'l yurdilar, yo'l yursalar ham mo'l yurdilar, bir tog'ning bag'riga tushdilar, tog'ning chap tomoni keng qo'riq edi. O'rtada bittagina baqaterak bor edi. Baqaterakning tagida

bir buloq, uning oldida supa, tog'ning tagida g'or bo'lib, unda ilonlar podshosi – ajdar sulton yolg'iz turar edi.

Botirlar bugun shu yerga tushdilar. Otlarini boylab, xashak solib, haligi supaga o'tirib, istirohat qildilar. Ovqatlarini yeb bo'lgach, uxlash oldidan avvalgiday navbat bilan poyloqchilik qilishdi. Birinchi navbat to'ng'ich botirga berildi, undan keyin o'rtancha botirga gal keldi. Buning navbatida kecha oydin, jimjit edi. Bir vaqt haligi g'ordan vahimali bir ovoz eshitildi. O'rtancha botir qo'rqmadi, jim turdi. Faqat akasi bilan ukasining bezovta bo'lishlaridan tashvishlanar edi. Ko'p vaqt o'tmadi. G'orning ichidan boshi xumday, uzunligi xariday bir narsa o'rmalab bular sari kela boshladi. O'rtancha botir supadan tushib, qo'riqning narigi tomoniga qarab qochdi. Odam borini bilib chiqqan ajdar o'rtancha botirga qarab yugurdi. Botir chap berdi va ajdar sultonning dumiga qilich bilan urib, uni yaraladi. Ajdar sulton aylanib qoldi. Yana poylab turib, ustalik bilan uning beliga qilich soldi, yarasi og'irlashib, hansirab qoldi, shu choqda yana urib, ishini tugatdi. Terisidan bir tasma olib, ichidan beliga bog'lab oldi. Hech narsa ko'rmaganday bo'lib, supaga borib o'tirdi.

Uchinchi navbat kenja botirga keldi. Akasi uyquga ketdi. Tong otdi, uyg'ondilar. Yana otlanib yo'lga tushdilar. Bugun ham yo'l yurdilar. Tog'larni, cho'llarni, dasht-dalalarni o'tib, kun botganda bir tepalikka yetdilar. To'xtab, bu kechani shunda o'tkazmoqchi bo'lib, otlardan tushib, tepalikda istirohat qilib o'tirdilar. Ovqat qilishib yeb, yotarda yana poylash navbati to'ng'ich botirga, undan so'ng o'rtancha botirga, eng keyin kenja botirga yetdi. Botircha, tepalikda akalarini uxlatib poylab o'tirib edi, shamol kelib chiroqni o'chirib qo'ydi. Akalarining qorong'ida uxlashi unga og'ir tuyuldi. Chiroq axtarib, eng tepa bir joyga chiqib, har tomonga ko'z tashlar edi, uzoqdan – kunbotish tomondan g'ira-shi-

Chiroqni yondirib kelmoq uchun
qo'rg'on tomonga qarab otini minib ketdi. Ancha
yol yurib, cho'lining o'rtasida bir qo'rg'onga borib yetdi.
Qo'rg'onning tagiga keldi. Yetti paxsa devor
bilan qal'ani qo'rg'on bo'lib, bir tomonida eshik
qal'ani ber edi. Tashqariga otini bog'lab, sekin ichkari kirdi.
Qo'rg'onning ichkarisida, bir chekkada o'n bir yog'ochlik
qal'ani ay. Darchalari berk bo'lib, eshiklari ochiq edi. Oyoq
bilan sekin-sekin borib darchaning yorig'idan
qal'ani quradi. Kunchiqar tomonda katta o'choq, qo-
rg'onni sho'va qaynab turibdi. Butun qorayib bitgan uyda
yigirma cho'chik odamlar o'tiribdilar. Devorlarda yarog'-
larni, o'tingnlarning peshonalari qaqqaygan, ko'zlari
qal'ani ko'ngillari qora, yuzlari ola, o'ylaganlari
qal'ani. Alhosil bular – talonchilar to'pi ekanligi, bu
qal'ani – talonchilarning to'planadigan makoni ekani ma'lum bo'ldi.
Katta ot o'ziga-o'zi aytdi: «Bularni tashlab keta bersam,
qal'ani bo'lmaydi, qanday bo'lsa ham bir yo'l bilan bu-
larni zimam qilib yo'qotmoq lozim. Buning uchun bir hiyla
qal'ani. Bularga qo'shilib olay, paytini topib, ishimni baja-
ray. – tirdi. O'rtasiga qarab bir necha qadam yurib, so'ngra
qal'ani keldi. Oyoq ovozi eshitib, o'g'rilar yarog'larini
qal'ani olib, tayyorlana boshladilar. Shu orada kenja
qal'ani ichkariga kirib keldi. Salom berib, ham-
masi bilan o'tirib, tiz bukib o'tirdi. O'g'riboshiga qarab:
– Tashlab ketmangiz, falonshahardan bo'laman,
qal'ani berib hech bir ustoz ko'rmay, o'zimcha mayda
qal'ani qilib yurar edim, ko'p tajriba ko'rganman. Yakka
qal'ani qal'ani bir ish qilmoqqa kuchim bo'lmaganidan,
qal'ani yo'qotmoqni orzu qilib yurar edim. Janobla-
rning qal'ani eshitdim, kecha-kunduz yo'l yurib, oxi-
rda qal'ani yig'ib keldim. Umidim shuki, meni yosh
qal'ani, qal'ani olib, bilmagan narsalarimni

o'rgatib, to'plaringizga qo'shib olsangiz edi. Ko'p narsalar-dan xabarim bor, ayniqsa, lahim kavlamogqa, oldin tushib ahvolni bilib chiqmogqa ustaman. Umidim borki, ishlarin-gizga yarab qolarman, – deb ikki qo'lini ko'ksiga qo'yib yolvordi. O'g'rilarning boshlig'i:

– Juda yaxshi, bizga ham bir shunday yosh o'g'ri bola zarur edi. Yaxshi kelibsan, bizga qo'shilding. Murodingga yetding, o'g'richa, – dedi.

Kenja botir o'rnidan turib, qulluq qildi: «Murodimga yetsam baxtliman, so'zing rost bo'lsin, semiz qo'ylar! Qas-sobing men bo'laman», deb pichirlab qo'ydi.

Sho'rvani keltirdilar, ichib bo'ldilar, bugun o'g'rilar podshohning xazinasini o'g'irlamoqchi bo'lib, shu yer-ga to'planishgan edilar. Maslahatlashib, otlandilar, kenja botir ham birga ketdi. Ko'p o'tmadi, o'g'rilar shaharga kirib keldilar, o'rdaning orqa tomonidagi boqqa kirdilar. Otdan tushib o'rdaga qanday qilib kirish to'g'risida masla-hat qilib, oldin «o'g'richa»ni devordan oshirib tushirishga, hamma uxlagan bo'lsa, baravar kirmoq uchun devordan birin-birin oshib tushib, ichkariga to'planishga gapni birik-tirib, oldin kenja botirga: «Sen kirib ahvolni bilib chiq, so'ngra devor tepasida xabardor bo'lib tur!» – dedilar. O'g'rilar kenja botirni ko'tarishib devorga chiqardilar. U bir iloj qilib pastga ham tushib oldi. Biroz u yoq-bu yoqqa yurib xabar olgan bo'ldi. So'ngra bir aravani sekin devor tagiga keltirib qo'ydi. Aravaning tepasiga chiqib, boshini devordan chiqarib, o'g'rilarga qarab: «O'rdada hamma ux-lagan ekan, qulay fursat», – dedi. O'g'riboshi o'g'rilarga: «Birin-ketin devordan oshilsin, ovoz chiqarilmasin!» – deb buyurdi. Birinchi o'g'ri devordan aravaga qarab, tushmoq uchun qornini paxsaga qo'yib, boshini eggan edi, kenja botir qo'lidagi qilich bilan uning bo'yniga qarab mo'ljallab turib chunon urdi, ikki bo'lak bo'lib yiqildi. «Tushilsin», – dedi.

Qisqasi, hamma o'g'rining
qiniga solib, o'rdaning
darvozasiga keldi, darvoza-
ni ochib, darvozani ochib
uning uch tomonida uchta
posbon uxlagan, u sekin-
sen bilan posbonning qo'lidagi kalitni
ochdi. Undan ichkariga,
unda yana uchta eshik bo'lib, bu
qiz poyloqchi ekan-u, ham-
ma ustalik bilan oldilari-
ni ochdi. Birinchi eshik-
dan ichkariga qizning devorlari qoziq-lungilar bilan
qoplangan. Qoziq-qoziq gullar, ipakdan tikilgan har turli uy-
shablonlar bo'lib, Gul yuzli cho'ri qizlarning o'rtasida,
ayni shu cho'ri qiz oqqa o'ralib, oyday yuzini pirpirab
yotgan ekan.

Shu kunda tomoncha qilib: «Sen to'ng'ich akamning
qo'lidan tilla uzugini chiqarib olib
qo'yib ber. Orqasiga qaytib, yana o'sha o'rta saroy-
ga qaytib chiq. Endi, birinchi uyni ko'ray-chi, nima sirlar
bor. Ikkinchi bo'lmaga kirdi. Bunda ham uylar
o'ziga munosir ipaklar bilan yasatilgan, turli qushlarning
suratlarini berayotgan. O'n nafar cho'ri qizning o'rtasida
ayni shu cho'ri qiz sakiz yoshlarda bir qiz yotibdi. Oy
«mendan» deb talashadigan, kun «mendan» deb talashadigan,
bu kunda o'rtasida parpirab yonib turgan shamni
qo'lidan olib yotibdi. Kenja botir o'zicha:
«Sen, to'ng'ich akamning baxt qushisan, oyog'ingdan
tilla uzugini olib, qo'lidan sekingina bilaguzugini olib
qo'yib ber. Orqasiga qaytib yana oldingi o'rta sa-
royga qaytib chiqdi.

«Endi uchinchi bo'lmaga kirmoq lozim» deb, so'l tomondagi bo'lmaning eshigini ochib ichkari kirgan edi, bu nisida hammasidan ham ziyoda chiroyli narsalar ko'rdi. Devor qip-qizil ipaklar bilan yasatilgan, ipak gilamlar ustiga ipak ko'rpachalar solingan. O'n olti yoshli chiroyli cho'ri qizlardan o'n oltitasi atrofini o'ragan holda kumush so'rida bir qiz yotibdi, tilla shamdondagi sal-pal yonib turgan sham bilan o'ynashib turganday bo'lib uxlabdi. Oq nozik badanini oq harirga o'rab yotgan o'n olti yashar qizga cho'lpon yulduzi cho'rilikka tayyor, buning uchun kun gul teradi, oy olma tashlaydi. Odam bolasi ekanligiga hech kim ishonmaydi...

Kenja botir ichida: «Mening baxt qushim sendirsan» deb, uning o'ng qulog'idan sekingina tilla isirg'asini chiqarib olib, cho'ntagiga soldi. Orqasiga qaytib, yana o'sha o'rta saroyga kelib chiqdi.

Bular podshohning qizlari edilar. Kenja botir ilgari qaysi yo'l bilan kelgan bo'lsa, yana o'sha yo'l bilan darvozaning oldiga chiqdi. Darvozabon uyqusidan uyg'onmagan ekan. Darvozani qulflab, kalitini yana darvozabonning qo'lga o'tkazib, o'tib ketdi. Haligi paxsa devordan oshib bog'chaga tushib chirog'ini yondirib, otiga minib, akalari-ning yoniga keldi. Akalari uyqudan uyg'onmagan ekanlar. Chiroqni o'z joyiga qo'yib, qamchisini o'ynab o'tiraverdi. Tong otdi. Hammasi uyqudan turib, bir-birlaridan hol-ahvol so'radi. Kenja botir: «Tinchlik, hech narsa bo'lgani yo'q», deb javob berdi. Ovqatlarini yeb, otlarini tayyorlab, minib yo'lga tushdilar. Birozdan keyin shaharga kirib keldilar. Bir saroyga otlarini bog'lab, o'zlari bir baland joyga chiqib, atrofga qarab, tomosha qilib o'tirgan edilar. Shaharda o'rdaning voqeasi eshitila boshladi. Shu vaqtda jarchi chaqirib, hammani voqeadan xabardor qilar edi:

– Bugun kechasi noma'lum odam tarafidan o'rdaning bog'chasida yigirma kishining boshi kesilgan, ichki haramning eng nozik joylaridan bir donadan tilla narsalar yo'qolgan. Bu sirli voqeani bajargan botir kim ekanligini bilish uchun podshohimiz elning hamma katta-kichigidan yordam istaydi. Shaharning xalqidan unday ish qiluvchi botirlar bo'lmasligini bilib, kimning hovlisida chetdan kelgan musofirlar bo'lsa, darhol o'rdaga olib borilsin! – deb jar solardi. Joy egasi bu botirlarning o'rdaga bormoqlarini taklif qildi.

Bular piyoda asta-sekin o'rdaga bordilar. Podsho bularning musofir ekanligini bilib, alohida bir ziynatlangan uyga kirgizib qo'ydi. Boshqa musofir bo'lmaganidan, ularga juda diqqat bilan qarab, sir olmoqni bir vazirga topshirdi. Vazir: «Bulardan to'g'ridan-to'g'ri so'rasak, ehtimol, aytmalar, o'z ahvollariga qo'yib, tashqaridan quloq solib turamiz, nima desalar, so'zlaridan sirini topamiz», dedi. Bu xonada bulardan boshqa hech kim yo'q edi. Bir vaqt dasturxon yozildi, xilma-xil noz-ne'matlar keltirib qo'yildi. Ikkinchi bir xonaning teshigidan podsho bilan vazir quloq solib jim o'tirdilar. Birozdan keyin uch og'ayni botirlar o'zaro suhbat qila boshladilar. To'ng'ich botir dasturxondagi ovqatni ko'rsatib:

– Shu go'sht qo'zi go'shti ekan, biroq shu qo'zi it emib katta bo'lgan ekan, – dedi.

O'rtancha botir aytdi:

– To'g'ri aytasiz, podsho degan it go'shtidan ham qaytmaydi. Saralab yemoq faqirning ishi, qo'yni boqib qo'yibdimi? Men ham bir narsaga hayron bo'lib turibman, mana shu shinnidan odam isi keladi.

Kenja botir aytdi:

– To'g'ridir, podshohlik qonxo'rlik demakdir. Qon qo'shilgan bo'lsa ehtimoldan uzoq emasdir. Lekin yomon-

ning qoni bo'lsa-ku mayli, begunohning qoni qo'shilgan bo'lmasin. Men ham bir narsaga hayron bo'ldim, shu nonni taxlagan kishining otasi nonvoy ekan, taxlovi nonvoycha.

– To'g'ri bo'lsa kerak, – debdi to'ng'ich botir. – Podsho bizni bu yerga o'rda voqeasi bilan chaqirgan. Albatta bizdan savol qilar, nima deymiz?

– Albatta, yolg'on so'ylamaymiz, – dedi o'rtancha botir, bu voqeaga aralashgan bo'lsak, aytinog'imiz lozimdir.

Kenja botir:

– Uch kunlik yo'lda qanday voqea ko'rgan bo'lsak, o'rtaga tashlaydigan vaqt keldi, – dedi.

To'ng'ich botir, birinchi kechada sher bilan olishgani-
ni aytib, belidan tasmasini o'rtaga olib qo'ydi. O'rtancha botir ikkinchi kechadagi voqeani aytib, nishona uchun tasmani o'rtaga tashladi. Kenja botir uchinchi kechadagi voqeani aytib, olgan narsalarini o'rtaga tashladi. Podsho bilan vazir sirdan xabardor bo'ldilar. Faqat go'sht, shinni, non to'g'risidagi gaplarni tekshirib ko'rmoq uchun podsho qo'ychibonni chaqirtirib so'radi:

– To'g'risini ayt! Kecha yurgan qo'zining onasi itmidi?

– Podshohim, bir qoshiq qonimdan o'tsangiz aytaman.

– O'tdim, to'g'risini so'yla!

– Qishning o'rtasida bir qo'y tug'ib, o'zi o'lib qoldi, shu vaqtda bir katta itim tuqqan edi. Qo'zichoqqa rahmim keldi. Yetim qo'zini och qoldirgim kelmadi. Nochor o'sha itga emizdirib, katta qilgan edim. Boshqa qo'zi qolmagani uchun o'shani yuborgan edim, – dedi.

Podsho bog'bonni chaqirib:

– To'g'risini ayt, shinniga odam qoni qo'shilganmi? – dedi.

– Podshohim, bir qoshiq qonimdan o'tsangiz, bir voqea bo'lgan edi, aytar edim, – dedi.

– Ayt, o'tdim, – dedi. Bog'bon:

– O'tgan yozda bog'dagi uzumzorga har kecha bir odam uzum o'g'irlikka kelib, sizga olib qo'yilgan eng yaxshi uzumdan o'g'irlab olib keta boshladi. Bir kun agar qo'linga tushsa, o'ldirib shu tokning tagiga ko'may, deb qasd qildim. Bir kecha poylab yotdim. Yana keldi. Shash-var to'qmoq bilan boshiga urdim, boshi pachaq-pachaq bo'lib ketdi. Hech kim bilgani yo'q. Shu tok tagiga chuqur kavlab ko'mib qo'ydim, kelasi yilda tok kuchlanib, chunon hosil qildiki, bargidan ham uzumi ko'p edi. Lekin mazasida ozgina o'zgarish paydo bo'ldi. Men uzumdan sizga yubor-may, butunicha shinni qilgan edim, – dedi.

Nonni podsho o'zi taxlagan edi. Podshohning otasi non-voy edi, podsho haqiqatlar bilingandan keyin, bularning zakovatiga «ofarin» deb, botirlarning oldiga kirdi. Salom berib ko'rishdi. Hech bir narsa so'ramay:

– Sizlarning hamma deganingiz to'g'ri bo'lib chiqdi, mening sizlarga muhabbatim ortdi. Botir mehmonlar, ijozat bersangiz bir arzim bor edi, agar qabul qilsangiz aytar edim, – dedi.

To'ng'ich botir:

– Aytganlaringiz to'g'ri kelsa, qabul qilarmiz, aytin-giz! – dedi.

Podsho:

– Mening uchta qizim bor, o'g'lim yo'qdir. Men ertaga butun shaharni to'yga chaqirib, qirq kun osh berib, qizla-rimni sizlarga nikoh qilsam, mening o'g'illarim bo'lib, bunda qolsangizlar, – dedi.

To'ng'ich botir:

– Xo'p, yaxshi aytasiz, lekin bizning ham shartimiz bor. Bizlar podsho bolasi emasmiz. Otamiz boy ham emas. Sizning davlatingiz podshohlik bilan topilgan, biz qo'l kuchi bilan tarbiya qilinganmiz. Elimiz bir bo'lsa ham, tarbiyamiz boshqa. Qanday bo'lar ekan?– dedi.

Podsho:

– Men bir iqlimning podshohiman, sizni otangiz qo‘l kuchi bilan tarbiya qilib, sizday botirlarning otasi bo‘lgan ekan, mendan nima kamligi bor? Haqiqatda, mendan ortiqdir. Tarbiyangiz orqasida jahon podshohlari oshiq bo‘lib yig‘lab yurgan qizlarning otasi sizga o‘z qizlarini yig‘lab tutadi, – dedi.

Bular qabul qildilar. Shaharda qirq kun to‘y-tomoshga bo‘lib, botirlar podsho qizlariga uylandilar. Qizlar yo‘qotgan tillalariga gavhar qo‘shib oldilar. Yaxshi tarbiya orqasida yigitlar baxt qushini qo‘lga kirgizdilar. Qizlar bilan botirlar ipak bo‘lib yechildilar.

Podsho hamma kuyovidan kenja botirni yaxshi ko‘rar edi. Kunlardan bir kun podsho bir salqin joyda uxlab yotgan edi, yonidagi ariqdan bir ilon chiqib, podshohga zahar solmoqchi bo‘lib turganda, to‘satdan kelib qolgan kenja botir uni ko‘rib, belidan qilichini chiqarib, chopib, ikki bo‘lib tashladi. Yana qilichini qiniga solib turganda, podsho uyg‘onib qoldi. Dilida: «Qizimni berganimga qanoat qilmay, meni o‘ldirib, podsho bo‘lmoq xayolida bor ekan», deb shubha qildi. Vaziriga chiqib voqeani aytdi. Vazirning botirlarga adovati bo‘lib, qulay paytni kutib yurgan ekan, yaxshi bahona bo‘ldi.

Vazir podshohga:

– Shunday bebaho qizlaringizni mendan bir maslahat so‘ramay, yaxshi tarbiya ko‘rgan deb, musofirlarga berib qo‘ydingiz, endi mana, uchidan sizga ko‘rsatdi. Endi yaxshi deb, sevgan kuyovingiz sizni o‘ldirmoqchi bo‘lgan ekan. Yana bir kuni, boshqacharoq hiyla bilan sizni o‘ldirib qo‘yar,– dedi. Podsho vazirning so‘ziga ishonib:

– Zindonga solinglar!– deb buyurdi.

Kenja botirni zindonga soldilar. Kenja botirning qallig‘i juda xafa bo‘ldi. U botirni nihoyatda yaxshi ko‘rar edi. Yig‘lab-yig‘lab kelinchakning yuzlari so‘la boshladi.

Bir kuni qiz otasining oyog'iga boshini qo'yib yig'lab, qallig'ini so'radi. Podsho qizining yuzidan o'tolmay, kenja botirni zindondan oldirib keldi. Qallig'i juda sog'inganidan kuyovini quchoqlab, yuzlaridan o'pib, qo'lini yelkasiga tashlab yig'lab turar ekan, podsho kenja botirga qarab:

– Botir, siz shunday vafosizmisiz? Ko'rasizmi, mening qizim sizga qanday mehribon. Shu qizimni ham rioya qilmay, qay ko'ngil bilan meni o'ldirmoqchi bo'ldingiz! – dedi.

Qallig'ining bo'ynidan o'tkazgan o'ng qo'lining uchlari bilan uning nozik iyaklaridan silab turib kenja botir podshohga qarab bir hikoya aytdi:

HIKOYA

Bir zamonda bir podsho bor ekan, uning yaxshi ko'rgan bir to'tisi bor ekan. Podsho to'tisini shunday yaxshi ko'rar ekanki, bir soat ko'rmasa turolmas ekan. To'ti ham podshohga juda mehribon bo'lib, har turli shirin so'zlar aytib, xursand qilar ekan. Bir kuni to'ti podshohdan so'rabdi:

– Mening Hindiston degan yurtda ota-onam, opa-singillarim bor, falakning gardishi bilan sizning dargohingizga kelib qolgan edim. Shukrlar bo'lsin, aqlim, idrokim, yaxshi xulqim, shirin so'zim orqasida sizningday podshohga hamnishin bo'ldim. Endi so'raymanki, meni qafasdan bir bo'shatib, yigirma kun javob bersangiz, olti kun borishim, olti kun kelishimga ketsa, bir hafta ota-onam, ukalarimni ko'rib to'ymog'im uchun ketar.

Podsho:

– Yo'q, senga javob bersam, yana kelmay qolsang, men sog'inaman, juda xafa bo'laman, – debdi.

To'ti:

– Yo'q, podshohim, sizning menga ko'rsatgan iltifotingiz meni noma'qul yo'lga yubormaydi, qanday bo'lsa

ham va'da degan ulug' narsa bor, buzish yaramaydi. Va'dani buzmoq – yomon narsa. So'z beraman, so'zimda turaman, – debdi.

– Xo'p bo'lmasa, agar tezda kelsang, ikki haftaga ruxsat beraman, – debdi podsho.

– Xayr, endi qanday bo'lsa ham chiqay, – deb to'ti o'n besh kunga ruxsat olibdi. Devorga qo'nib turib xayrlashibdi. Janub tomonga qarab uchib ketibdi. Podsho orqasidan qarab qolibdi. Podsho to'tining qaytib kelishiga ishonmas ekan.

To'ti olti kun deganda Hindiston degan mamlakatga borib, ota-onalarining oldiga yetibdi. Bechora to'ti juda xursand bo'lib, tog'dan-toqqa, bog'dan-boqqa, daraxtdan daraxtga, shoxdan-shoxga sakrab, uchib, o'ynab-kulib, ota-onasining diydoriga to'ydi, qarindosh-urug'iga mehmon bo'lib, uch kunni qanday o'tkazganini bilmay qoldi. Ertasi yana qafas tomonga, tutqunlikka uchmog'i kerak ekan. Ota-onalari, aka-ukalaridan ajralmoq juda og'ir bo'libdi. Bir tarafda va'da bor, va'daga vafosizlik xavfi turadi. Bechora to'tining quvonchi tugabdi. Shodligi g'amga almashibdi. Qanotlari so'libdi. Ikkinchi qaytib kelish yo bor, yo yo'q. Qarindosh-urug' bir joyga to'planibdilar. Hammasining ko'zi g'amli to'tida ekan. Qanday bo'lsa ham qaytmaslik maslahatini berishibdi. To'ti aytibdi:

– Yo'q, yana qaytmoq uchun va'da berganman, va'daga vafo qilmasa bo'ladimi?!

Bir to'ti aytibdi:

– Va'da bergan podshohingda insof bo'lsa, seni uch yil qamoqda saqlab, faqat ikki haftaga javob berarmidi? Seni sevar ekan, seviklisini qafasda tutmoq yarashadimi? Dunyoga qafasda turmoq uchun keldingmi? Bir kishining xushvaqtligi uchun erkinlikni qo'ldan berma! Podsho deganning marhamatidan qahri ortiqdir, podsho bilan sherga yaqin bo'lmoq hikmatdan emasdir.

Podshohning to'tisi aytibdi:

– Menga bir yo'l ko'rsating, men ham erkinlikka chiqay, ham va'da yolg'on bo'lmasin.

Ona to'ti:

– Shunday bo'lsa, men bir maslahat beraman. Bizning joyda bir daraxtning mevasi bor, har kim bir donasini yesa, qari chol bo'lsa, yigitlik holiga qaytur. Kampir bo'lsa, qiz kabi yosh holiga kelur. Podshohga shundan uch donasini olib borgin, bu bebaho mevani berib, o'zingning butunlay ozod etilishingni so'ra, shoyad insofga kelib, butunlay ozod etsa, – debdi. Bu gap ma'qul tushibdi. Shu choqda uch dona meva olib kelibdilar. To'ti uni changalida mahkam ushlab xayrlashib, shimol tomonga qarab uchibdi. Zo'r umid bilan orqasidan qarab qolibdilar.

To'ti olti kun deganda podshohning saroyiga yetib kelibdi. Podsho bilan ko'rishib, olib kelgan tortiqni unga beribdi, xosiyatlarini bir-bir aytibdi. Podsho juda xursand bo'libdi. Ozod qilmoqqa va'da beribdi. Bir donasini xotiniga berib, ikki donasini vazirga ko'rsatmoq uchun bir piyolaga solib qo'yibdi. Ertasiga vazirga ko'rsatib xosiyatlarini aytibdi. Vazirning bunga hasadi kelibdi. Ichida xafa bo'libdi. Ishni boshqacha yo'lga burmoqni ixtiyor qilibdi.

– Siz bu parrandaning olib kelgan narsasini yemay turing, oldin bir tajriba qilib ko'raylik, durust bo'lsa yemoq qochmaydi, – debdi. Bu gap podshohga ma'qul tushibdi, vazir vaqtini topib, piyoladagi ikki dona yoshartiruv mevasiga o'tkir zahar aralashtirib qo'yibdi. Bir kundan keyin vazir aytibdi:

– Endi yoshartiruv mevasini bir tajriba qilaylik.

Buning uchun qamoqxonadan ikki nafar odamni olib chiqib yediribdilar. Bu ikki odam shu choqdayoq o'libdi.

Vazir aytibdi:

– Agar siz yesangiz nima bo'lar edingiz?

– Men ham o‘lar edim, – debdi podsho. Bechora to‘tini qafasdan sudrab olib chiqib, kallasini tanasidan uzib tashlabdilar.

Bir kuni bir odamni podsho g‘azab qilib, o‘ldirmoqchi bo‘libdi. Bu kishi kekxa ekan. Qolgan bir dona meva-ni yemoqqa buyuribdi. Bu odam yegan ekan, oqargan sochlari tushib ketibdi, tishlari butunlanib, ko‘zlarining nuri ortib, yigirma yashar yigit holiga kelib qolibdi. Podsho vazirdan shubhalanib, piyolani olib kelib qaragan ekan, zahar qo‘shilganligi bilinibdi. Podsho vazirni ham o‘ldirib yuboribdi. Bechora to‘tining begunoh o‘lganiga podsho qayg‘uribdi, lekin ish o‘tgan ekan. To‘ti podshohga yaqin bo‘lganining «mukofoti»nigina ko‘ribdi.

– Endi men o‘zimning qilgan yaxshiligimni aytay, – deb, ariqdan chiqqan ilonning voqeasini aytdi. O‘sha joydan ikki bo‘linib yotgan ilon tanasini olib kelib ko‘rsatdi. Podsho qilgan ishiga pushaymon bo‘ldi. Kenja botirdan uzr so‘radi.

Kenja botir aytdi:

– Taqsir, endi bizga ruxsat bersangiz, bizlar o‘z yurtimizga qaytsak.

Podsho yalinib-yolvorib, qolmoqlarini so‘rabdi. Qabul qilmabdilar.

– Biz saroy kishisi bo‘lolmaymiz. Biz mehnat bilan, kasb bilan yashaymiz, – dedilar.

Podsho:

– Bo‘lmasa, qizlarim qolsinlar, – degan edi, qizlari:

– Biz kuyovlarimizdan ajralmaymiz, ruxsat bersangiz, biz ham kuyovlarimiz bilan birga ketsak. Sizni ko‘rgani har yilda kelib turamiz, – dedilar.

Podsho hayron bo‘lib, nochor ruxsat berdi. Butun narsalarini yig‘ishtirib, safarga chiqdilar. Botir yigitlar o‘z xotinlari bilan birga ikki yil deganda otalarining oldiga olti kishi bo‘lib keldilar. Otasi ham uch bo‘lak hovli, bog‘ tay-

yorlab qo'ygan edi. Kelib har birlari tayinlangan joyga tushdilar. Botirlar otalari bilan quchoqlashib ko'rishib, xotinlarini tanishtirdilar. Qizlar kuyovlari bilan rohatda yashab, murod-maqсадlariga yetdilar.

UR TO'QMOQ

Bir bor ekan, bir yo'q ekan, bir kampir bilan bir chol bor ekan. Ular ovchilik bilan kun o'tkazar ekanlar. Bir kun chol tuzoq poylab o'tirgan edi, tuzoqqa katta bir laylak tushdi. Yugurib borib laylakni tuzoqdan chiqargan edi, laylak odamdek so'zlamogga boshladi:

– Chol, men laylaklarning boshlig'iman, meni qo'yib yubor, nima tilasang shuni beraman. Mening makonim shu qarshidagi tog'ning orqasida. «Laylakvoyning uyi qayda» desang, hamma aytib beradi, – dedi.

Chol laylakni qo'yib yubordi. Ertasiga ertalab turib, Laylakvoyning sovg'asini olib kelish uchun yo'lga tushdi. Yurib, yurib bir joyga borib yetdi. Qo'y boqib yurgan cho'ponlardan:

– Bu qo'ylar kimning qo'yi? – deb so'radi.

– Bu qo'ylar Laylakvoyning qo'yi, – deb cho'pon cholni yo'lga solib yubordi. Bir joyga borib yilqi haydab yurgan yilqichiga:

– Bu yilqilar kimniki? – deb so'radi chol. Yilqichi:

– Laylakvoyniki, – dedi.

– Laylakvoy menga sovg'a va'da qilib edi, nima so'ray? – degan edi, yilqichi bunday dedi:

– Laylakvoyning bir xumchasi bor, «qayna, xumcha» desa, tilla qaynab chiqadi, shu xumchani so'ra, – dedi.

Chol oz yurib, ko'p yurib, ko'p yursa ham cho'l yurib, yetti kecha-yu yetti kunduz deganda Laylakvoyning uyiga borib yetdi. Eshikdan kirib:

– Assalomu alaykum, – dedi. Laylakvoy:

– Haq, saloming bo‘lmasa, ta‘ziringni berardim. Sen sovg‘a uchun kelgan bo‘lsang kerak, qani nima so‘raysan? – dedi.

– Men sizdan «qayna, xumcha»ni so‘rayman, – dedi chol. Laylakvoy o‘ylab qoldi:

– Chol, senga bir tovoq tilla beray, – desa ham chol ko‘nmadi. Axir «qayna, xumcha» ni berishga rozi bo‘ldi. Chol «qayna, xumcha» ni olib jo‘nadi. Yo‘l yurib, cho‘l yurib, bir joyga yetdi. Dam olish uchun o‘tirdi. Qishloqning bolalariga qarab: «O‘g‘illarim, mana bu xumchaga qarab turing, men biroz mizg‘ib olay, faqat «qayna, xumcham» demanglar», – deb tayinlab, uyquga ketdi. Bolalar chol uxlashi bilan «Qayna, xumcha» deb baqirishib edi, xumdan tilla qaynab chiqdi, shoshib-pishib, bolalar tillalarni yig‘ib olib, xumni uylariga olib kirib bekib qo‘ydilar, «Qayna, xumcha» ning o‘rniga boshqa bir xumchani olib kelib qo‘ydilar. Chol uyqudan turib xumchani olib jo‘nadi. Yetti kecha, yetti kunduz yo‘l yurib, uyiga yetib keldi.

– Qani, kampir, dasturxonni yoz, hozir tillaga boy bo‘lamiz, – dedi. Kampir dasturxonni yozdi, dasturxonning o‘rtasiga xumchani qo‘yib, chol bor kuchi bilan «qayna, xumcha» deb baqirdi. Xumchadan tilla qaynab chiqmadi; chol yana baqirdi, tilla qaynamadi. Cholning jahli chiqib:

«Ha, padaringga la‘nat Laylakvoy, meni aldab boshqa xumcha beribdi; men ertaga borib boshqa sovg‘a so‘rayman» deb qo‘ydi.

Ertasi saharlab chol yana yo‘lga chiqdi. Yilqichining oldiga borib:

– Laylakvoy meni aldadi, endi nima sovg‘a so‘ray, – dedi. Yilqichi o‘ylab turib: «Ochil, dasturxon»ni so‘rang, dasturxonni yozib, «Ochil, dasturxon» desangiz, har xil taomlar tayyor bo‘ladi, – dedi.

Chol Laylakvoyning eshigidan kirib:

– Assalomu alaykum, – dedi. Laylakvoy:

– Haq, saloming bo‘lmasa, ta’ziringni berardim. O‘tgan gal senga «Qayna, xumcha» ni berib edim, ko‘ngling to‘lmadimi? – dedi. Chol hamma voqeani aytib:

– Meni aldading, «Qayna, xumcha»ning o‘miga boshqa xumcha beribsan, endi sendan «Ochil, dasturxon»ni so‘ragani keldim, – dedi.

Laylakvoy o‘ylab qoldi. Axiri «Ochil, dasturxon»ni cholga sovg‘a qildi.

Chol yo‘lga tushdi. Oz yurib, ko‘p yurib, o‘tgan gal dam olgan qishloqqa borib yetib, o‘ziga tanish bo‘lib qolgan bolalarni ko‘rdi.

– O‘g‘illarim, mana shu dasturxonni ushlab o‘tiring, men biroz mizg‘ib olay, faqat «Ochil, dasturxon» demanglar, – deb ularga tayinladi. U uyquga ketgandan so‘ng bolalar «Ochil, dasturxon», deb baqirgan edilar, yetti xil taom tayyor bo‘ldi. Bolalar taomlarni o‘rab, dasturxonni uylariga olib kirib, o‘miga boshqa dasturxon olib chiqib o‘tirdilar.

Chol uyqudan turib dasturxonni oldi, yo‘lga tushdi. Uyiga kelib:

– Kampir nima taom desang, hozir tayyor bo‘ladi, – deb dasturxonni yozdi. «Ochil, dasturxon», deb edi, hech qanday taom chiqmadi. Cholning jahli chiqib, – Laylakvoy meni ikkinchi marta aldadi, ertaga borib boshqa bir sovg‘a so‘ray, – dedi.

Ertasi saharlab chol yo‘lga chiqdi. Yilqichining oldiga borib:

– Endi Laylakvoydan nima so‘ray? – dedi.

– Endi Laylakvoydan «Ur, to‘qmoq»ni so‘rang, dushmaningiz ko‘pga o‘xshaydi, agar «Ur, to‘qmoq» desangiz, oldingizda kim bo‘lsa, urib tashlaydi, – dedi yilqichi.

Chol yo'lga tushdi, eshikdan:

– Assalomu alaykum, – deb kirdi. Laylakvoy:

– Haq, saloming bo'lmasa, ta'ziringni berardim. Yana nima uchun kelding? «Qayna, xumcha»ni olding, «Ochil, dasturxon»ni olding, yana nima kerak? – dedi.

– Meni bu gal ham aldading, Laylakvoy! «Ochil, dasturxon» o'rninga boshqa bir dasturxon beribsan. Endi sendan bir narsa so'rayman, menga «Ur, to'qmoq»ni ber, – dedi. Laylakvoy cholga «Ur, to'qmoq»ni ni hadya qildi.

Chol «Ur, to'qmoq»ni olib yo'lga tushdi. Oz yurib, ko'p yurib avvalgi o'zi bilgan qishloqqa borib yetdi. Tanish bolalarni chaqirdi.

– O'g'illarim, mana shu to'qmoqni ushlab turing, men biroz mizg'ib olay, faqat «Ur, to'qmoq» demanglar, – dedi. U uyquga ketgandan so'ng bolalar qiziqib, «Ur, to'qmoq» deb baqirishgan edi, to'qmoq hammasini ura boshladi. Bolalarning baqirig'idan chol uyg'onib ketdi. Bolalar bo'lsa, yig'lashib:

– Chol ota, to'qmoqni to'xtating, biz sizning xumchangizni, dasturxoningizni olib, o'rninga boshqa xumcha, boshqa dasturxon qo'ygan edik, tavba qildik, ota, to'qmoqni to'xtating, – deyishdi. Chol: «Tur, to'qmoq» deb baqirgan edi, to'qmoq urishdan to'xtadi. Bolalar yugurib borib uylaridan «Qayna, xumcha» bilan «Ochil, dasturxon»ni chiqarib berdilar, chol yo'lga tushdi. Oz yurib, ko'p yurib, ko'p yursa ham mo'l yurib, ko'l demay, cho'l demay yetti kecha-yetti kunduzda uyiga borib yetdi.

«Qayna, xumcha» deb edi, xumchadan tilla qaynab chiqdi; «Ochil, dasturxon» deb edi, har xil taom muhayyo bo'ldi. Umrlarida ko'rmagan taomlarni yeb, chol bilan kampir xursand bo'ldilar.

Tillalarga chol yaxshi uy soldirdi va xonni uyiga mehmondorchilikka chaqirgan edi, xon: «Men xon bo'lsam-u,

o'sha kambag'al, qashshoq cholning uyiga mehmondorchi-likka boramanmi», deb bormadi.

Cholning jahli chiqib, xonni urushga chaqirdi. Ertasiga xon yetti ming askarni tayyorlab, cholning uyi oldiga tizib:

– Qani, chol, joning bo'lsa urushga chiq! – dedi. Chol eshikdan chiqib to'qmoqqa qarab:

– Ur, to'qmoq! – deb baqirgan edi, to'qmoq hamma askarlarni bittadan urib yotqizib qo'ydi, oxirida to'qmoq xonni ura boshladi.

Xon:

– Chol, to'qmog'ingni to'xtat, sen yengding, meni o'limdan olib qol, yurtga sen hokim bo'la qol, – dedi.

Chol to'qmoqni to'xtatdi. O'zi yurtga hokim bo'ldi. Murod-maqsadiga yetdi.

BO'RI BILAN TULKI

Bo'ri bilan tulki ikkovi do'st tutingan ekan. Bir kuni tulki bo'rining oldiga kelibdi, bo'ri juda ochiqib turgan ekan, tulkiga qarab:

– E, do'stim tulki, yaxshi kelding, qani yur, meni bir joyga olib bor va qornimni to'yg'azib, xursand qilib kelgin, – debdi. Tulki «xo'p» debdi-yu, oldinga tushib, ketidan bo'rini ergashtirib ketaveribdi. Borib-borib, ular bir yerda to'yga ketayotgan yetti-sakkizta xotinga yo'liqibdilar. Hammaning qo'lida tugilgan dasturxon bor ekan. Shunda tulki bir yumalab bedana bo'libdi va haligi xotinlarning oldiga tushib yo'rg'alay boshlabdi.

Uni bir xotin ko'rib:

– Iye, anovi bedanani qaranglar, uni men bolamga tutib beraman, – debdi-da, qo'lidagi dasturxonni yerga qo'yib, bedanani quva ketibdi, uning orqasidan yana biri quvlabdi.

Shunday qilib, xotinlarning hammasi quvib ketaveribdi. Tulki bo'lsa, ularning oldiga tushib yo'rg'alayveribdi. Xotinlar yetay-yetay deganda, «pirr» etib uchib, yana bir tomonga tushar emish. Shunday qilib tulki bularni aldab ergashtirib ketaveribdi.

Bo'ri bo'lsa, tugunlar ichidagi ovqatlarni maza qilib yeb, qornini to'ydirib jo'nabdi. Xotinlar bedanaga yetolmay charchab, yo'ldan qaytib kelishsa, tugunlar qup-quruq emish. «Voy, sho'rimiz quridi, «Oyimbuvi ovga chiqdi, ketidan g'ovg'a chiqdi» deganday, bu nimasi ekan!», deb dod deganlaricha qolaverishibdi.

Tulki aylanib borsa, bo'ri bir joyda dam olib yotgan emish.

Tulki bo'riga qarab:

– Ha, o'rtoq,– debdi. .

Bo'ri unga:

– Ha, qornim juda ham to'yib ketdi, dam olib yotibman,– debdi.

Ertasi kuni tulkiga bo'ri shunday debdi:

– O'rtoq, kecha meni juda xursand qilib yubording, endi bugun sal xafa qilib qo'ygin.

Bunga javoban tulki:

– Xo'p bo'ladi, qani yur bo'lmasa,– deb bo'rini bir bog'ga boshlab boribdi. Bog'ning devori tagida bir ombor bor ekan, shu ombordan ikkovlari siqilib, zo'rg'a ichkari kirishibdi. Qarashsa, hammayoq uzumga to'lib-toshgan, hech kim yo'q emish. Vaqtni g'animat bilib, ikkisi uzumxo'rlikka zo'r beribdi. Bir vaqt tulki qornini obdan to'ydirib, ikki dona g'ujumni ikkala burniga tiqib, bo'rining oldiga boribdi:

– E, do'stim, mana men judayam to'ydim, azbaroyi to'yganimdan uzum burunlarimdan chiqib ketdi. Bo'l, yaxshilab yeb, obdan to'yib ol, – debdi. Bo'ri shoshib-pishib

ycyaveribdi. Axiri qorni shishib ketibdi, lekin burnidan chiqmabdi.

– Qani, burnimdan chiqmadi-ku? – debdi u. Tulki bo‘rining tumshug‘ini ko‘tarib qarab:

– Hu ana, ko‘rinib qolibdi, yana biroz yesang chiqadi, – debdi.

Bo‘ri yana yeyaveribdi, qorni rosa ko‘pchib, axiri o‘zini tutib turolmay yotib qolibdi. Tulkiga ana shugina kerak ekan. U yugura borib, devorga chiqibdi-da:

– Uzunga o‘g‘ri ketde-e-e, uzumga o‘g‘ri ketde-e-e! – deb qichqiribdi. Uning tovushini bog‘bon eshitib, so‘yil ko‘tarib kelib qolibdi.

Bo‘ri lapanglab borib boyagi omborga suqilgan ekan, sig‘mabdi. Devorga tirmasha, chiqolmabdi. Bog‘bon uni o‘lasi qilib savalabdi, bo‘rining yegan uzumlari og‘zi-burnidan chiqib, oxirida kaltak zarbidan sulayib qolibdi. Bog‘bon bo‘rini o‘ldiga chiqarib, tashlab ketibdi. Bir vaqt bo‘ri hushiga kelibdi. Qarasa, ombor og‘zida yotgan emish. Yonida hech kim yo‘q emish, tura solib devordan oshib, bir chekkada ingrab yotaveribdi.

Bir vaqt tulki kelibdi, bo‘rini ko‘rib, undan:

– Ha, do‘stim, nima bo‘ldi? – deb so‘ragan ekan, bo‘ri bazo‘rgina ingrab:

– Ha, do‘stim bo‘lmay o‘l. Biroz xafa qilib qo‘ygin desam, shuncha xafa qilasanmi? – debdi.

Tulki:

– Birodar, bog‘ egasining seni bunchalik urishini qaydan bilay? – debdi.

Bo‘ri yurolmasdan shu yerda qolibdi. Tulki ketibdi.

Ertasi kuni tulki o‘ynab yurgan ekan, bir joyda katta tosh yotgan emish, uning yonida bir qo‘yning kart dumbasi ham bor emish. Unga qarab tulki: «Bunda bir sir bo‘lsa

kerak. Oldin uni o'zim yemayin-u, bo'rini ro'para qilayin», debdi. Keyin bo'rining oldiga borib:

– O'rtoq, qorning qalay?– deb so'ragan ekan, bo'ri:

– Qornim och,– debdi. Tulki:

– Bo'lmasam men bir qo'y so'yib, go'shtini yedim-u, yog'i qoldi. Borib sen shuni yesang-chi, – deganda, bo'ri:

– Bu gaping juda ma'qul, chunki kechagi kaltakdan ichak-bag'rim uzilib, haligacha hech narsa yeganim yo'q edi,– debdi.

Bular ikkisi bir tomonga qarab jo'nashibdi. Bir joyga borganda, tulki uzoqdan turib yog'ni ko'rsatibdi. Bo'ri:

– Yur, birga boramiz, – debdi. Tulki:

– Qo'y, meni ovora qilib yurasanmi, o'zing borib yeb kela qol,– deb bormabdi. Bo'ri borib qarasa, qo'yning dumbasi yotgan emish.

Shoshilib borib tishlab tortgan ekan, «part» etib, tumshug'idan qopqonga ilinibdi. Shunda tulki yugura kelib, hadeb yog'ni yeyaveribdi. Uzoqdan buni ko'rib turgan ovchi to yugurib kelguncha tulki qochib ketibdi.

Ovchi kelib qarasa, qopqonga ilingan bo'ri ekan.

– Iye, men tulki desam, sen ekansan-da, – deb bo'rini obdan kaltaklab, keyin bo'shatib yuboribdi.

Bo'ri bundan qutulib, qorni och ketayotgan ekan, yo'lda bir qo'zini uchratibdi, unga qarab:

– Hoy qo'zi, seni yeyman! – debdi. Qo'zi qo'rqa-pisa:

– E, taqsir, oldin siz Karim bobomning tuzidan olib kel-ing, chunki go'shtim juda bemaza,– debdi. Shunda bo'ri: «Xo'p bo'ladi» deb, tuz axtarib ketibdi, ungacha qo'zi qochib qolibdi. Bo'ri kelib qarasa qo'zi yo'q emish. Hayron bo'lib borayotsa, bir joyda bir xo'roz turgan ekan. Bo'ri borib:

– Hoy xo'roz, seni yeyman! – debdi. Xo'roz unga:

– Bo‘lmasa, oldin bir zira-piyoz qilaylik, meni undan keyin yeng. Buning uchun siz avval pichoq topib keling, men zira bilan piyoz keltirayin, – debdi.

Bo‘ri pichoq qidirib ketibdi, xo‘roz paytdan foydalanib, bir tomonga qochib qutulibdi. Bo‘ri pichoqni olib kelsaki, xo‘roz yo‘q emish. Noiloj yana ketaveribdi. Yurib-yurib bir joyga borsa, bir xachir turgan emish. Unga qarab:

– Hoy xachir, seni yeyman! – debdi. Xachir:

– Agar meni yemoqchi bo‘lsangiz, avval yetti marta minasiz, keyin yesangiz mayli, otam shunday deb vasiyat qilgan edi, – debdi.

Bo‘ri xachirning shartini o‘rniga qo‘yish uchun to‘rt marta minibdi, beshinchi minishida xachir bo‘rini qo‘sh oyoqlab tepibdi.

Bo‘ri chalqanchasiga yiqilibdi. Xachir qochganicha ketaveribdi. Bo‘ri o‘rnidan turib, bir joyga boribdi, qarasa, ot o‘tlab yurgan emish. Bo‘ri otga qarab:

– Hoy ot, seni yeyman! – debdi. Ot bo‘riga:

– Bo‘lmasa, mening keyingi o‘ng oyog‘im tuyog‘iga otam yozib ketgan ikki enlik xatni o‘qib, keyin yegin, – debdi.

Bo‘ri otning orqasiga o‘tibdi, ot tuyog‘ini ko‘tarib turibdi. Bir vaqt bo‘ri yaqiniga kelganida, ot uni bir tepgan ekan, bo‘rining tishlari majaq-majaq bo‘lib, o‘zi ancha nariga borib tushibdi. Ot qochib ketibdi.

Shu onda tulki yetib kelibdi, qarasa, bo‘rining og‘zi-burni qip-qizil qonga belangan emish. Shunda tulki undan:

– Ha, do‘stim, senga nima bo‘ldi yana? – deb so‘rabdi.

– Ha, nimasini so‘raysan, ishlar shunday-shunday bo‘ldi, – deb bo‘ri hamma voqeani aytib beribdi. Shunda tulki debdi:

«Ko‘rdingki, qo‘zi, yeb qo‘ygin, termulib qolsin ikki ko‘zi. Senga kim qo‘yibdi Karim boboning tuzini?

Ko'rdingki, xo'roz, urib bo'ynini yoz, senga kim qo'yibdi, zira bilan piyoz? Ko'rdingki, xachir, urib bo'ynini g'aji, senga kim qo'yibdi minishni xachir. Ko'rdingki, ot, yeb ustida yot, senga kim qo'yibdi mirza buvalikni?»

Bo'ri tulkidan dashnom eshitib, indamay turib ketaveribdi, naryoqqa borgan ekan, ikkita ovchi uni ko'rib qolib, quva ketibdi. Bo'ri qochib borayotganda yo'lda bir odam qo'sh haydab yurgan ekan. Bo'ri borib qo'shchiga yalinibdi:

– Jon amaki, meni shu ovchilardan saqlab qoling.

Qo'shchi: «Xo'p bo'ladi», deb bo'rini katta qanorga solib qo'yibdi. Bir vaqt ovchilar yetib kelib qo'shchidan: «Bo'ri o'tdimi?» deb so'rabdilar. «Ha, o'tib ketdi», debdi qo'shchi. Ovchilar ketgandan keyin bo'ri qanordan chiqib, qo'shchiga:

– Hoy qo'shchi, seni yeyma-an! – debdi. Qo'shchi:

– Iye, bu qanday gap, axir, men seni o'limdan qutqarib olsam-u, meni yeysanmi? – desa, bo'ri:

– Yaxshilikka yomonlik, – der emish.

Shunda qo'shchi yalinibdi, bo'ri sira ham unamabdi. Bular shunday mojaro qilib turgan ekan, tulki yetib kelib, qo'shchidan:

– Ha, nima gap?– deb so'rabdi.

Qo'shchi bo'lgan voqeani tulkiga birma-bir aytib beribdi. Tulki bo'riga qarab:

– Men sening shu qanorga sig'ishingga ishonmayman: o'zing sig'sang ham duming sig'maydi,– debdi. Bo'ri unga:

– Yo'q, sig'dim – debdi. Tulki:

– Bo'lmasa, qani kirib ko'r-chi, – degan ekan, bo'ri:

– Mana bo'lmasa, – deb qanorga kiribdi. Tulki qo'shchiga imlab, qanor og'zini bog'lashga buyuribdi. Qo'shchi qanor og'zini mahkam bog'labdi. Shundan so'ng qo'shchi bilan tulki ikkisi bittadan ikkita so'yil olib, bo'rini ura-ura o'ldirishibdi.

ILONNING ISHI ZAHAR SOLMOQ

Bir cho'pon daladan qaytayotganda, katta ariqning nari-gi yog'idagi to'qayga o't ketganini ko'ribdi. Bir vaqt suv bo'yiga kelib qarasa, qamish ichida bir katta ilon vishillab kuyib ketayotgan emish. Cho'ponning unga rahmi kelibdi, qo'lidagi uzun tayoqning uchiga xaltani boylab ilon tomon-ga uzatibdi. Ilon jon holatda o'zini xaltaga uribdi, cho'pon xaltani tortib olib, og'zini ochibdi, ilonni yerga tushiribdi. Shu payt ilon cho'ponning oyog'iga chirmashib olibdi. Cho'pon hayron bo'lib:

– Nima qilmoqchisan? – deb so'rabdi, ilon:

– Men seni chaqaman,– debdi. Cho'pon:

– Men yaxshilik qilib seni o'limdan qutqardim-ku, senga yaxshilik qilgan odamni chaqasanmi?– debdi. Shun-da ilon:

– Men bilmayman, mening vazifam chaqish, zahar solish, menda bundan boshqa hunar yo'q,– debdi. Cho'pon:

– To'xta, bo'lmasa, birorta odamdan «yaxshilikka yaxshilikmi yoki yomonlikmi?» deb so'rayman, u nima desa, o'shanga qarab ish tutamiz,– debdi.

Cho'pon yo'lda davom etibdi. Ilon esa cho'ponning oyog'iga chirmashib ketaveribdi. Yo'lda o'tlab yurgan bir oriq sigir duch kelibdi. Shunda cho'pon:

– Ey, sigir, yaxshilikka yaxshilikmi yoki yomonlikmi? – deb so'rabdi. Sigir javob beribdi:

– Albatta, yaxshilikka yomonlik. Men yoshligimda har kuni uch mahal sut berardim. Xo'jayinim yaxshi ko'rar edi. Endi men qaridim, sut bermay qo'ydim, oriqladim. Ertaga meni qassobga sotish uchun bozorga olib boradilar,– debdi. Shunda ilon:

– Ana, mening aytganim to'g'ri chiqdimi?! Endi seni chaqaman,– debdi. Cho'pon, yana bir so'raymiz, keyin chaqsang ham mayli! – debdi.

Ular yo'lda bir olma daraxtiga duch kelishibdi. Olma daraxtining shoxlari singan, tagi to'la tosh, kesak ekan. Cho'pon olma daraxtidan so'rabdi:

– Ey daraxt, yaxshilikka yaxshilikmi yoki yomonlikmi? Daraxt:

– Ey do'stlar, albatta yaxshilikka yomonlik, masalan, meni oling, yoshligimda ko'p meva berar edim, o'tgan ketgan odam tosh otib, bolalar ustimga chiqib shoxlarimni sindirib shu ahvolga solishdi. Endi meni kesib o'tin qilishmoqchi. Bu yaxshilikka yaxshilikmi?– debdi.

Ilon:

– Ana, eshitdingmi, endi chaqaman, – debdi. Cho'pon:

– Yo'q, yana biror kishidan so'raylik, – debdi. Yo'lda ketishayotsa, bir tulki uchrabdi.

– Hoy, tulki, to'xta, bizlar sendan bir savol so'ramoqchimiz? – debdi cho'pon. Tulki to'xtab qarasa, bir katta ilon odamning oyog'iga chirmashib «chaqaman» deb yopishib turgan emish. Tulki:

– Nima gap? – deb goh ilonga, goh cho'ponga qarabdi. Cho'pon so'z boshlabdi:

– Ey, tulkivoy, men mana bu ilonni o'limdan qutqarib qolgan edim. Endi esa u meni chaqmoqchi, shu ham insofdanmi? – debdi. Tulki:

– Qanday qilib uni o'limdan qutqarding? – deb so'rabdi.

– To'qayga o't tushgan edi. O't ichida ilonni ko'rib rahmim keldi, bir yog'ochning uchiga mana bu xaltani bog'lab, ilon tomon uzatdim, u xaltaga kirdi, tortib oldim, – deb javob beribdi. Shunda tulki qah-qah urib kulib yuboribdi, cho'ponga:

– Shu kichkina xaltaga katta ilonning sig'ganiga men hayron bo'lib, kulib yubordim, – debdi. Ilon «unga men sig'dim», – debdi. Tulki:

– Bo‘lmasa, yana xaltaga tushib ko‘r-chi, sig‘arnikansan yoki yo‘qmi?– debdi. Ilon maqtanib:

– Mana ko‘r, men sig‘aman,— deb cho‘ponning xaltasiga kiribdi.

Tulki cho‘ponga ko‘zini qisib:

– Xaltaning og‘zini mahkam bog‘la, ko‘tarib aylantirib yerga ur!– debdi. Cho‘pon tulkining aytganini qilib, ilondan qutulibdi. Yana o‘z ishiga ravona bo‘libdi.

OLTIN TARVUZ

Bir bor ekan, bir yo‘q ekan, o‘tgan zamonda bir kambag‘al dehqon bor ekan. Uning atigi bir tanobgina yeri bor ekan. Dehqon shu yerda kecha-yu kunduz tinmay mehnat qilib kun ko‘rar ekan. Bahor kelib qolibdi. Dehqon yer hayday boshlabdi. Yerni ikki marta haydab bo‘lib, yaqinidagi katta soyning bo‘yida salqinlab o‘tirsas, osmonda uchib ketayotgan bir laylak yiqilib tushibdi. Dehqon qarasa, laylakning qanoti siniq emish. Dehqon haligi laylakni darrov uyga olib borib, siniq qanotiga taxtakach bog‘lab, bir qancha vaqt uni boqibdi. Laylak sog‘ayib, uchib ketibdi.

Bir kun dehqon chigit ekib yursa, laylak pastlab uchib o‘tibdi. Dehqon esa chigitni ekaveribdi. Biroq laylak yana pastlab o‘tibdi. Shu o‘tishda uch dona tarvuz urug‘i tashlab ketibdi.

Bir necha kundan keyin chigit bilan baravar tarvuz urug‘i ham unib chiqibdi. Ekinni vaqtida o‘tabdi, sug‘oribdi, chopibdi. Shunday qilib hosilni yig‘adigan payt ham kelibdi. Bir kuni tarvuzdan uchtasini uzib, uyiga olib ketibdi. Tarvuzlar juda katta ekan. Dehqon o‘zining yaqin qarindoshlarini va oshna-og‘aynilarini mehmon qilib chaqiribdi. Bir mahal tarvuzga pichoq ursas, pichoq sira botmas emish. Uni qo‘yib, ikkinchisini so‘ymoqchi bo‘libdi,

pichoq o'tmabdi, uchinchisi ham shunday bo'libdi. Dehqon ham, mehmonlar ham hayron bo'lishibdi. Yerga bir urib yorib qarasalar, ichi to'la tilla emish. Qolgan ikkitasini ham yorib ko'rishibdi. Ularning ichi ham tilla emish. Kambag'al sevinib ketib, hammasini mehmonlarga ulashibdi, ular ham xursand bo'lib, uy-uylariga tarqabdilar. Uch tup tarvuzning har biri o'ntadan solgan ekan. Dehqon qolgan tarvuzlarni ham yig'ib olibdi. Shunday qilib kambag'al dehqon juda boyib ketibdi.

Uning bir boy dehqon qo'shnisi bor ekan. U haligi kambag'al dehqondan: «Sen nima qilib boyiding?» deb so'rabdi.

Dehqon voqeani aytibdi: «Qo'shni, mening yerimni o'zingiz bilasiz. Erta bahordan yerni haydashga kirishdim. Bir kun charchab, soy bo'yida salqinlab o'tirsam, osmonda uchib ketayotgan bir laylak yiqilib tushdi. Qarasam bir qanoti singan ekan. Rahimim kelib, ko'tarib uyga olib keldim. Qanotini taxtakach bilan bog'lab, dori-darmon bilan parvarish qildim, boqdim. Laylak bir necha kundan keyin tamom sog'ayib uchib ketdi. Kunlardan bir kun yer haydab bo'lib, chigit ekib yursam, haligi laylak tepamdan uchib o'tdi. Ishimni qilaverdim. Birozdan keyin laylak orqasiga qaytdi. Qaytishda pastlab uchib, yerga uch dona tarvuz urug'i tashlab o'tdi. U urug'lar yerdan unib chiqdi. Uni g'o'zalarim bilan baravar parvarish qilaverdim. Tarvuzlarni so'ysam ichidan tilla chiqdi. Shunday qilib boyib ketdim», – debdi.

Buni eshitgan boy dehqon: «Zora men ham shunday oltinlarni qo'lga kiritsam» deb soyga borib turibdi. Bir vaqt boy nariroqda bir laylakni ko'ribdi. U sekin borib, poylab turib laylakning oyog'iga tayoq otibdi. Laylakning oyog'i sinib, ucholmay qolibdi. Boy darrov uni tutib, uyiga olib kelibdi, oyog'iga taxtakach bog'lab, parvarish qilibdi. Bir

necha kundan keyin, laylakning oyog'i tuzalib uchib ketibdi. Boy dehqon har kuni dalaga chiqib, laylakni kutaveribdi. Kunlarning birida uning tepasidan tanish laylak o'ta turib ikki dona urug' tashlab ketibdi. Urug'i ko'karib chiqib tarvuz solibdi. Tarvuz pishishi bilan boy dehqon hamma qarindosh-urug'ini mehmonga chaqiribdi. Tarvuzga pichoq urgan zamon ichidan katta-katta qovoqarilar chiqib, o'tirganlarni talay boshlabdi. Boy tura solib ularni haydamoqchi bo'lganda, arilar uni boshi demay, yuzi demay chaqib tashlayveribdi. Oradan sal o'tgach, boyning kallasi, burni, lablari shishib ketibdi. Buning alamiga chidolmay, o'zini katta suvga tashlab, cho'kib ketibdi.

Kambag'al dehqon halollik bilan murodiga yetibdi, boy dehqon o'z qilmishiga yarasha jazosini tortibdi.

TOHIR VA ZUHRA

Bir bor ekan, bir yo'q ekan, o'tgan zamonda bir podshoh bor ekan. Lekin uning farzandi yo'q ekan.

Kunlardan bir kun o'ylab, xafa bo'lib o'tirsa. o'ng qo'l vaziri so'rabdi:

– E, podshohi olam, nega xafasiz? Davlatingiz bor. Hamma fuqaro sizning ixtiyoringizda bo'lgandan keyin, buncha xafagarchilikning nima keragi bor?

– Men shuncha davlat-saltanatga ega bo'lsam-u, – debdi podshoh, – xizmatining shuncha odamlar tayyor tursa-yu, dunyodan farzandsiz o'tsam, men xafa bo'lmay, kim xafa bo'lsin? Farzand bo'lmagandan keyin bu podshohlik va davlatning nima keragi bor?

O'zining befarzandligini eslab vazir ham «oh» tortibdi. Podshohga ahvolini bayon qilibdi. Ikkalasi xafa bo'lib, yig'lab, bir uyga kirib dardlashib yotibdi. So'ngra ikkisi befarzand bo'lib dunyoda yurgandan ko'ra, davlat va iz-

zat-ikromdan kechib, bosh olib ketishni ortiqroq ko'ribdi. Podshoh bilan vazir butun mol-dunyoning bahridan o'tib, shahardan chiqib ketishibdi. Yo'l yura-yura ular oxiri bir bog'ga yetishibdi. Ammo unga kirishga iloj bo'lmabdi. Bog'da gullar ochilgan, ko'm-ko'k maysalar yoyilgan, bul-bullar, turli qushlar sayragan. Rayhon, jambil va boshqa xushbo'y giyohlar gurkirab turarkan. Suvlar sepilgan. Supada gilamlar yozilgan, ko'rpachalar solingan, yostiqlar qo'yilgan emish. Bu bog' juda chiroyli ekan, ko'rgan odamning bahri dili ochilib, g'am-hasrati, qayg'u alamlari ketar ekan. Bog' ichi jimjit, hech kim yo'q ekan.

Ikkovlari bog'ga kiribdilar va hayron bo'lib, bir-birlariga qarab o'tiribdilar. Bog'ning bir burchagidan bir chol chiqib kelibdi:

– Ha bolalarim, nima qilib o'tiribsizlar? – deb so'rabdi.

Bular darhol o'rinlaridan turib, salom beribdilar. Podshoh bilan vazir bir-birlariga qarab qo'yishibdi va befarzand ekanliklari, shu sababdan xafa bo'lib, mol-dunyodan kechib, shu joyga kelganliklarini gapiribdilar.

Chol bularning so'zini obdan tinglabdi. Keyin qo'ynidan ikkita qizil olma chiqarib, birini podshohga, birini vazirga uzatib, bunday debdi:

– Bolalarim, bu olmalarni olib borib sevgan xotiningiz bilan baham ko'ringlar, o'z ishlaringizdan qolmanglar, fuqaroga jabr-zulm qilmay, yurtni obod saqlanglar.

Keyin ularga bir shart qo'yibdi:

– Men olmani sizlarga shu shart bilan berdimki, qaysi biringizning xotiningiz o'g'il tug'sa, otini Tohir qo'ying, qaysi biringizning xotiningiz qiz tug'sa, otini Zuhra qo'ying. Ammo ularni bir-biridan ajratmang. Katta bo'lib voyaga yetganida quda bo'linglar, esdan chiqarmanglar, – deb kelgan tomonga qarab ketibdi. Podshoh vazirga, vazir podshohga qarabdi. Ular o'ylashib, keyin:

– Qani, cholning aytganini ham qilaylik-chi, bizdan nima ketdi, – deyishib, orqaga qaytishibdi.

Yana podshoh bilan vazir yurt so‘rashda davom etishibdi.

Kundan kun, oydan oy o‘tib vazirning xotini o‘g‘il, podshohning xotini qiz tug‘ibdi. Podshoh bilan vazir ovga chiqib ketishgan ekan. Darhol suyunchiga odam boribdi, u podshohga:

– Suyunchi bering, xotiningiz qiz tug‘di, – debdi, so‘ngra vazirga qarab:

– Suyunchi bering, sizning xotiningiz o‘g‘il tug‘di, – debdi.

Xotini qiz tug‘gani uchun podshoh g‘azablanib, xabarchiga buyuribdi:

– Bor, o‘sha qizni o‘ldirib, qoniga mana bu ro‘molchani bo‘yab keltir! – deb, bir oq ro‘molchani beribdi-yu, keyin qizning o‘ldirilgan, o‘ldirilmaganini so‘ramabdi.

Vazir bo‘lsa suyunib, ot choptirib ketibdi. Yo‘lda ketayotganida oti toshga qoqilibdi-yu, munkib ketibdi, vazir otidan yiqilib, til tortmay o‘libdi. Bu yomon qora kunlarga qolgan bechora xotin yig‘i-sig‘i qilib, ota yuzini ko‘rmay qolgan yetimchani yaxshilab tarbiyalashga kirishibdi. Kundan-kun, oydan-oy, yildan-yil o‘tibdi. Go‘daklar yo‘lga kiribdi. Kunlardan bir kun podshoh taxtida o‘tirgan ekan, ko‘chada o‘ynab yurgan Tohirga ko‘zi tushib, yonidagi vaziridan:

– Bu kimning bolasi, – deb so‘rabdi.

– Ey, podshohi olam, sultoni bokaram, bu bola avvalgi vaziringizning o‘g‘li Tohir bo‘ladi. Sizning ham qizingiz o‘lmaganda, shunday bo‘lib qolar edi, – debdi vazir.

Podshoh qattiq qayg‘uribdi va peshonasiga urib yig‘labdi. Shunda vazir darhol o‘rnidan turib podshoh xotinlaridan birini chaqirib so‘rabdi:

– Podshohning qizi tirikmi?

– Podshohim bilmasinlar. Qizchalari yo'rtmachoq bo'lib qolgan, bildirganimiz yo'q hali, – debdi xotin.

Vazir yugurib kelib:

– Ey, podshohi olam, sultoni bokaram, bir qoshiq qonimdan keching, sizga bir suyunchilik xabar aytaman, – debdi.

Podshoh yoshga to'lgan ko'zlari bilan vazirga qarab:

– Ayt, kechirdim, – debdi. Vazir:

– Yig'lamang, podshohim, qizingiz hayot ekan, – debdi.

Podshoh suyunib:

– Olib keling qoshimga! Tezroq keltiring, hayallamang! – debdi.

Qizni olib kelib, podshohga ko'rsatishibdi.

Podshoh suyunib, qizini qo'liga olib bag'riga bosibdi, quvonganidan yana yig'lab yuboribdi. So'ngra qirq kecha-yu, qirq kunduz to'y-tomosha qilib beribdi.

Qizni yaxshilab tarbiyalay boshlabdilar. Tohir va Zuhra, ko'pincha, birga o'ynab yurar ekanlar.

Kunlardan bir kun Tohir yong'oq o'ynab yurganda, otgan yong'og'i ip yigirib o'tirgan bir kampirning charxiga tegibdi. Kampirning achchig'i kelib, Tohirni qarg'abdi:

– E, shum yetimcha! Men bilan o'ynashguncha, borib Zuhra bilan o'ynash.

Tohir bu so'zlarni eshitgach, yugurib kelib kampirning qo'lidan ushlabdi:

– Buvijon, Zuhrani gapirdingiz. Tag'in bir qaytarib ayting, jon buvi!

– Qo'yvor qo'limni, aytaman!

– Ayting, buvijon, ayting!

– Bu so'zlarni oyingdan so'ra.

– Onam aytmaydi, siz ayting, buvijon, – deb kampirning qo'llarini qattiq qisib so'rabdi Tohir.

Kampir gap o'rgatibdi:

– Uyingga borib, oyingga yig'la. Non bersa – olma, osh bersa – yema. Onang seni qarg'ab urishadi. Hech narsaga qaramasdan yig'layver.

«Nima qilay, nima qilib beray?» deb so'raganda: «Qo'g'irmoch qilib bering» degin. Qo'g'irmochni kosada bersa – olma, cho'michda bersa – olma, kapgirda bersa – olma. «Nimada beray?» desa, «hovuchingda ber» degin-da, hovuchida berganida qo'lini mahkam qisib, «Menga unashilgan qiz kim, shuni aytib bergin», degin. Shunda aytib beradi.

Tohir uyga yugurib kelib, kampir o'rgatgan gaplarni aytib, oyisini ko'p xafa qilibdi. Axiri oyisi qo'g'irmochni hovuchida beribdi. Tohir oyisining qo'g'irmoch ushlagan hovuchini qisib,

– Menga unashtirilgan qiz kim? Rostini aytib ber, – debdi.

Oyisi:

– Qurib ketgur yetimecha! Senga kim o'rgatdi buni? Voy-voy, qo'lim kuydi, – deb o'g'lini qarg'abdi.

– Ayt, oyi, ayt! Aytmasang qo'ymayman, – debdi Tohir.

– Qo'yib yubor, aytaman, aytib bo'lmasa ham aytaman, – debdi onasi.

Ona bechora xafa bo'lib: «Endi yashirganim bilan foyda yo'q, mayli, ayta qolay», deb eri bilan podshohning quda bo'lishga va'da qilganini, vazirning o'g'il ko'rganidan suyunib, yo'lda ketayotganida otdan yiqilib o'lganigacha bo'lib o'tgan voqealarni o'g'liga so'zlab beribdi va:

– Sen yetimchasan, baribir podshoh senga qizini bermaydi. Zuhra podshoh qizi, sen – bir yetimcha kambag'al-san, – debdi.

Tohir:

– Mayli, oyijon, bo‘ldi, men shuni bilsam, bas, – deb ko‘chaga chiqib ketibdi.

Kunlardan bir kuni maktabda Tohir bilan Zuhra so‘zlashib, kulishib, kitob o‘qimay, domlani qiynabdilar. Domla kelib bu voqeani podshohga aytibdi:

– Podshohi olam, sizga arzim shuki, qizingiz Zuhrani Tohir o‘qitgani qo‘ymaydi.

Shunda podshoh g‘azablanib:

– Tohirni bo‘lak joyga o‘tkazing, agar unga ko‘nmasa, o‘rtadan devor urib qo‘ying, – debdi. Ikkisining o‘rtasiga devor olibdilar.

Sal vaqtdan so‘ng devor buzilib, ikkovi tag‘in gaplashib o‘tiradigan bo‘libdi. Ular katta bo‘lib voyaga yetibdi. Ikkovi ham bir-birini ko‘rmasa turolmas ekan.

Ulamolar: «Podshoh Tohirni yo‘q qilsin», debdilar.

Buni podshohga aytibdilar. Podshoh g‘azab bilan ustalarni chaqirib ularga bunday debdi:

– Katta bir sandiq yasanglar, Tohirni oqizaman!

Bu gapni Zuhra eshitib, bir lagan tillani ustalarga olib borib:

– Shu tillani olinglar, sandiq shunday puxta bo‘lsinki, ichiga suv o‘tmasin, toki bechora yetimcha borgan joyida kun ko‘rsin, – deb zor-zor yig‘labdi.

Ustalarining Zuhraga rahmi kelib:

– Ey, malika, agar sandiq siz aytgandan ortiq bo‘lmasa, bergan tillangizni qaytib oling, – debdilar.

Bir kuni Tohir bilan Zuhra ikkisi hasratlashib turganlarida ayg‘oqchilardan biri ko‘rib qolib, podshohga aytibdi.

Darhol podshoh Tohirni zindonga solishga buyuribdi. Tohirni zindonga solibdilar.

Kunlardan bir kun sandiq tayyor bo‘lganini podshohga aytibdilar. Buni Zuhra eshitib, sandiqni ko‘rib kelibdi. Sandiq Zuhra aytgandan ham ortiq ekan. Podshoh jarchi

qo'yib butun xalqni katta maydonga yig'ibdi. Xalq Tohirni suvga oqizmaslikni talab qilibdi. Biroq podshoh xalqning talabiga quloq solmabdi, o'z aytganini qilibdi.

Tohirni oqizish payti yetibdi, daryo labi xalq bilan to'lib-toshibdi. Tohirning onasi g'am-hasrat bilan daryo bo'yiga zo'rg'a yetib borib, o'g'lini ko'rib: «Yonida jon bersam koshki edi», deb yig'layverib hushidan ketibdi. Xalqning g'azabi qaynabdi: «Podshoh bir qizi uchun bechora yetimchani bunchalik qiynab, azoblaguncha, bir joyga yubor-sin, podshoh ham Tohirning onasi kabi qon-qon yig'lasin. Ana zulm! Ana noinsoflik! Bir qiz uchun shuncha odamni yig'ib, bir yigitni suvga oqizish jallodlikdir!»

Shu payt jarchi jar chaqirib:

– Hozir Tohirni olib keladilar! – debdi.

Hamma odam Tohir yo'liga termilib turar ekan. Tohirning onasi bechora o'g'lini ko'rishga zor bo'lib, boshini tosh-u tuproqqa urib:

– Qani mening begunoh o'g'lim, uni bir ko'ray, – deb faryod qilar ekan. Tohirning qo'llarini orqasiga bog'lab, onasi oldiga keltiribdilar. Ona bechora zor-zor yig'lab, bolasini bag'riga bosib turib o'lib qolibdi. Maydonga yig'ilgan xalq jim bo'lib qolibdi. Birozdan keyin kimlar yig'lagan, kimlar baqirgan holda Tohirni olib borib sandiqqa solibdilar. Tohir sandiq ichida Zuhra bilan xayrlashib, shu g'azalni aytibdi:

T o h i r:

Men ketaman ko'rib qol,
Arg'amchini ushlab qol.
Sog'inganda yig'larsan,
Qoram o'chmay, qarab qol.

Z u h r a:

Suv kelar guldur-guldur,
Suyganim qizil guldur,
Suyganimga bermasa,
O'lganim o'sha kundur.

T o h i r:

Suv kelar axta-axta,
Sandig'im temir-taxta.
Sendan boshqa yor qilsam,
Qon yutay laxta-laxta.

Z u h r a:

Suv kelar tosh ustida,
Ro'molim qosh ustida.
Tohir esimga tushsa,
Yig'layman osh ustida.

T o h i r:

Suv kelar injudayin,
Ko'pirib-toshgan sayin.
Sendan o'zga yor desam,
Xanjarga sanchilayin.

So'ngra Tohir Zuhra bilan xayrlashib, oqib ketibdi. Hamma xalq g'amginlik bilan shaharga qaytibdi. Zuhra Tohirdan ayrilib qolibdi.

Tohir suvda oqib-oqib olti oy deganda Xorazmga boribdi. Xorazm shohining ikki qizi bo'lib, bular har juma kuni daryo labiga kanizlari bilan chiqar ekanlar.

Podshoh qizlari daryo labida o'tirishsa, bir sandiq oqib kelaveribdi: «Kim ushlab oladi? Nima qilamiz?» – deyishibdi.

Biri: «Oqib kelayotgan narsani kim ushlab olsa, u narsa o'shaniki», debdi.

Sandiq yaqinlashibdi. Katta qiz sochini solibdi, sandiq unga ilashmabdi. Kichigi sochini solibdi, sandiq unga ilashib, yaqin kelibdi. Qizlar sandiqni daryo labiga tortib chiqaribdilar. Endi opa-singil orasida janjal boshlanibdi. Uzoq janjaldan keyin, axiri bir maslahatga kelishibdi. Kattasi: «Sandiqni men olaman», debdi, kichiknisi: «Sandiq ichidan nima chiqsa, shuni men olaman», debdi.

Sandiqni ochibdilar. Sandiq ichida bir yigit o'tirgan emish, dunyoda uning tengi yo'q emish. Sochi qop-qora, jingalak-jingalak. Qoshlari qop-qora, ko'zlari shahlo, qaddi-qomati kelishgan ekan.

Qizlar uzoq janjallashibdi. Kichik qiz turib:

– Nimaga janjal qilasiz? Sandiq ichida nima bo'lsa, uni men olaman, degan edim. Bu maniki bo'ladi, hech kimga bermayman, – debdi.

Podshohga xabar qilibdilar. Podshoh odamlari bilan kelib ko'rsa, chiroyli bir yigit emish. Podshoh kichik qizining aytganini qilish uchun Tohir rozilik bermasa ham, qirq kecha-yu qirq kunduz to'y-tomosha qilibdi. Qizning chiroyi ham Zuhraning chiroyidan qolishmas ekan.

Lekin Tohir Zuhraga bergan va'dasini eslab, qizga gapirmas, qizning savoliga javob ham bermas ekan.

Oradan bir necha kun o'tgandan keyin Tohir:

– Men bugun daryo labiga chiqaman, otangizga ayting, – debdi.

Qiz o'zida yo'q sevinib, yugurib yangasining oldiga chiqib: «Kuyovingiz gapirdilar, suyunchi bering, suyunchi! Otamga aytinglar, kuyovlari daryo labiga chiqarmish», debdi.

Podshoh bu xabarni eshitib juda suyunibdi, daryo labiga tezda sayil chaqirtiribdi. Butun shahar xalqi daryo labiga chiqibdi. Sayilgoh o'rtasidan kuyovga joy qilibdilar.

Podshoh jarchi qo'ydiribdi:

– Kimki kuyovimning kulganini ko'rib yo eshitib menga xabar bersa, boshidan zar sochaman! – debdi. O'zi ham kelibdi.

Endi so'zni Zuhradan eshiting.

Zuhra Tohirdan ajralgandan keyin kecha-yu kunduz oh tortib, g'am-hasrat chekaveribdi. Uni zolim otasi Qorabotir degan podshohvachchaga beribdi. Qiz g'am-motam ichida qolibdi.

Kunlardan bir kun Zuhra tush ko'rsa, Tohir bilan bog'da yurgan emish. Oh urib o'rnidan turibdi. Axiri, nima qilarini bilmay bir lagan tilla ko'tarib, karvonsaroyga boribdi. Karvonboshiga tillani berib:

– Bir odam bo'lsin, butun dunyoni axtarib, Tohirning bor-yo'qligini menga bildirsin, – debdi.

Karvonboshi tillani olib, Tohirni axtargani yo'lga chiqibdi. U Tohirni juda ko'p axtaribdi, odamlar orasida Tohirga bag'ishlab g'azallar aytsa ham uni topolmabdi. Karvonboshi Zuhra oldidan chiqqaniga qirq kun bo'ldi deganda, Tohir chiqqan sayilgo'ha yetib kelibdi va daryo labidagi bir balandlikda kishilar to'planganini, ularning o'rtasida bir yigitning o'tirganini ko'ribdi.

– Shu joyda ham bir g'azal aytay, zora Tohir shu yerda bo'lsa, – deb bir g'azal aytibdi:

Men keldim karvon bo'lib,
Karvonga sarbon bo'lib,
Tohirjonni yo'qotib,
Yuribman hayron bo'lib.

Bu g'azalni eshitib, Tohir qah-qah urib kulib yuboribdi. Uni poylab yurgan odamlar podshohga suyunchiga yugurib ketibdilar. Boshqalar esa hayron bo'lib qolibdi. Tohir karvonboshiga qarab bir g'azal aytibdi:

E, tuya mingan yigit,
Orqangga qarab ketgin.
Hali aytgan baytingni,
Tag'in bir aytib o'tgin.

Karvonboshi:

Tohir degan senmisan,
Zuhrani tanirmisan?
Zuhradan xabar kelsa,
O'ringdan turarmisan?

Tohir «Zuhra» degan so'zni eshitishi bilanoq, yugurib borib karvonboshi mingan tuyaning bo'yniga osilibdi va:

– Meni olib ket, men ketaman, borib Zuhramni bir ko'ray, – deb yolvoribdi. Karvonboshi so'z boshlab:

– Zuhra erga tegib, uyda tinch o'tiribdi, endi undan foyda yo'q. Bu yerda shuncha vaqt turding, uylangandirsan. Men yolg'iz sening bor-yo'qligingni bilib ketgani keldim, – debdi.

Shunda Tohir:

– Yo'q, ketaman, olib ket meni, o'lsam ham o'sha joyda o'lay, – deb yana yolvoribdi.

Karvonboshi shuncha nasihat qilsa ham, Tohir unamabdi, karvonboshiga:

– Bu yerda podshohning qizini men rozilik bermasam ham zo'r bilan berdilar. Bugun qirq kundirki, hali ham qizga bir og'iz gap aytganim yo'q, yuziga ham qaraganim yo'q, – debdi. Karvonboshi Tohirga:

– E, nodon, ketma, shu xotining bilan kun ko'rib o'taver, Zuhradan senga hech foyda yo'q, – debdi.

Tohir unamabdi.

– Bo'lmasa bor, umid bilan bir yostiqa bosh qo'yganing bilan xayr-ma'zur qilib chiq, – debdi karvonboshi.

Tohir xotini oldiga yugurib kelibdi, qiz yasanib o'tirgan ekan. Unga qarab bir g'azal aytibdi:

Ey podshohning qizi,
Hurmatim baland sizga.
Zuhradan keldi xabar,
Javob beringiz bizga.

Xadicha:

Suv kelar suzukmidi,
Qo'limda uzukmidi?
Uzoqdagi Zuhraxon
Bizdanam tuzukmidi?!

Tohir:

Suv kelar suzukkina,
Qo'limda uzukkina.
Uzoqdagi Zuhraxon
Sizdan ham sulukkina, —

deb, Xadicha bilan xayrlashib, chiqib ketibdi. Kelin bechora yig'laganicha qolibdi. Tohir yugurib borib, karvonga yetibdi, tuyaga mingashib, yo'lga ravona bo'libdi.

Karvon yurib-yurib bir joyga kelibdi. Bu joyda uch yo'l bor ekan. Biri «borsa kelmas», biri «borsa xatar», yana biri «borsa kelar» ekan. Karvonboshi qaysi yo'lga yurishni bilmay, o'ylab qolibdi.

Tohir:

— Xatarli bo'lsa ham shunga yuramiz, mayli Zuhra qoshiga tezroq boraylik, — debdi. Shu bilan ular xatarli yo'lga yurib ketibdilar.

Yurib-yurib bir joyga yetibdilar. Bu joy qaroqchilar makoni ekan. Qaroqchilar bu bechoralarning tuyalarini olib, o'zlarini zindonga solibdilar.

Tohir zindonda yig'lab-yig'lab: «Kel-e, zora shu joyda bir tanish bo'lsa, bizni bo'shatib yuborsa», – deb bir g'azal aytibdi:

Yursam yo'lim uzundir,
Kecha menga kunduzdir.
Bizni qo'ying, jon beklar,
Zuhra unda yolg'izdir.

Tohirning hammaktab o'rtoqlaridan biri shu yerda ekan, u Tohirga:

– Ha, Tohir, haliyam Zuhraning ko'yida kuylab yuribsanmi, a? – debdi. Keyin zindonbonni chaqirib, unga bir hovuch tilla berib:

– Buni qo'yib yuboringlar, bu o'zi kuygan qul, buni kuydirib nima qilaszlar, – debdi. Shu bilan Tohirni va u bilan kelayotganlarni zindondan bo'shatib yuboribdilar.

Bular bir necha kun cho'l-biyobonlarni kezishibdi. Zuhra dardida yurak-bag'ri ezilib yurgan Tohir sahar vaqtida Zuhra yotgan uy tagiga yetib kelibdi. Bu paytda Zuhra shirin uyquda ekan.

Tohir g'azal o'qib, Zuhrani uyg'otibdi. Zuhra Tohirni ko'rishi bilan yugura kelib ko'rishibdi. So'ngra ikkovlari yashirincha bog'ga kirib ketibdilar. Bu voqeadan Qorabotirning singlisi xabardor bo'lib turgan ekan.

Qorabotir kelganda Zuhra uyda yo'q ekan, u singlisidan: «Zuhra qayerga ketdi?» deb so'rabdi. Singlisi javob beribdi:

– Bugun saharda Tohir keldi, yangam u bilan bog'ga kirib ketgan.

Qorabotir bu gapni eshitib g'azablanibdi va podshohga borib Zuhrani chaqibdi. Podshoh tezda Tohirni tuttirib kelib, qamabdi. Ulamolarning bergan maslahati bilan podshoh:

– Tohirni ikki nimta qilib darvozaga osaman! Uni o'ldirmasam, qizimni qo'ymas ekan, – debdi.

Shu gapdan so'ng podshoh yana jarchi qo'yib, shahar xalqini chaqirtiribdi. Maydonga katta-kichik, xotin-xalaj yig'ilibdi. Zuhra bilan Tohirning qarindosh-urug'lari ham kelishibdi. Xalq orasida ivir-shivir gaplar tarqabdi. Odamlardan biri:

– Tohir nima uchun qaytib kelgan ekan? – deb so'rabdi ikkinchi bir odamdan. Unisi aytibdi:

– Tohirni bu yerga keltirgan narsa – uning Zuhraga bo'lgan muhabbatidir. Shuning uchun bechora yigitni o'ldirish kerakmi, qonxo'r podshohga ming la'nat!

Jallodlar Tohirning ko'zlarini bog'lab, maydon o'rtasiga olib kelib, qilichlarini qayrabdilar.

Zuhra bechora esa zolim otasiga yolvoribdi. Otasi quloq solmabdi. Zuhra o'z sevganini jallod oldida ko'rib, hushidan ketib yiqilibdi. Jallod o'tkir qilichini havoda yarqiratib, zarb bilan Tohir tanasini ikkiga bo'lib tashlabdi, so'ng darvozaga osibdi. Hammayoqni odamlarning dod-faryodi, yig'isi bosib ketibdi. Tohirning xolasi qattiq oh tortib, podshohga qarab shu g'azalni aytibdi:

Qonxo'r jallod qo'lida,
Tilla qilich qayraldi.
Tilla qilich damlari
Qora qonga bo'yaldi.

Bu havo havomidi?
Qor-yomg'ir yog'armidi!
Qiz uchun yigit o'lmoq
Shahringda davomidi?

Shundan so'ng Zuhra boshini ko'tarib, bir g'azal aytibdi:

Qator-qator tuyalar
Qatorlashib o'tdilar.
Xon otamiz davrida
Tohir go'shtin sotdilar.

Tohir go'shti go'sht emas,
Qo'y go'shtiga o'xshamas.
Tohirjonni o'ldirgan
Bu dunyoda yashamas.

– Buni ko'minglar! – deb buyruq qilibdi podshoh. Odamlar Tohirni ikki nimta qilib darvozaga osilgan joyidan darhol olib, go'rga ko'mibdilar.

Zuhra sevikli yori Tohirning ta'ziasini bajo keltirish uchun qora kiyib, qirq kungacha motam tutibdi.

Zuhra: «Bugun Tohirning o'lganiga qirq kun bo'ldi, otam menga javob bersin, qizlar bilan borib, qabrini ko'rib kelayin», debdi.

Otasi ko'p qiyinlik bilan ruxsat beribdi. Zuhra ikki cho'ntagiga marvarid to'ldirib, qo'liga oshpichoq olib, Tohir ko'milgan qabristonga jo'nabdi. Qirq kaniz uni kuzatib boribdi. Yo'lda Zuhra kanizlariga qarab bir g'azal o'qibdi.

Qizlar, tez yuguraylik,
Tohirjonga yetaylik.
Tohirjonga yetganda,
Marvaridlar sochaylik, –

deb cho'ntagidan marvarid olib sochib yuboribdi. Qizlar marvaridga ovora bo'lib o'sha yerda qolibdi, Zuhra esa qabrga yetmoq uchun shoshilibdi.

Marvarid sochish, g'azal aytish to qabristonga borguncha uch-to'rt marta qaytarilibdi. Axiri qabristonga yaqinlashganda Zuhra bor marvaridini sochib, o'zi yugurganicha ilgari ketibdi. Qizlar orqada qolibdi.

Zuhra Tohirjon qabriga yetibdi.

Boshidan paranjisini irg'itib tashlab, oshpichoq bilan peshanasiga bir urib: «Ochil, go'r!» debdi.

Go'r ochilibdi. Zuhra, go'r ichida gul kabi ochilib, qosh-ko'zlari mavj urib yotgan Tohirning quchog'iga otilibdi. Go'r yopilibdi.

Qizlar marvaridni terib yurib, Zuhrani yo'qotib qo'yi-shibdi. Biroq Zuhraning paranjisi, kavushi va bir qonli oshpichoq yerda yotgan ekan. Qizlar har tomonga yugurib Zuhrani chaqirishibdi, hech kim tovush bermabdi. Bu voqea shaharga tarqalibdi. Podshoh va Qorabotir, uning singlisi va Tohirning xolasi mozorga kelishibdi. Tohirning go'riga qarabdilar. Zuhraning soch piligi go'rga qisilib qolganini ko'rib, go'rni ochibdilar. Qarasalar, ikki oshiq-ma'shuq qizil guldek qizarib, qosh-ko'zlari suzilib, yonmayon yotishgan emish. Ularni ko'rgan kishi shirin uyquda yotibdi, deb xayol qilar ekan.

Bu holni ko'rgan Qorabotir: «Zuhradan ajralib men nima qilay», deb o'zini shu joyda o'ldiribdi. Qorabotirni Tohir bilan Zuhraning o'rtasiga qo'yibdilar, zolim Qorabotir ikki oshiq-ma'shuqni o'lganida ham tinch qo'ymabdi. Tohir ustidan qizil gul, Zuhra ustidan oq gul, ular o'rtasida yotgan Qorabotir ustidan esa qora tikan o'sib chiqibdi. Gul-lar o'sib, tikanlar ham baland ko'tarilib, bir-biri bilan chirmashib ketibdi.

MUQBIL TOSHOTAR

Bir bor ekan, bir yo'q ekan. O'tgan zamonda Buxoro shahrida bir zolim podshoh bor ekan. Uning bir chiroyli qizi bor ekan. Uning nomi Mehrinigor ekan. Yuzining nuri oyni xira qilar ekan.

Mehrinigor chiroyli, kuchli va g'ayratli qiz ekan. Yuziga niqob tortib, xuddi yigitlar singari, yonida qilich-qalqon osib, ko'p vaqtini ovda o'tkazar ekan. Mehrinigor bir kuni sakkiz yuz yigit bilan ovga chiqibdi, yura-yura, bir tog'ga yetibdi. Tog' juda baland ekan, bir tomoni to'qay ekan. Tog'ning bir chekkasidan bir chiroyli kiyik chiqib qolibdi. Mehrinigor yigitlarga qarab: «Mana shu kiyikni o'rtağa olinglar, uni tirikligicha tutishimiz kerak, kiyik kimning yonidan o'tib ketsa, shu odamga jazo beraman», debdi. Sakkiz yuz odam har tarafdin davra olib kiyikka kamon tashlabdi. Kiyik chaqqonlik qilib malikaning yonidan o'tib ketibdi. Malika juda g'azablanib, kiyikning ketidan ot qo'yibdi. Yetib olib o'q otibdi, tegmabdi. Malika ot qo'yib ketayotganida tog'ning bir chekkasidan bir yo'lbars chiqib, malikaga yuguribdi. Ot yo'lbarsdan hurkib orqaga tislangan ekan, malika otdan yiqilib tushibdi. Yo'lbars malikaga yetishiga ikki qadam qolganda, yaqinda turgan cho'pon tosh bilan yo'lbarsning manglayiga bir uribdi. Yo'lbarsning boshi tars yorilib, yerga cho'zilibdi. Cho'pon yugurib kelib malikani o'rindan turg'azibdi. Malika uyalib hech narsa deyolmabdi.

Shu vaqt sakkiz yuz yigit yetib kelibdi, malikani bu ahvolda ko'rib hayron bo'lishibdi. Cho'pon bechora nima qilishini bilmabdi. Malika darhol otga minib, qo'lidagi uzugini cho'ponga uzatibdi.

Malika saroyga qaytgandan keyin bir necha vaqtgacha ovga chiqmabdi. Endi gapni cho'pondan eshiting.

Bechora cho'pon malikadan ajrab qolgandan keyin uyiga bazo'r yetib kelibdi. Qattiq kasal bo'lib yotib qolibdi. Cho'pon tog' xalqining eng yaxshi ko'rgan farzandi ekan, uning ism-laqabi Muqbil toshotar ekan. Muqbilning to'satdan kasal bo'lib qolganiga tog' xalqi hayron bo'libdi.

Muqbil tog' xalqining podasini boqib, uni yirtqich hayvonlardan saqlar ekan. Cho'pon har qanday yirtqich hayvonni bitta tosh bilan urib yiqitar ekan. Yirtqichlar Muqbilidan qo'rqib, tog' xalqining yaqiniga, poda boqiladigan yaylovlarga yo'lamas ekan. Muqbil kasal bo'lgandan keyin, yirtqichlar tog' xalqining mol-joniga hujum qila boshlabdi.

Muqbil toshotarning qartayib qolgan otasi bilan onasi bor ekan. Ular Muqbilning kasaliga kuyib yig'lashar ekan. Tog' odamlari Muqbilni har kuni ko'rgani kelishar ekan. Ular ichida bir donishmand chol bor ekan. U bir kuni Muqbilidan so'rabdi:

– O'g'lim, sening kasaling unaqa-bunaqa kasal emas, ishq kasali bo'lsa kerak. Rostini ayt, bolam, bu dard senga qaydin keldi? Kimga oshiq bo'lib qolding?

Cho'pon yotgan joyida ko'z yoshi qilib:

– Ey, ota, nimasini so'raysiz. Mening dardim tuzahmaydigan dardga o'xshaydi, – debdi.

Shunda chol yana:

– Jon bolam, yuragingdagi dard-hasratingni ayt. Agar sen yaxshi ko'rgan qiz osmondagi oy bo'lsa ham olib beramiz, – debdi.

Cho'pon malikani ko'rganini, uning uzuk berganini birma-bir aytibdi.

Chol yigitning dardi ishqdan ekanligini bilib, bu sirni tog' xalqiga aytibdi:

– Bizning Muqbil toshotarimiz podshoh qizi Mehrinigorga oshiq bo'libdi. Endi bunga biz iloj topishimiz kerak, bo'lmasa Muqbilning dardi yana og'irlashadi, – debdi.

Tog' odamlari o'ylashib turib:

– Podshoh qizini Muqbilga bermaydi, – deyishibdi. Keyin ulardan biri:

– Shunday bo'lsa ham kishi yuborib ko'ramiz, bersa bergani, bermasa boshqa biror chora ko'rarmiz. Muqbilni

yo tilagiga yetkazamiz, yo podshohning g'azabiga uchraymiz, – debdi.

Donishmand chol bir qancha kishini ergashtirib, podshoh qiziga sovchi bo'lib boribdi. Podshoh ularga qarab:

– Xo'sh, nima arzlaring bor? – deb so'rabdi.

Donishmand chol hamma voqeani bayon qilib, keyin:

– Shohim, biz sizga qulchilikka keldik, – debdi. Podshoh tutoqib ketib:

– E, nodonlar, mening qizimga senlar sovchi bo'lib keldilaringmi? Bu qanday nomus, yo meni mensimaysanlarmi? – deb sovchilarni zindonga soldiribdi. Keyin lashkarlariga qarab:

– Hammangiz borib sahroyilarning mol-mulkini olib keling. Muqbilni tiriklayin tutib keltiring! – debdi.

Lashkarlar tog' odamlarining mol-hollarini och bo'riday talab, ko'p jabr-zulm qilibdilar. Muqbilning otasi hamma voqeani o'g'liga aytib beribdi. Shunda Muqbil:

– Hali meni deb bechora xalq shu ahvolga tushdimi, – debdi-yu, palaxmonini yelkasiga osib, jang bo'layotgan joyga ot choptirib ketibdi. Borib qarasa, podshoh lashkarlari hali ham xalqni ezib-yanchib talayotgan ekan. Muqbil darhol ularga qarshi jang boshlabdi. Lashkarlarning alaqanchasini qirib tashlabdi. Qolganlari o'rdaga qarab qochishibdi. Borib podshohga arz qilishibdi:

– E, shohi olam, Muqbil toshotar juda zo'r yigit ekan. Har qanday odamni bir musht ursa, til tortqizmay o'ldirar ekan. Bir qancha lashkar o'ldi, biz dargohingizga qochib qutuldik.

Podshoh bo'g'ilib, butun lashkarini yig'diribdi, o'zi bosh bo'lib, jangga kiribdi.

Muqbil uzoqdan turib tosh bilan lashkarlarning boshlarini uchiraveribdi.

Podshoh Muqbilga baravar kelolmasligiga ko'zi yetib, unga mana shu xatni yuboribdi:

«E, pahlavon yigit! Qizimni senga berishga roziman. Lekin bir shartim bor: ikki qo'lingda to'rttadan sakkizta yo'lbarsni yetaklab kelasan. Agar shu shartimni bajo keltir-sang, qizim seniki».

Muqbil bu shartni qabul qilibdi, ammo podshohdan zindonda yotgan begunohlarni chiqarib yuborishni talab qilibdi. Podshoh bu talabni qabul qilibdi, zindondagilarni bo'shatib yuboribdi.

Muqbil tog' xalqidan rozilik olib, yakka o'zi yo'lbars qidirib ketibdi. Yura-yura bir to'qayzorga yetibdi. Qamishzorda uxlab yotgan bir yo'lbarsni ko'rib qolibdi. Vaqtni qo'ldan bermay, bora solib uni bo'g'ibdi. Yo'lbars o'rnidan turib Muqbil bilan olisha ketibdi. Muqbil yo'lbarsni mahkam bo'g'ib olib, mushuk boladay qo'lida o'ynatib, bir-ikki marta yerga uribdi. Yo'lbars gangib qolgandan keyin, tumshug'iga behush qiladigan dori tutib, uni hushidan ketkizibdi, burnidan buroz solib, yo'g'on zanjir bilan daraxtga bog'lab, yana yo'lga tushibdi.

Yurib-yurib bir tog'ga chiqibdi, unda yana bir yo'lbarsga duch kelibdi. U bilan olishib, uni ham yengibdi: zanjir bilan bir katta daraxtga bog'labdi. Shu yo'sinda sakkizta yo'lbarsni tutib bog'labdi. Keyin ularning hammasini bir joyga yig'ib, birin-ketin hushiga keltirib, tepib-tepib qo'rqitib qo'yibdi. Yo'lbarslar qo'rqanidan boshlarini quyi solib, dir-dir titrar emish. Muqbil sakkiz yo'lbarsni yetaklab yo'lga tushibdi, yettinchi kuni kechqurun qishlog'iga yetib kelibdi. Muqbilning o'lja bilan omon-eson kelganini ko'rgan qishloq xalqi juda sevinibdi.

Muqbil erta bilan qo'lida to'rttadan sakkizta yo'lbarsni yetaklab, podshoh saroyiga boribdi.

«Muqbil toshotar shartni bajarib, sakkizta yo'lbarsni yetaklab kelayotin», deb hammaning yuragiga g'ulg'ula tushibdi. Odamlar uni ko'rishlari bilan to's-to's bo'lib qocha boshlabdilar. Yasovullar bu xabarni podshohga yetkazibdilar. Podshohni vahima bosib: «Men uni o'lib ketar deb o'ylagan edim, attang, tirik qolibdi», deb bir qancha lashkar bilan Muqbilni kutib olishga chiqibdi. U noiloj bunday debdi:

– Balli, o'g'lim, balli! Shartimni bajaribsan. Endi qo'lingdagi yo'lbarslarni tog'ga eltib, o'sha yerda terilarini shil. Bu ishni qilib kelganingdan keyin senga yana bir shartim bor. Bu shartim shuki, Hotamtoyning boshini kesib keltirasan. Uning bitta yaxshi oti bor, shuni ham olib kelasan. Ana shundan so'ng senga qizimni beraman.

Shohning va'dasida turmaganligi Muqbil toshotarga yoqmabdi. Muqbil o'zicha o'ylabdi: «Balki Hotam qaroqchi, xalqqa jabr qiluvchi kishidir. Bo'lmasa uning boshi podshohga nima uchun kerak bo'ladi. Xo'p, mayli, shunday ekan, ikkinchi shartni ham o'rniga qo'yay. Shoyadki xalq zulmdan qutulsa».

So'ngra Muqbil qishloqdagi yor-do'stlari bilan xayrlashib, Hotamning boshi bilan otini olib kelishga jo'nab ketibdi. Muqbil bir qalandar suratiga kirib safarga chiqibdi, to'rt oy deganda Hotamtoyning shahriga yetibdi. «Shu kecha biron joyda qo'nay», deb o'ylab borayotgan ekan, katta anhor bo'yida qirq yoshlar chamasidagi bir odam otini yuvib turganini ko'ribdi. Muqbil undan:

– Hotam shahardami yo biror yoqqa ketganmi? – deb so'rabdi. Ot egasi javob beribdi:

– Hotamtoy shaharda. Yo'l bo'lsin, yigit. Musofirga o'xshaysiz. Bugun biznikida mehmon bo'ling, Hotamtoy oldiga ertaga borarsiz.

Muqbil o'zicha: «Ayni muddao bo'ldi» deb sevinib, haligi odamning uyiga boribdi. Uy egasi Muqbilni yaxshilab

mehmon qilibdi. Vaqt yarim kechadan ogʻganda uy egasi Muqbildan soʻrabdi:

– Yaxshi yigit, Hotamtoyda nima ishingiz bor edi?

– Ha, zarur ishim bor edi. Siz uni taniysizmi? Oʻzi qanday odam?

– Ha, Hotamni taniyman, u shu shaharning kattasi boʻladi. Shunday boʻlsa ham boshqa shohlar singari taxtda oʻtirmaydi, faqir singari xalq orasida yuradi. U kishida qanday ishingiz bor edi? – deb yana soʻrabdi uy egasi. Shunda Muqbil ancha noqulay ahvolga tushib, biroz jim qolibdi. Oʻzicha: «Hotamtoy xalq orasida yursa, fuqaroga yomonlik qilmasa, yomon odam emas ekan-da», deb oʻylabdi, keyin bunday debdi:

– Men juda hayron boʻlib qoldim. Yurtimiz podshosi-ning amri bilan Hotamning boshini olib ketgani kelgan edim. Gapingizga qaraganda Hotam juda bahodir yigit koʻrinadi. Men endi u bilan maydonda qanday olishar ekanman?

Uy egasi Muqbildan:

– Hotam sizga nima yomonlik qilgan edi? – deb soʻrabdi.

– Hotam-ku menga yomonlik qilgan emas, – debdi Muqbil. Soʻngra Hotamni nima uchun oʻldirgani kelganini birma-bir aytib beribdi.

– Siz bu kecha yaxshilab dam oling, – debdi uy egasi, – erta bilan sizni Hotamga olib boray.

Muqbil uy egasidan minnatdor boʻlib, uyquga ketibdi. Tong otibdi. Ertalab nonushtadan keyin Muqbil:

– Qani, Hotamning uyini menga koʻrsatib qoʻying. – debdi. Uy egasi:

– Hotam men boʻlaman. Podshoh aytgan otni bisotimda boshqa narsa boʻlmaganidan, kecha soʻyib, sizga ovqat qildim. Siz oshiq yigit ekansiz, siz uchun bitta bosh emas.

mingtasi ham qurbon bo'lsin, – deb Muqbil oldiga tiz cho'kib, boshini tutibdi. Muqbil Hotamning mardligini ko'rib, yig'lab yuboribdi.

So'ngra bunday debdi:

– Yo'q! Sizning boshingizni kesadigan qo'lim qirqilsin! Podshoh qizini bermasa, bermay qo'ya qolsin. Men sizdek saxiyning qurboni bo'lay!

Hotamning bir o'g'li bor ekan, otasiga qarab debdi:

– Mehmon to'g'ri aytadilar. Baribir, siz boshingizni berganingiz bilan: «Bu bosh Hotamniki emas», deb uchinchi shart qo'yishdan toymaydi.

So'ngra Muqbilga qarab:

– Otam siz bilan birga borsinlar, agar otamning boshi bilan sizdek muhtoj kishining hojati chiqadigan bo'lsa, men mingdan mingga roziman, – debdi.

O'g'lining so'zini Hotam ma'qullab debdi:

– Men bironta muhtoj odam hatto boshimni so'rab kelganda ham ayamayman, deb ahd qilgan edim. Endi murodimga yetdim.

Muqbil nima qilarini bilmay, noiloj Hotam bilan yo'lga tushibdi. Ular bir qancha kundan keyin Buxoro shahriga yetib kelibdilar. Muqbil Hotamni tashqariga qo'yib, o'zi podshoh saroyiga kiribdi. Podshoh Muqbilni ko'rishi bilan darhol:

– Qani, Hotamning boshi bilan otini olib keldingmi? – deb so'rabdi.

– Hotam saxiy yigit ekan, bilmasdan men uning uyiga borib, mehmon bo'lib qolibman. Bisotida boshqa narsasi bo'lmaganidan otini so'yib, mendek bir musofirni mehmon qildi. Mening ahvolimni bilib, boshini qilichga tutib berdi. Lekin men shunday mard, saxiy kishining boshini emas, o'zini tiriklayin olib keldim, – debdi. Podshoh:

– Qani Hotamning o‘zi! – deb qichqiribdi. Muqbil podshohdan Hotamni boshlab kelishga ijozat so‘rabdi.

Podshoh bosh qimirlatib ijozat beribdi. Muqbil Hotamni podshohga ro‘para qilibdi. Hotam podshohga salom beribdi. Podshohning rangi qochib, badaniga titroq turibdi. Keyin Hotam podshohga qarab:

– Siz yo‘qlagan Hotam men bo‘laman, – debdi.

Podshoh Muqbilga qarab:

– Men senga «Hotamning boshini keltir», degan edim. Sen buni tiriklayin olib kelibsana, – degan ekan, Hotam:

– Men o‘z yurtimda boshimni bu yigitga tortiq qilgan edim, unamadi. Noiloj o‘zim birga keldim. Mana, marhamat, boshimni kestiring, shu bechorani murodiga yetkazing, – debdi.

Podshoh Hotamni o‘linga buyuribdi. Jallod Hotamni olib ketayotganda Muqbil chidolmabdi: bir musht urib jallodning yuzini teskari qilib qo‘yibdi, keyin podshohga g‘azab bilan:

– Sen qanday nomardsan! Shunday begunoh, mard, oliyjanob yigitni o‘ldiradigan bo‘lsang, qizingni bermay qo‘ya qol! Agar o‘ylaganing odam o‘ldirish bo‘lsa, Hotam o‘rniga meni o‘ldir, – debdi. Podshoh tutoqib bo‘g‘ilibdi va Muqbilga qarab:

– O‘ldirsam sendan qo‘rqamanmi! – deb jallodni chaqiribdi, Muqbilni o‘linga buyuribdi:

Shu payt ichkaridan Mehrinigor yugurib chiqib, o‘zini Muqbilga tashlabdi. Podshoh g‘azab bilan:

– Uni ham o‘ldiring! – deb buyuribdi. Shunda Hotam:

– Ey, xoin podshoh, senda rahm-shafqatdan asar ham yo‘q ekan, har qanday yirtqich hayvondan ham battar ekansan! – deb yugurganicha borib, podshohga hujum qilibdi. Bunga qarshi podshoh qilich o‘qtalغان ekan, Hotam podshohning qilichli qo‘lini mahkam ushlab, yuziga bir

tarsaki uribdi. Podshoh taxtdan agʻdarilib tushibdi. Hotam Muqbilga qarab:

– Taxtga chiqib oʻtiring, yigit, – debdi.

Xalq zolim podshohni urib oʻldiribdi, el-yurt soʻrashni Muqbilga topshiribdi. Soʻngra Hotamning oʻzi bosh boʻlib Mehrinigorni toʻy-tomoshalar bilan Muqbilga olib beribdi. El-yurt tinch va farovon umr kechira boshlabdi.

Shunday qilib, Muqbil toshotar bilan Mehrinigor ikkisi murod-maqsadiga yetibdi.

YALMOGʻIZ KAMPIR

Bor ekan-da, yoʻq ekan, och ekan-da, toʻq ekan. Burungi zamonda chol-u kampir bor ekan. Bularning bir oʻgʻli bor ekan. Oʻgʻlining bir oltin soqqasi bor ekan. Kunlardan bir kun tirama¹ boʻlib sovuq tushib qolibdi. Bular yaylovdan qishloqqa koʻchibdi. Bolaning oltin soqqasi yaylovda esidan chiqib qolibdi. Keyinchalik esiga tushib:

– Ena, ena, oltin soqqam qayerda? – debdi. Enasi:

– Otangdan soʻra, – debdi. Bola otasi oldiga borib:

– Ota, ota, oltin soqqam qayerda? – debdi. Otasi:

– Ey, bolam, yaylovda qolibdi, ola toyingni minib, olib kela qol, – debdi.

Bola darrov ola toyni egarlab, ustiga minib, yaylovga qarab otini choptirib ketibdi. Kun ham botay deb qolibdi. Yaylovga borsa, bir yalmogʻiz kampir bolaning oltin soqqasini oʻynab oʻtirgan emish. Bola kampirni koʻrib qoʻrqib, orqasiga qaytay desa, oltin soqqasini koʻzi qiy-mabdi. Shu turgan joyida yalmogʻiz kampirdan:

– Oshigʻimni bering, – deb soʻrabdi. Yalmogʻiz kampir:

– Ey, bola, men oʻzim oʻlib borayotgan kampirman, oshigʻingni olib berguday holim yoʻq. Oʻzing toyingdan

¹ T i r a m a – kuz.

tushib ol, — debdi. Bola toyidan tushishga kampirdan qoʻrqib:

— Olib ber, deyman, — deb kampirning yaqinrogʻiga toyni hezlab boribdi. Kampir yana:

— Oʻzim oʻlib borayotibman, senga soqqani olib berishga holim kelmaydi, mana, oʻzing ola qol, — deb soqqani beriroqqa qoʻyibdi. Bola toyini hezlab kelib oltin soqqani olib qochibdi. Yalmogʻiz kampir dadil oʻrnidan turib bola orqasidan quvib ketibdi. Bola toyini choptirib qocha beribdi. Yalmogʻiz kampir quva beribdi. Ola toy charchab qolib, yalmogʻiz kampir bolaning orqasidan yetay deb qolibdi. Oqshom oʻtib tong otay deb qolibdi. Bolaning oldidan bir yaxshi toʻqimlangan eshak chiqib qolibdi. Bola toyni shu yerga tashlab, eshakka minib yana qocha beribdi. Eshak ham charchab, yalmogʻiz kampir yetay deb qolibdi. Bolaning oldidan egar-yuganlangan bir yaxshi ot kishnab chiqib qolibdi. Bola eshakdan tushib, otga minib yana qocha beribdi. Yalmogʻiz kampir quvlayveribdi. Shu kuni oqshomgacha chopib, ot ham charchab qolibdi. Yalmogʻiz kampir yana bolaga yetay deb qolibdi. Bola oldidan jihozlangan nor tuya chiqib qolibdi. Bola otni shu yerga tashlab, tuyani minib qochibdi. Kampir quva beribdi. Shu kuni tuni bilan yurib tuya ham charchab qolibdi, yalmogʻiz kampir ham yetay deb qolibdi. Bir joyga borsa, yoʻlda koʻp pada uchrabdi. Bola tuyani shu yerga tashlab, pada ichiga kirib minay desa, hech qaysisi mindirmabdi. Bolaning koʻziga bir buzoq koʻrinibdi. Bola borib darrov buzoqqa minib qochaveribdi. Kuni bilan qochib, kun kech boʻlib qorongʻi govgum boʻlib qolibdi. Kampir yana yetay deb qolibdi. Buzoq ogʻzini ochib nafasini yuborgan ekan, tuman tushib qolibdi. Yalmogʻiz kampir bolaning qorasini koʻrmay adashibdi. Buzoq bolani bir togʻning kamariga olib borib-

di. Bola buzoqning ustidan tushib, belidagi kamari bilan buzoqni bog'lamoqchi bo'libdi. Bu zoq bolaga:

– Meni bog'lama, men hech qayerga ketmayman, sen bilan jo'ra bo'laman, – debdi. Bolaning qorni ochib, uyidan beliga o'rab chiqqan nonidan yeb, qolganini yana beliga tugib qo'yibdi. Shu yerda bola bilan buzoq uxlab, oqshom o'tib tong otibdi. Bu zoq o'tlab kelaman deb tog' ustiga chiqib ketibdi. Tog'ga chiqib qarasa, tog'ning narigi tomonida katta qo'rg'on, atrofi mevazor ekan. U yerga har yili yozda podshoh ko'chib kelib shikor qilar ekan. Bu zoq o'tlab-o'tlab shu podshohning qo'rg'oniga borib qolibdi. Podshoh qizining qirg'ta cho'risi bor edi, hammasi ham sho'x-sho'tanoq qizlar edi. Bu zoqni ko'rib ushlab olishdi. Ustiga chopon solib minib, hovlining ichida u yoqdan-bu yoqqa o'ynay boshlashdi. Podshohning qizi ko'shkida o'tirib bularni tomosha qilayotlsa, cho'rilar kelib:

– Siz ham buzoqqa mining, – deyishdi. Podshohning qizi buzoqqa minishni nomus qilib:

– O'zlaring minib o'ynay beringlar, men shu yerda tomosha qilib qarab o'tiraman, – dedi. Cho'ri qizlar yana:

– Mining, juda mingich ekan, – deb qo'ymagandan keyin:

– Ha, bir minib ko'ray-chi, – deb bu zoq ustiga minibdi. Bu zoq hovlining goh u boshiga, goh bu boshiga yo'rg'alab yuribdi. Podshohning qizi:

– Ha, bu juda yuvoshgina bu zoq ekan-da, – deb kechgacha bu zoq ustida yuraveribdi. Kun kech bo'lganda bu zoq chopib darvoza oldiga borib, bir og'zini ochib, nafasini chiqaribdi. Tuman tushib, cho'rilarning ko'ziga podshohning qizi ko'rinmay qolibdi. Bu zoq podshoh qizini olib, tog'dan oshib, do'stining oldiga qizni olib kelib:

– Mana, bu qizni senga olib keldim. Endi meni so'y, ikki ko'zimni bir joyga, butun tanamni bir joyga ko'm, – debdi. Bola buzoqning gaplarini qulog'iga olib buzoqni so'yibdi.

Butun tanasini bir joyga, ikki ko'zini bir joyga ko'mibdi. Bola bilan qiz ertasi uyqudan tursa, buzoqning ikki ko'zi ikkita tozi bo'libdi, butun tanasi yaxshi bir hovli bo'libdi. Ravotning ichiga har turli kashtali gilamlar to'shalgan, har xil jihozlar bilan yasatilgan. Qiz bilan yigit shu ravotda yashay beribdi. Yigit ikkita tozi itini ovga olib chiqibdi. Ovlab borib bir daryo labiga kelib qolibdi. Qarasa, daryo labida yalmog'iz kampir turibdi. Yalmog'iz kampir bolani ko'rib, qochib suvga tushib ketibdi. Bola tozilariga:

– Ol, shu kampirni, qo'yma! – debdi. Tozilari bolaga qarab:

– Biz suvga tushamiz, suvning betiga qon chiqsa, quvona-ver, yiring chiqsa, yig'layver, – deb yalmog'iz kampir orqasidan suvga tushib ketibdi.

Oradan ancha vaqt o'tgandan keyin, suvning betiga yiring chiqibdi. Bola yiringni ko'rib yig'layveribdi. Darrov suvning betiga qon chiqib, daryoning hamma suvi qip-qizil bo'lib ketibdi. Bola quvonib tursa, tozisi yalmog'iz kampirning ikki oyog'idan sudrab chiqib qolibdi. Bolaning dushmani o'lib, quvonib ravotiga qaytibdi. Qarasa, uyida mehmonlar. Podshoh qizini izlab amaldorlari bilan kelib qolgan ekan. Podshoh sevinib qizini to'y-tomoshalar bilan bolaga nikohlab beribdi, uni o'z taxtiga o'tqazibdi. Bir kuni bolaning ota-onasi ham o'g'lini qidirib yurib shu ravotga kelib qolibdi. Chol bilan kampir shunday baxtga erishgan bolasini ko'rib, vaqtlari chog' bo'libdi, yaxshi kelin topib murod-maqсадlariga yetibdi.

MALIKAI HUSNOBOD

Bizga bog' bersin, bizga hayot.

Zamonlarning zamonida, qadimal ayyomda bir zolim podshoh bor ekan. Podshohning bir qizi bor ekan, oti Malikai Husnobod ekan. Onasi bir kambag'alning qizi ekan. Sohibja-

molligi haddan ziyoda, oy desa og'zi bor, kun desa ko'zi bor, shaq-shaqayi jamoli o'n to'rt kechali oyni xira qilar ekan. Suv ichsa tomog'idan, sabzi yesa biqinidan ko'rinar ekan.

Malikaga ko'p joylardan sovchi kelibdi, otasi bermabdi. Kunlardan bir kun podshohning taxti tepasidagi daraxtga bir qarg'a kelib qo'nibdi. Qarg'a «qag'... qag'» deb qag'illabdi. Podshohning to'rt yuz ulamosi bor ekan. Podshoh ularni chaqirib:

– E, ulamolar, qarg'a nima deyapti! – deb so'rabdi. Ulamolardan biri:

– Qarg'aning nima deyayotganini bilmaymiz. Chunki u – qarg'a, biz odamzodmiz. Qarg'a o'z vaqtini chog' qilmoq uchun qag'illaydi-da, – debdi.

Zolim podshoh darg'azab bo'lib «jallod» debdi. O'n to'rt jallod murg'isalovat, qilichini burro, zabonini go'yo qilib «Kimning ajali yetdi, oftobni soyaga yetkarmay bosh kesarman», deb turibdi. Podshoh hukm qilib: «Olib chiq, bu to'rt yuz kishining boshini kes!» debdi.

Shu zamon Malika bu so'zni eshitib qolib:

– E, ota, sizga nima bo'ldi, nima savol so'radingiz? Xuni-nohaq to'rt yuz kishining boshini kesasizmi? – debdi.

Podshoh doimo xotiniga: «Men podshohman, yaxshi ki-yib, yaxshi yeyapsan, agarda bir kambag'alga tekkaningda, non o'rniga g'isht chaynar eding!» deb ta'na qilar ekan. Podshoh ketgandan so'ng qizi: «E ona, meni bir kambag'al, mehnatkashga beringki, agar toleim bo'lsa, uni podshoh qilib, otamning taxtiga o'tqazay», der ekan.

O'sha kuni jumboq ustida qiz hozir bo'libdi. Podshoh «Agar jumboqni yechsang, gunohlarini o'tdim», debdi. Qiz: «Qarg'aning «qag'» degani, erni bor qiladigan ham xotin, yo'q qiladigan ham xotin, deganidir», – deb javob beribdi.

Podshoh darg'azab bo'lib, har bir tuki nishtari obdor bo'lib:

– E, soching qirqilgur, sening ko'ngling er tilabdi, men seni zindonga solib, yetti yil saqlab, keyin teringga somon tiqayin, toki bu ish boshqa qizlarga ibrat bo'lsin, bundan keyin hech kim ota-onasidan javobsiz erni tilga olmasin! – deb qizini zindonga solibdi. Haligi to'rt yuz kishini ozod qilibdi.

Podshoh bir haftagacha uydan chiqmay, fikr qilibdi: «Qizni zindonda ochdan o'ldiraymi, osaymi, nima qilsam bu ishni xalq bilmas ekan?»

Podshohning bir vaziri bu ishlardan xabardor ekan. Qizga rahmi kelib, kechasi uni zindondan qutqarib olibdi. Uyiga olib kelib, bir duradgorga hech bir joyidan shamol, suv kirmaydigan qilib mustahkam bir sandiq yasattiribdi. So'ngra qizga qarab:

– E, qizim, otangning niyati buzildi, senga qirq kunlik ovqat tayyorladim, sandiqqa tush, uning qopqog'ini mahkam berkitib, daryoga tashlayman, umring uzun bo'lsa, birorta odam seni xalos etar, podshoh qilichidan o'lganingdan ko'ra, sahroda cho'pon bo'lib yurganing yaxshi, – debdi.

Qiz «xo'p» deb sandiqqa tushibdi. Vazir sandiqni ko'tarib, daryo labiga kelibdi va uni suvga oqizib yuboribdi. Sandiq suvda uch oy oqibdi. Qiz bir kunlik ovqatni to'rt kunga yetkazibdi.

Bo'lak bir mamlakatning podshohi odamlarga: «Menga sahrodan o'tin keltiringlar», deb buyruq beribdi. Bir kambag'al ayolmand kishi bor ekan. U «Men boraman, mening bola-chaqam ko'p, menga bir narsa bersangiz, bolalarim bilan ovqat qilaman» deb qo'liga o'roq olib, beliga arqon bog'lab dalaga boribdi. Chol o'tin qilib bog'labdi, chanqovini bosish uchun daryo labiga suv ichgani borgan ekan, shu paytda daryo o'rtasida oqib kelayotgan bir sandiqni ko'ribdi. Chol darhol ust-boshini yechib, o'zini

daryoga tashlabdi, sandiqni tortib chiqaribdi. Uni qayerdan ochishni bilmabdi. Nihoyat, unnab-unnab o'roq uchi bilan sandiqni ochibdi. Qarasa, Malikai Xo'bon, malikai tal'at, husn-u jamolda tengi yo'q bir qiz yotgan emish. Chol hayron bo'lib: «Bu bir savdogarning qizi bo'lsa, otasi bilan savdoga jo'nagan bo'lsa, yo'lda daryo bo'lsa-yu, kemaga o'tirgan bo'lsa, kema cho'kib ketgan, bu sandiq suvning betida qolgan, mening bu qiz bilan nima ishim bor. Podshohga o'tinni olib borsam bir tanga beradi, qizni olib borsam, hech narsa bermaydi, yaxshisi shuki, daryoga tashlab yuboray» deb fikr qilibdi:

– Hoy, qiz, o'likmisan, tirikmisan? – deb chaqiribdi.

Qiz:

– Tirikman, – deb o'rimdan turib o'tiribdi. Qizning timoqlari o'sgan, sochlari paxmaygan ekan. Chol ko'rib:

– E, qiz, seni tag'in daryoga tashlayman, – debdi.

– E, ota, meni sandiqdan chiqarib olsangiz, men sizni ko'p davlatmand qilardim, – deb yalinibdi qiz.

Chol quloq solmay, sandiqni bekitib: «Buni shaharga olib borib sotaman, bunda nima bor-yo'qligini hech kim bilmaydi», deb ko'taribdi. Bozorga olib borgan ekan, ko'chada ketayotgan podshohning ko'zi chol bilan sandiqqa tushibdi: «E, chol, qani keltirgan o'tining, men senga o'tin olib keltirgin desam, birovning uyini o'g'irlab, sandig'ini olib kelibsan!» deb cholni qilich bilan ikki nimta qilibdi, sandiqni saroyga keltiribdi.

Podshoh xizmatkorlariga: «Sandiq ochilsin!» debdi, sandiqni ochib qarasalar, bir qiz yotgan emish. Podshoh uni ko'rib, oshiqi beqaror bo'libdi. Ko'kragidan bir tiri juvoldiz parron o'tibdi va qizni sandiqdan olib: «Menga tekkin» debdi. Qiz:

– Podshohim, menga qirq kun muhlat bering! To'rt oydan beri ko'p azob chekdim, endi qizlar bilan birga yurib,

bash-o'n kun o'ynab, dimog'imni biroz chog' qilay, – debdi. Podshoh qabul qilmabdi. «Hozir «Xo'p» demasang, boshingni tanangdan judo qilaman!» debdi. Qiz yig'labdi: «Bo'lmasa uch kunga javob bering, qizlar bilan bog'da sayr etib o'ynab olay, keyin sizning aytganingiz bo'lsin». Podshoh bir kunga javob beribdi.

Qiz qirq qiz bilan podshohning bog'iga kiribdi. Bog'ning oyog'idan daryo oqar ekan, qizning ko'zi daryoga tushibdi. «Yuringlar, qizlar, daryoga tushib cho'milib chiqamiz» deb daryo tomonga yo'l boshlabdi.

«Men bir kambag'alga tegib, uni podshoh qilib, zolim otamning tepasiga lashkar tortib borib, uning taxtini ko'kka sovuraman, deb ahd qilgan edim. Agar bu podshohga tegsam, maqsadim hosil bo'lmaydi» deb o'ylabdi o'zicha va qizlardan oldinroq borib, daryoga sho'ng'ibdi. Bir jayxun baliq daryoda yotgan ekan, qizni yutibdi-yu, suv tagiga ketibdi, qirq kaniz daryo labida chapak chalib qolaveribdi.

Qizlar borib bu voqeani podshohga aytibdilar. Podshoh oh tortib, boshidagi tojini, belidagi kamarini yerga urib, o'zi bir qalandar suratiga kirib, cho'l-biyobonga chiqib ketibdi.

Endi ikki kalima so'zni bo'lak jonibdin – shahri Jurjondin eshiting:

Bir podachining o'g'li daryo bo'yida mol boqib yurar ekan. Bir to'da baliqchi daryoga to'r solibdi. Podachi bola baliqchilarga yig'lab, bunday debdi:

– Uch kundan beri otam och, kasal. Ovqat topib keltgani shaharga borolmaydi. Men borsam «podangni boq» deb hech kim ko'chada yurgizmaydi. Menga biror narsa bersanglar. Haligi baliqchilar:

– Mana shu solingan to'rimizga nimaiki ilinsa seniki, – deyishib to'rni suvdan ko'tarishibdi. Qarasalar, bir katta jayxun baliq tushibdi. «Ol, bola» debdilar. Podachi bola baliqni to'rtta ho'kizning beliga bog'lab, sudratib uyiga

olib boribdi. Otasi suyunib baliqni yorgan ekan, ichidan bir qiz chiqibdi. Chol suyunib, qizning nafasiga quloq solsa, tirik ekan. Chol darrov qizning og'ziga suv tomizibdi. Birozdan keyin qiz ko'zini ochibdi, o'rnidan turib, cholga salom beribdi.

– Ota, qornim och, menga bir luqma tomoq bering, – debdi.

Chol bilan o'g'li qizga haligi baliqdan pishirib berishibdi. So'ngra qiz so'rabdi:

– Ota, sizning kasbingiz nima, o'g'lingizning kasbi nima?

– Men podachi edim. Endi qarib qoldim. O'g'lim podachilik qiladi. Qiz suyunib aytibdi:

– Men endi murodimga yetdim. Sizga qiz bo'laman. Xohlasangiz meni o'g'lingizga olib bering.

– E bolam, to'y qilishga bizda hech nima yo'q.

– Men o'zim xohlasam, to'y xarji uchun hech narsaning keragi yo'q. Nihoyat chol xursand bo'lib qizni o'g'liga olib beribdi. Qiz sochini orqasiga turmaklab, qozonni qarasa, kirligidan u qulog'i bu qulog'iga yetay deb qolibdi. Idish-tovoqlar ham shunday. Hammasini tozalabdi. Chol uni ko'rib dili oynadan ham ravshan bo'libdi. O'rnidan turib:

– E, qizim, men kasal bo'lib qoldim. Uy ichiga ham qaray olmadim. O'g'lim bo'lsa, mol boqish bilan ovora. Erta ketib kech keladi, – debdi.

Kelin uy-ro'zg'orini butlashga kirishibdi. Uning ozodaligi va chaqqonligini ko'rgan chol juda xursand bo'lib:

– Bolam, sening g'ayratingni ko'rib, mening ham g'ayratim keldi. Xizmat bo'lsa, menga ham buyursang, – debdi. Kelin o'ng qulog'idagi bitta baldoqni cholga berib:

– Buni bozorga olib boring, xaridor nima bersa, olib keling, – debdi.

Chol baldoqni olib, karvonsaroyga borib o'tiribdi. Bir savdogar baldoqqa xaridor bo'lib:

– Ota, necha pul bu?– deb so‘rabdi. Chol:

– O‘zingiz insof qilib bir nima bering, – debdi.

Savdogar bir qutini oltinga to‘lg‘azib beribdi.

– Ota, bo‘ladimi yo ozmi? – debdi.

– Insof qiling deb edim, gapim tamom, – debdi chol.

Savdogar yana bir xaltada oltin chiqarib beribdi.

– Yuklab keting deb bir xachir ham beribdi. Cholning achchig‘i kelib: «Bu meni masxara qilyapti, bir olib qochayki, savdogar meni hech topolmasin», deb o‘ylabdi. Oltinlarni xachirga yuklab jo‘nabdi. Savdogar o‘z ko‘nglida: «Agar shundan tag‘in bitta topganimda, mamlakatimning podshosiga yetti iqlimning boj-xiroji barobariga sotardim» debdi, chunki baldoq noyob gavhar ekan.

Chol uyiga kelib, oltinlarni keliniga beribdi.

Keyingi hafta kelin chap qulog‘idagi baldog‘ini ham chiqarib beribdi. Chol yana avvalgi joyga borib o‘tiribdi. Yana o‘sha savdogar kelib qarasa, chol o‘tirgan emish.

– Necha pul, ota? – deb so‘rabdi savdogar.

– Senga sotmayman,– debdi chol. – Sen meni hazilmazax qilyapsan. Savdogar:

– Yuring hujraga,– deb cholni saroyga boshlab kiribdi. Cholga ikki sandiq tilla beribdi, shohi to‘n kiygizibdi, ikki xachir beribdi.

– Ota, turar joyingiz qayerda?– deb so‘rabdi. Chol «joyimni aytsam, oltinlarni tortib oladi» deb o‘ylab:

– Mening joyim yo‘q, – debdi. Chol uyiga kelibdi. Kelin oltinlarni olib, uyga qo‘yibdi. Tashqariga chiqib orolni taxmin qilibdi, kengligi o‘n kunlik yo‘l kelar ekan.

Kelin cholga qarab:

– Paxsa uradigan yigirmata devolzon toping, – debdi. Chol topib kelibdi. Kelin devolzonlarga:

– Bola-chaqangizni ham olib keling, – debdi. Ular olib kelibdilar. Har kuni ularga osh-non, pul, yaxshi kiyim-bosh berib turibdi.

Buni eshitib ikki yuzta devolzon usta jam bo'libdi. Ular devol urishni boshlabdilar. Bu devolzonlarni ko'rgan odamlar: «Bu ishni kim qilyapti?» deyishsa: «Podachi qilyapti, sizlarga ham ish kerak bo'lsa, kelaveringlar», deb javob berar ekanlar.

O'n besh kunda besh ming uylik odam to'planibdi. Uch oy deganda devol bitibdi. O'n ikki joyga darvoza qurilibdi. Kelin har darvozaga xat yozdirib, suratini yopishtiribdi.

Xatning mazmuni quyidagicha ekan:

«Bu yurtning nomi Husnobod. Har kimga oshlik-nonlik kerak bo'lsa, kelib xizmat qilsin».

Bir yil ichida yetmish besh ming uylik odam jam bo'libdi. Hammasiga qo'sha-qo'sha uylar solib berilibdi. Bir qancha odam yaroq-aslaha tayyorlabdi. Malika ham darvozaga yigirma beshtadan odam qo'yib: «Kimki darvozaga kelib, suratga yomon tikilsa, uni menga keltiringlar» deb hukm qilibdi. Bu shaharning xabari Jurjon mamlakati-ning podshosiga ham yetibdi.

Podshohning achchig'i kelib: «Mening zamonamda kim bu beodoblikni qilib, mening yurtimga kelib, podshohlik da'vo qiladi? Borib tig'dan o'tkazay!» deb darvozaga yetib, darvozada turgan qorovullarni ko'ribdi.

– Bu shaharni kim bino qildi?– deb so'rabdi podshoh. Qorovullar:

– Shu darvozadagi suratning egasi qildi. Sizga yaxshi xizmat qilsak, o'zimizgagina ovqat berar edingiz, bola-chaqamiz och qolaverardi, shu sababli bola-chaqamiz ko'cha-ko'ylarda sarson bo'lib, tilanchilik qilishib yurardi. Bu podshoh xotin esa bola-chaqamizni yaxshi parvarish qildi. Bizdan hech narsa tama qilmasdan, bolalarimizni yaxshi joylarda tarbiya qilib o'qitdi. Ko'p bolalar bir ishning egasi bo'ldilar, – deb javob berishibdi.

Podshoh suratni ko'rib, oshiq bo'lib, qizni o'ziga xotin qilishni xohlab qolibdi. Shaharga kirib, malikaning o'rdasiga boribdi:

– Jurjon podshosi keldi. Sizni o'ziga xotinlikka tilaydi, – deb malikaga xabar yetkazibdilar. Bu gapdan malikaning achchig'i kelib, podshohni chaqirtiribdi. Malika:

– E, podshoh, nechta xotining bor?– deb so'rabdi.

– Qirqta.

– E, ahmoq podshoh, – debdi malika, – Qirq xotin ustiga meni ham olmoqchimisan, bu ishni ixtiyor qilma!

Podshoh bu so'zdan g'azablanib:

– Sen kabi ahmoq qizning qo'lidan nima ish keldi?! Meni xalq ichida sharmanda qilding! – deb yonidan qilichini sug'urgan ekan, qiz o'zini taxt orqasiga olibdi. Qizning xizmatkorlari kelib podshohni ushlabdilar. Oyoq-qo'lga kishan urib, zindonga solibdilar.

Shahar xalqi buni eshitib zolim podshohdan qutulganlariga sevinib, malikani podshohlikka ko'taribdilar.

Oradan bir necha kun o'tibdi, bir qalandar darvoza oldiga kelib suratga tikilib, yig'layveribdi. Qorovullar uni malikaning oldiga olib kelibdilar. Malika qarasa, bir kunga muhlat bergan podshoh ekan. Shunda malika so'rabdi:

– E, qalandar! Nimaga yig'laysan?

– Bir qoshiq qonimdan o'tsangiz, aytaman.

– O'tdim, ayt!

– Mening bir mahbubim bor edi. Oti Husnobod edi. Sizning darvozingizda o'shaning suratini ko'rdim. Darvozada ham «Husnobod» deb yozilgan. Sizni ko'rsam, kimligingizni bilardim.

– Agarda o'sha qiz tirik bo'lsa nima qilasiz?

– Daryoga tushib yo'q bo'lgan deb eshitdim, agar bi-ror hiyla qilib, kanizlarga biror nima berib, o'zi qochgan bo'lsa, qo'limga tushsa, go'shtini bittadan tikanga ilaman.

– Malika senga hech gunoh qilgani yo‘q, hali ham bu shahtingdan qayt,– debdi qiz.

Qalandar «Mening xotinim shumikan?» deb gumon qilibdi.

Qilichini sug‘urib malikaga o‘qталibdi va: «Yuzingni och, ko‘raman!» debdi. Malika taxt orqasiga yashiriniбdi va: «Ushla, bu qonxo‘rni!» deb buyuribdi. Xizmatkorlar buni ham ushlab, zindonga solibdilar. Malika xotirjam bo‘lib, vazirga buyuribdi:

– Lashkarimizning hisobini ol-chi, qancha ekan!

Vazir lashkar hisobini olib chiqibdi. Otlіq, piyoda yetti lak lashkar yig‘ilibdi, qirқ kun yo‘l jabdug‘ini tayyorlab eri va lashkari bilan ota shahriga jo‘nabdi.

Dasht-u biyobonlarni, cho‘l-u sahrolarni keza-keza, axiri, malika o‘z ota yurtiga yaqinlashibdi...

Endigi gapni qizning otasidan eshitig:

Qizning otasi kechasi tush ko‘ribdi: qarasa, osmondan bir burgut kelib podshohni ko‘tarib uchibdi, olib keta turib: «Menga qulluq qilasanmi yo boshingni uzib tashlaymi?» debdi. Podshoh: «Yurtimni va xazina-yu dafinalarimning hammasini senga beray, lekin meni omon qoldir» debdi. Shunda qush: «Menga dunyo kerak emas, sen zolimdan Husnobodning qonini talab qilaman» debdi. Podshoh qizning otini eshitib, yig‘lab yalinib turgan vaqtda, Husnobod qizi bir tog‘ning orasidan chiqib kela boshlabdi. Bir qo‘lida yalang‘ochlangan qilich, bir qo‘lida g‘oz kabobi bor emish. Qiz yetib kelib o‘sha qushni bir uribdi. Qush ikki bo‘lak bo‘libdi. Podshohni yerga qo‘yib qo‘lidagi kabobni uzatib, «Ota, mendan o‘tgan bo‘lsa, ma‘zur tuting» debdi. Podshoh «dod» deb uyg‘onibdi. Qarasa, yoniverida hech kim yo‘q, qorong‘ida bir o‘zi yotgan ekan. Erta bilan qirқ to‘rt vazirini va to‘rt yuz akobirini chaqirtiribdi. Ular yig‘ilishib kelibdilar, podshoh ularni o‘tirishga ishorat qilibdi. Ham-

masi qo'l qovushtirib o'tiribdi. Podshoh o'ziga qarashli odamlarni yig'ib, kechasi ko'rgan tushini birma-bir aytib beribdi, ta'birini so'rabdi. Ammo o'tirganlarning birortasi ham churq etmabdi. Shunda podshoh g'azablanib, ikki qo'lini musht qilib:

– Tushimning ta'birini aytmasalaring, birontangni ham tirik qo'ymayman, – debdi.

– E shahanshoh, – debdi katta vazir ta'zim bilan, – bir qoshiq qonimdan kechsangiz, tushingizning ta'birini aytay.

– Ayt, kechdim!

Vazir aytibdi:

– Boshingizdan ko'tarilgan qush dushman bo'lsa kerak, dushman yurtimizni vayron qilay deb turgan bir vaqtda qizingiz kelib ajratib olsa-yu, podshohlik boshqa odamning qo'liga o'tsa.

Podshoh yana g'azablanibdi va:

– E yolg'onchi, qizimning suyaklari zindonda chirib ketganiga necha yil, necha zamonlar bo'ldi, sen qo'rqqaningdan shu gapni aytib yuragimni g'ash qilmoqchimisani, seni ham zindonga solay, qizim yonida sening ham suyaklaring chirisin! – deb vazirini ham zindonga solibdi.

Shundan so'ng podshoh kechalari qo'rqib uxlayolmay, o'q yegan to'ng'izday har tarafga yugurib, oppoq tong otirib chiqadigan bo'lib qolibdi. Bir haftadan keyin bir xabarchi kelib, podshohga:

– Jurjon yurtining podshosi ustingga lashkar tortib keldi, tez chiqib, toj-taxtingni bersang berganing, bo'lmasa, o'zing bil! – deb podshohning halqumiga bir musht uribdi. Podshoh o'zini o'nqlab olguncha, u odam ketibdi.

Podshoh buni ko'rib:

– Bitta xabarchisi shunday bo'lsa, yaroq taqqan lashkarlari qanday ekan, – deb xayol surib qolibdi va vazirlardan maslahat so'rabdi. Vazirlar:

– Bizdan maslahat chiqmaydi. Yaxshi desak ham o'ldirasan, yomon desak ham o'ldirasan. Zindondagi vazirni olib chiqib in'om dasturxon qilib, dushman oldiga chiqar, ho o'lib ketsin, ho tirik kelsin, – deb javob beribdilar.

Podshohga bu so'z ma'qul bo'lib, vazirni zindondan chiqaribdi. Unga bir qancha pul, mol berib, bunday debdi:

– Jurjon podshohiga borib, mening salomimni yetkazasan. Mabodo mamlakat kerak bo'lsa, «xo'p» de, negaki kecha yegan mushtimning og'rig'i hali ketgani yo'q; bordiyu, qon kerak bo'lsa, u vaqtda shahardan chiqib ketaman, chunki ikkinchi mushtga asti tobim yo'q.

Vazir kulib:

– Tushingning ta'birini aytsam, qilgan achchig'ing boshqacha edi, bitta qizingni nima qilding? Axir, boshingga shu kunlarni o'zing orttirding. U podshoh kelib seni zindonga solar, xor-zorlik bilan o'ldirar,– debdi.

Podshoh loyga botgan eshakdek boshini solib turibdi. Vazir tortiqlarni olib, shahardan jo'nab qo'shinga yetibdi, so'ngra o'z nomi-nasabini yozib xat qilibdi: «Qon kerak bo'lsa, butun shahar odamlari uchun men jonimni beraman, yo'q desalar nohaq qon to'kilmasin, podshohlik taxtini beraman» deb qo'l qo'yib, elchi orqali xatni jo'natibdi. Xat malikaga borib tegibdi. U xatni o'qib vazirni o'z huzuriga chaqirtiribdi:

– Ichkariga kirsin,– deb ijizat beribdi...

Vazir kirsa, taxtda bir podshoh o'tiribdi, boshida toj, belida kamar, qirqta mahram qo'l bog'lab xizmat uchun turibdi. Vazir unga ta'zim qilibdi.

Podshoh yonida betiga niqob tutgan bir odam o'tiribdi. Bu odam vazirga qarab:

– E vazir, bizning makonimizga qo'rqmasdan bir o'zing kelibsan, o'ldirsam nima deysan? – debdi. Vazir debdi:

– Kishi o‘z farzandidan ham qo‘rqadimi? Farzand har qancha g‘azab qilsa ham, otalik hurmatini saqlaydi. Jigarpora qizimni tushimda ko‘rganimga bugun yetti kun bo‘ldi. Tushimda meni ko‘p hurmat qildi, shoyadki tushim o‘ng kelsa.

Bu so‘zlarni eshitishi bilanoq malikai Husnobod betidan niqobini olib, vazir bilan ko‘rishibdi va bunday debdi:

– E mehribon ota, siz orqali murodimga yetdim. Otamning yurtini sizga bersam, fuqaroga, beva-bechoralarga zulm qilmasdan podshohlik qilsangiz.

Vazir darhol o‘rmdan turib, qulluq qilib:

– Ey bolam, men qarib qoldim, podshohlik hukmini... menga bergan bo‘lsang, ro‘paramda o‘tirgan toj-u taxt egasi podshohga tutdim. Muvofiq ko‘rsang, qolgan umrimni sening qoshingda o‘tkazsam, – debdi.

Malikai Husnobod lashkar bilan shaharga kirib, otasini axtaribdi. Podshoh somonxonada bir oxurning ichida biqinib yotgan ekan. Kuyovi podshohning boshiga qilich ko‘taribdi. Podshoh yig‘lab qiziga yalinibdi. Qizi erining qo‘lidan qilichni olib:

– Har nechuk bo‘lsa ham otam qilgan gunohiga tavba qildi, o‘lmasin, – debdi. Podshohlik muhrini podachi yigit nomiga o‘ydiribdi.

Husnobod eri bilan bu yurti ham idora qilib, zindonda begunoh yotganlarni ozod qilibdi. Ulardan bir qanchasini shaharlarga hokim qilib tayinlabdi.

Shunday qilib, Husnobod o‘zining qallig‘i – podachi yigit bilan umr kechirib, murod-maqsadiga yetibdi.

ILON PARI

O‘tgan zamonda bir podshoh yakka o‘zi ovga chiqib, ov qilib yurib, uzoqda bir narsa ko‘ribdi. Podshoh sekin borib qarasa, daraxt tagida bir pari qiz dam olib o‘tirgan emish.

U qizni ko'rgan zamon hushidan ketibdi. Birozdan so'ng o'ziga kelib qarasa, pari suv keltirib podshohning yuziga sepib turgan emish. Podshoh uning qo'lidan suvni ichib, o'zi bilan birga saroyga olib kelibdi.

Podshoh qirq kecha-yu qirq kunduz to'y-tomosha bilan pari qizga uylanibdi.

Oradan bir necha vaqt o'tgach podshohning darmoni qurib, rangi sarg'ayib, tusi o'zgara boshlabdi. Nihoyat podshoh vaziriga aytibdi:

– Ey vaziri a'zam, men uylanganimdan buyon darmonim qurib, kuchim borgan sari kamayib, holsizlana boshladim. Nima qilmoq kerak? – debdi. Vazir:

– To'g'ri aytasiz, taqsir, rangingiz ham sarg'ayib, tusingiz o'zgarib, oriqlab bormoqdasiz. Bu holni bir sinchiklab tekshirishga to'g'ri keladi. Taqsir, xafa bo'lmasangiz, men sizga bir sir aytaman, maylimi? – debdi. Podshoh:

– Mayli, ayt,– debdi. Vazir:

– Taqsir, tag'in bu dashtdan olib kelgan qizingiz Ilon pari bo'lmasin. O'tmishda qarilar:

– Dashtda ko'rma ilon bo'ladi. Qirq yil odam ko'rmasa u pariga aylanadi-da, odamga kunduzi pari bo'lib, kechasi ilon bo'lib ko'rinadi, – der edilar. Xotiningiz tag'in ilon bo'lmasin,– deb gumon qilaman,– debdi. Podshoh:

– Unday bo'lsa, nima qilaman? – deb so'rabdi.

– Agarda xo'p desangiz, avval uni aniq bilish kerak, keyin uning chorasini ko'ramiz,– debdi vazir.

Vazir o'ylab turib podshohga shunday yo'l ko'rsatibdi:

– Taqsir, bir kun kechqurun xotiningizga osh buyurasiz. Qozonga sabzi-piyozni solib qovurib, suvga ketganda, qozonga bir hovuch tuz tashlab yuboring. Oshni pishirib tayyorlab olib keladi, birga yeysiz. So'ngra osh juda sho'r bo'lib ketibdi-ku, deb ko'p choy-suv ichadi. Siz ham ichasiz. So'ngra qolgan ishni kechasi bilasiz.

Podshoh o'sha kuni vazir aytgandek qilibdi.

Xotini sabzi-piyozni qovurib, suvga ketganda, bir hovuch tuzni qozonga tashlab yuboribdi. Osh sho'r bo'libdi. Podshoh zo'rg'a yebdi. Pari esa uyalganidan oshdan ancha yebdi. Sho'r bo'lgani uchun ko'p choy va suv ichishibdi. Kechasi yotib uxlashibdi. Yarim kechada podshoh uyg'onib qarasa, yonida katta, uzun ilon yotgan emish, Ilon pari cho'llab, sekin o'rmalab hovlidagi hovuzga boshini cho'zib suv shimiribdi. Boshi hovuzda bo'lsa, dumi podshohning yonida emish. Podshoh qo'rqqanidan hech narsa deymay jim yota beribdi. Erta bilan podshoh qarasa, yonida pari yotgan emish. Bu sirni hech kimga aytmabdi. Faqat vaziriga aytibdi. Vazir podshohga:

– Taqsir, endi siz bir amallab bu xotiningizdan ajralmasangiz bo'lmaydi. Buning chorasi shunday bo'ladi. Bir temir qafasdan uy qurdirasiz. Bir amallab aldab xotiningizni shu uyga olib kirasiz, o'zingiz chiqib keyin eshikni berkitib, tagidan o't yoqtirasiz, shu bilan Ilon pari kuyib o'ladi,— debdi.

Podshoh vazirning aytganini qilibdi. Bir temir qafasdan uy soldiribdi. Uyga xotini bilan birga kiribdi. Birozdan so'ng podshoh qafas uydan chiqib, ustidan qulf solibdi, so'ngra tagidan o't qo'ydiribdi. Bir chinqirib Ilon pari kuyib o'libdi. Shunday qilib, podshoh uning tashvishidan qutulib qolibdi.

UCHAR GILAM

Bir bor ekan, bir yo'q ekan, ilgari zamonda bir chol bilan kampir bor ekan. Ular uzoq vaqt farzandsiz umr kechirib, eri ellikka, xotini esa qirqqa kirganda bir o'g'il ko'rishibdi. Er-u xotin o'g'ilni tarbiyalay boshlashibdi. Bola o'sib ulg'ayibdi. U maktab yoshiga yetgach, yaxshi

domlaga berishibdi. Bolaning zehni o'tkir ekan, savodi tez chiqa boshlabdi, har xil kitoblar o'qibdi, tushunmagan narsalarini domlasidan yoki boshqa biror kishilardan so'rab olishga harakat qilibdi. Shunday qilib, bola yigirma yoshga to'lgach, yaxshigina ilmga ega bo'libdi.

Bir kun bolaga bir chol yo'liqibdi, ancha suhbat qilibdi, unga ko'p nasihatlar beribdi, ko'pgina sirli so'zlarni o'rgatibdi, mendan senga yodgorlik bo'lsin, deb bolaga bir gilamcha beribdi. Bola oliyhimmat choldan:

– Bobo, bu gilamchani nima qilaman, buning qanday siri bor?– deb so'ragan ekan, chol gilamchanning sirini aytib beribdi.

– Endi sen katta bo'lib qolding, uylanishing kerak, ota-onangga aytgin, seni uylantirib qo'yishsin. «Menga podshohning qizini olib beringlar!» degin, boshqa qizni olib berishmoqchi bo'lishsa, yo'q, deb aytgin, – debdi.

Bola chol bilan xayrlashibdi...

Gilamchanning siri bunday ekan: uning ustiga chiqib o'tirib: «Ey gilamcha, cholning hurmati, meni falon joyga yetkazgin!» desa, ko'zini yumib-ochguncha o'zini o'sha yerda ko'rar ekan.

Gilamchani qo'liga olib:

– Ey gilamcha, cholning hurmati uchun kichkina ro'molcha bo'l! – deb gilamchani bir qoqsa, kichkina ro'molcha bo'lar ekan.

Chol ketgandan so'ng, bola gilamchanning sirlarini bir necha marta sinab ko'rib, qanoat hosil qilibdi. Kechqurun ovqatdan keyin chol bilan kampirga:

– Men katta bo'lib qoldim, endi meni uylantirib qo'yinglar, – degan ekan, chol bilan kampir:

– Xo'p bolam, ertadan boshlab to'y harakatiga tushamiz, – deyishibdi.

– Menga kimning qizini olib berasizlar?

– Kimning qizi chiroyli, odobli, ota-ona, tagli-taxtli bo‘lsa, shuning qizini olib beramiz.

– Yo‘q, menga podshohning qizini olib berasizlar, – debdi bola.

– Podshohning qizini deysanmi, bolam, bizlar bir kambag‘al bo‘lsak, podshohga qanday qilib quda bo‘lamiz, u qizining qaliniga qancha dunyo so‘rar, unga bizning qudratimiz yetmaydi-ku, xudoga shukr, sening aqling, idroking joyida, hamma narsaga aqling yetadi-ku! – debdi chol.

– Ota, siz podshohning qiziga sovchilikka boring, u sizga nima javob qaytarar ekan, so‘ngra shunga qarab ish tutamiz, – debdi.

– Bolam, podshoh qizini podshohzodaga beradi, bizga o‘xshagan kambag‘alning sovchi bo‘lib kelganini eshitishi bilan jallodga buyuradi.

– Yo‘q, ota, siz qo‘rqmang, avval boring!

– Xo‘p bolam, – deb va‘da qilibdi chol.

Ertasi kechqurun:

– Ha ota, bordingizmi? – debdi bola.

– Yo‘q, bolam, qo‘rqdim, – debdi chol. Qo‘rqib-qo‘rqib, nihoyat, uchinchi kuni chol azonda borib podshohning eshigini supurib kelibdi.

Ertasiga yana eshigini supurayotganda podshohning mulozimlari cholni ushlab saroyga olib kiribdilar va podshoh oldiga yo‘llabdilar:

Podshoh g‘azab bilan cholga qarab:

– Ha, chol, nima qilib yuribsan? – debdi.

– Taqsiri olam, sultoni bokaram, kamina qulingiz qulchilikka keldi, bir... Qull...ba... changiz bor... – deb tili tutilib qolibdi.

Shohning g‘azabi kelib, ko‘zlari kosasidan chiqib ketguday bo‘libdi, birdan:

– Jallod! – deb baqirib yuboribdi. Birdan uch nafar jallod podshohga ta‘zim qilib:

– Tig‘imiz burro, tilimiz go‘yo, kimning ajali yetdi? – deb muntazir bo‘lib turibdilar. Podshoh ularga qarab: «Chol-ni bu yerga ajal haydab kelgan ekan, boshini tanasidan judo qilib tashla, boshqalarga ibrat bo‘lsin, haddidan oshmasin!» – deb dahshat qilibdi. Jallodlar cholni sudrabdilar. Podshohning bir donishmand vaziri bor ekan. Shu vazir cholning gunohidan o‘tishni podshohdan so‘rabdi.

Podshoh:

– Nima demoqchisan, shu bachchataloq cholning bolasiga qizimni beraymi? – deb vazirga o‘shqiribdi.

– Podshohi olam, u bechora cholning qonini to‘kib nima qilasiz, bir og‘irroq, qiyinroq shart qo‘ying, shu bilan yo‘q bo‘lib ketadi, – deb yana ta‘zim qilibdi.

– Bo‘lmasa, o‘zing unga o‘sha qiyin shartingni ayta qol! – debdi podshoh. Vazir cholni jallodlarning qo‘lidan ajratib olib, unga:

– Ota, o‘g‘lingizga borib ayting, shu shaharning kunchiqar tomonida bir qishloqning chetida bir tandir bor. Shuning ichida bir chol bilan bir kampir yashaydi. Ular tashqariga chiqqanda bir xil chopon bilan chiqadilar. Bolangiz borib shu chol-kampirdan ular nima uchun tandirning ichida turadilar, nima uchun boshqalarga o‘xshab ochiq joydan hovli-joy qilishmaydi va nima uchun ular bir chopon bilan tashqariga chiqishadi. Chopon bir xilmi yoki choponning o‘zi bir donami? Ana shuni bilib kelsa, podshoh qizini o‘g‘lingizga beradi, – debdi. Chol uyga qaytibdi.

Kechki ovqatdan keyin chol o‘g‘liga bo‘lgan voqealarni va shartlarni tushuntira boshlabdi. Ertalab yigit ota-onasidan oq fотиha olib, sirli gilamda uchib borib, tandirning qarshisiga borib o‘tiribdi. Peshindan oldin bir oppoq soqolli chol eski choponni kiyib tandirdan chiqibdi, yozilib, tahorat qilib yana kirib ketibdi, undan keyin xuddi o‘sha choponni

kiyib bir kampir chiqibdi, u ham tahorat qilib kirib ketibdi. Oradan to'rt soatcha o'tgach, kechga yaqin namozgar oldidan oq soqolli kishi yana chiqib, tahorat qilib, tandirga kirib ketibdi. Undan keyin kampir ham chiqib, yana kirib ketibdi.

Ertasi tushga yaqin yigit yana kelib poylabdi, oq soqolli chol chiqib tahorat qilib bo'lgandan keyin, yigit uning oldiga borib salom beribdi, ko'rishibdi va tandirning ichida turishi va kampiri bilan bir chopon kiyib yurishining sababini so'rabdi. Oq soqolli chol unga:

– Qo'y, bolam, ishimdan qoldirma, namozim qazo bo'ladi, – degan ekan, yigit unga mahkam yopishib:

– Ota, aytmasangiz bo'lmaydi, – deb turib olibdi. Chol yigitning so'zini uch-to'rt marta qaytaribdi. Qarasa, yigit bo'sh kelmaydi.

O'ylab turib:

– Mening bir shartim bor, agar shu shartimning udasidan chiqib bajarsang, aytib beraman, bo'lmasa, meni ham, o'zingni ham ovora qilma, bolam, – debdi.

– Qanday shart ekan, otajon, ayting, – debdi yigit.

– Shartim shuki, – debdi chol, – falon shaharning qabristonida kichkinagina bir hujra bor. Shu hujra ichida bir qari chol qorovul bo'lib turadi va kecha-yu kunduz tinmay yig'laydi. Sen borib shu qariyadan o'sha yerda uning kimi bor ekanini, kecha-yu kunduz yig'lashining sababini, tirikchiligi nima bilan o'tishini so'raysan. Ana shularni bilib kelsang, men ham sirimni aytib beraman, – debdi.

Yigit sirli gilamchasiga o'tirib o'sha go'ristonga boribdi, qariyani poylabdi, ikkinchi kuni salom berib qariyaning hujrasiga kiribdi. Qariya bilan ko'rishib, odob bilan ko'rsatgan joyga o'tiribdi.

Qariya yigitga savol nazari bilan qarab:

– Keling bolam, qayerdan kelayotirsiz, kelishingizdan maqsadingiz nima? – deb so‘rabdi.

– Men falon shahardan sizning ta‘rifingizni eshitib keldim. Kechadan beri hujrangiz qarshisida o‘tirib, sizning yig‘lashingizni ko‘rdim, endi ikki-uch savolimga javob berishingizni so‘rayman, – debdi.

– Qo‘y, bolam, savollaring bilan boshimni qotirma, meni yig‘imdan qoldirma, sening savollaring menga ma‘lum. Bunaqa savollar bilan senga o‘xshaganlardan juda ko‘pi kelishadi, lekin birontasi ham mendan javob ololmay ketadi.

– Ota, meni boshqalarga o‘xshatmang, men sizdan javob olmay ketmayman.

– Bolam, mening bir shartim bor, agar shu shartimni bajarib kelsang, men ham aytaman, – debdi chol.

– Jonim bilan bajarib kelaman, otajon, qani ayting! – debdi yigit.

– Falon shaharda bir novvoy bor, – debdi qariya, – Uning novvoyxonasida yigirmata tandir qurilgan, o‘sha tandirlarda har kuni erta shahardan tushgacha non yopiladi. Lekin birorta non birovga sotilmaydi. Tushdan keyin novvoyxona yig‘ishtirilib, ertalabdan beri yopilgan nonlarni yigirma-yigirma besh aravaga ortadilar, eng oldingi aravaga novvoyxonaning egasi o‘tiradi va aravalarni haydashga buyuradi. Shu shahardan yigirma chaqirimcha joyda katta daryo oqadi. Aravalar daryoga yetgach, novvoyxonaning egasi hamma nonlarni daryoga tashlaydi-da, aravalarni bo‘shatib shahriga qaytadi. Necha yildan beri bu novvoyning qiladigan ishi shu. Sen novvoydan so‘ragin, uning qo‘lida yetmish-sakson odam ishlaydi, ularga ish haqi to‘lash kerak, bir kunda yuz qopcha un ketadi, bularning hammasiga u pulni qayerdan topadi va topganda ham daryoga tashlashning nima foydasi bor?

Yigit gilamchasi bilan to'ppa-to'g'ri novvoyning oldiga boribdi. Novvoylarning ishini kuzatib turibdi. Nonlar yopilib bo'lgach, aravalarga ortibdilar va daryoga qarab jo'nabdilar. Yigit ham eng keyingi aravaga o'tirib ular bilan ketibdi. Daryoga yetib borgach, novvoyxonaning egasi nonlarni daryoga irg'ita boshlabdi va aravalarni bo'shatib qaytibdi.

Ertalab yigit novvoyxonaga kirib boribdi; qarasa katta novvoyxonada yigirmata tandirda non yopilayotgan emish. Novvoyxonada hamma o'z ishi bilan mashg'ul. Novvoyxonaning o'rtasida baland supa, supaga qip-qizil gilam to'shalgan, ko'rpacha solingan, par yostiqlar qo'yilgan. Shu supada ellik yoshlarga borgan yo'g'on gavdali kishi o'tiribdi. Bu kishi novvoyxona egasi edi. Yigit salom berib, supaga chiqibdi va novvoyxona egasi bilan ko'rishibdi. Xo'jayin darrov yigitga joy ko'rsatibdi, choy buyuribdi.

Yigitning oldiga issiq nonlardan sindirib qo'yibdi va nonga taklif qilibdi.

– Keling, uka, – deb gap boshlabdi xo'jayin.

– Sizning ta'rifingizni eshitib kelgan edim, eshitganlarimning hammasi to'g'ri ekan. Eshitishimga qaraganda, siz shu ishni yigirma besh yildan beri qilar ekansiz. Shuncha pulni qayerdan topasiz va nima uchun davlatingizni suvga oqizasiz. Shuni aytib bersangiz, – debdi.

– Ey, ukam, sizga pul kerak bo'lsa, beray, boshqa narsa kerak bo'lsa, uni ham ayting, lekin bu voqeadan og'iz ochmang! – debdi.

– Amaki, men bir maqsadga qadam qo'yganman, shu maqsadimga albatta yetishim kerak. Maqsadimga yetishimning bir kaliti sizning javobingiz bo'ladi, shuning uchun meni xursand qilarsiz deb ishonaman.

Novvoyxonaning egasi biroz jim turgach:

– Mening bir shartim bor, shuni bilib kelsangiz, men ham aytaman, bo‘lmasa ovora bo‘lasiz, ukam! – debdi.

– Xo‘p, ayting, u nima shart ekan? – debdi yigit.

– Falon shaharda bir egarchi bor. Shu egarchi bir yilda bir dona egar yasaydi, egar bitgach, uni birovga ming tanga sotadi. Egarni olgan odam pulni beradi va o‘n-o‘n besh qadamcha yurib uzoqlashgach, pulga qarab turib egarchining rangi o‘zgaradi, ko‘zlari chaqnab ketadi-da, o‘rnidan irg‘ib turib, egar olganni chaqiradi. Egari olgan qaytib kelgach, undan egarni qaytarib oladi va pulini qaytarib beradi.

– Ha, amaki, nima bo‘ldi?

– Egarning bir joyida chalasi bor ekan.

– Mayli, pul sizda tursin.

– Yo‘q, kerak emas.

Egari olgan hayron qoladi.

Egarchi esa, egarni olib do‘koniga qaytadi-da, egarni to‘nkaning ustiga qo‘yib teshasi bilan urib mayda-mayda qilib tashlaydi. Shu egarchi bir yilda bir dona egar yasari ekan, nima uchun sindiradi: hech bo‘lmasa o‘zining mehnatiga achinsa bo‘lmaydimi? Egarni-ku sindiradi, yana nima uchun yasaydi, baribir yasagan egarini sindiradi. Shuning sababini bilib kelsang! – debdi.

Yigit gilamchaga o‘ltirib egarchining oldiga boribdi. Egarchi egarni bitkazib, pardozlayotgan ekan. Ikki kundan keyin egari tayyor bo‘libdi. Egarchi do‘kon oldidagi peshayvonga chiqib, egarining u yoq-bu yog‘iga qarab zavq bilan o‘z hunaridan xursand bo‘lib o‘ltiribdi.

Do‘konning oldidan o‘tganlardan ba‘zilari egarga xaridor bo‘lar, uni qo‘llariga olib ko‘rar va qimmat ekan deb egasiga qaytarib, o‘z yo‘llariga qarab ketishar ekanlar.

Shu ahvolda uch-to‘rt kun o‘tibdi. Yigit ham egarchini kuzatib yura beribdi. Beshinchi kuni bozor kuni bo‘libdi, tushga yaqin bir boyvachcha kelib:

- Qani, ota, egaringiz necha pul? – debdi.
- Ming tanga, mulla, – debdi egarchi.
- Juda qimmat-ku, ota! – desa.
- Moliga ham qarang, uka! – debdi.
- Ming tangaga ko‘p narsa olsa bo‘ladi. Ota, siz bir egarni ming tanga deysiz-a? – debdi.
- Ishqiboz bo‘lsangiz, mehnatni qadrlasangiz olasiz, uka, bo‘lmasa egasiniki, – debdi egarchi.
- Sal keltirib ayting, – debdi xaridor.
- Bo‘lgani shu, mulla, qimmatlik qilsa olmay qo‘ya qoling, – debdi egarchi.

Nihoyat, ko‘p talashganlaridan keyin ishqiboz yigit ming tangaga egarni olibdi. Pulni sanab berib, egarni olib ketibdi. Pulni qo‘liga olishi bilan egarchining ko‘zlari olayib, rangi oqarib ketibdi va o‘rnidan turib boyvachchani chaqiribdi. U qaytib kelgach: «Egarni menga bering, pulingizni olib turing!» – debdi egarchi.

- Nima uchun, ota? – debdi xaridor.
- Bir joyida chalasi bor ekan, tuzatish kerak, – debdi usta.

– Mayli, pul sizda tursin, – desa, – Yo‘q, olib turing, – deb pulni egasiga topshiribdi-yu, egarni do‘koniga olib kirib, tesha bilan mayda-mayda qilib tashlabdi.

Ertasiga yangi egar ishlashga kirishibdi.

Tushga yaqin salom berib yigit do‘konga kelibdi va chol bilan ko‘rishib bo‘lgach:

– Ota, sizning ishlaringizni eshitib ishonmagan edim, kelganimga bir hafta bo‘ldi, ishingizni kuzatib yurdim. Eshitganlarimning hammasi to‘g‘ri ekan, – debdi.

– Bolam, mening to‘g‘rimda nima eshitdingiz? – debdi.

– Falon shahardagi novvoydan eshitgan edim. Ota, bir oy emas, bir yil deganda bir egar yasar ekansiz, sotgandan keyin qaytib olib sindirdingiz, yana shunday egarni yasay-

siz, bir kun buni ham sindirasiz-ku, hech bo'lmasa bir yillik mehnatingizga achinmaysizmi? – debdi yigit.

– Qo'y, bolam, meni ishdan qoldirma!

– Yo'q, ota, men qo'ymayman, aytasiz.

– Uni aytishga vaqtim yo'q, – debdi usta.

– Keling, otajon, ayta qoling! – debdi yigit.

Nihoyat:

– Mening bir shartim bor, shuni topib kelsang, men ham aytaman, – debdi usta.

– Mayli, ota, ayting! – debdi yigit.

– Bir shaharda Sanobar degan podshoh bor emish, shu Sanobar Gul degan qizni besh-olti yoshlik vaqtida yaxshi ko'rib, ota-onasini ham rozi qilib olibdi va unga yaxshi enagalar tayin qilibdi. Qizning tarbiyasi uchun hech narsani ayamabdi. Nihoyat qiz voyaga yetgach, to'y qilib olibdi. Hozir shu bechora Gulni temir qafasga solib qo'ygan emish. Bu xotinni shunday qiynar ekan, qo'yib yuborsa bo'lmasmidi, uni ota-onasi voyaga yetkazib, o'z munosibiga bersa bo'lmasmidi? Borib shu sirni bilib kelsang, men ham bu sirlarni aytib beraman, – debdi.

Yigit egarchi bilan xayrlashib, gilamchaga o'tirib Sanobarshoh shahriga ravona bo'libdi.

Baland qal'a. Qal'aning ustida soqchi sarbozlar oybol-talarini yelkalariga qo'yib, o'q-yoylarini bo'yinlariga osib yurgan ekanlar. Shaharda o'n-o'n besh kun yurib, past-balandni ko'rib, yaxshi-yomonni ajratib bilib olibdi.

Yigit ko'p o'ylab, Sanobarshoh huzuriga kirish chorasini izlabdi. Nihoyat, bir dehqon yordamida podshohning oshxonasiga shogird bo'lib kiribdi.

Oshxonada astoydil xizmat qilibdi, tez kunda oshpazlik hunarini o'rganib olibdi. Mehnatini ayamabdi, tirishqoqlik bilan ishlabdi. Oshpazlikdan tashqari suv tashibdi, og'ir mehnat qiluvchilarga qarashibdi. Mehnatsevarligidan ham-

maning hurmatiga sazovor bo'libdi. Uni oshxonadagilar yaxshi ko'ribdilar. Bora-bora u Sanobarshoh oshpazining yordamchisi bo'libdi.

Bu vazifada u jon-u dili bilan ishlabdi, podshoh yeydigan ovqatlarining deyarli hammasini o'rganibdi, hatto usta oshpazdan ham mazaliroq ovqat pishiradigan bo'libdi. Katta oshpaz ovqatlarni yigitga pishirtirib, o'zi uni kuzatib yurar ekan.

Kunlardan bir kun usta oshpaz o'rtog'inikiga to'yga ketibdi.

Ertasi kuni yigit bor hunarini ishga solib ovqatlarni pishiribdi. Vaqt-vaqtini bilib ovqatlarni podshohga kirgizib turibdi.

Ertasiga katta oshpazning o'zi ovqat tayyorlabdi.

Tushki ovqatdan keyin Sanobarshoh oshpazni chaqirib undan:

– Kechagi ovqatlarni kim pishirgan edi? – deb so'rabdi.

Qo'rqib ketgan oshpaz:

– O'zim, podshohi olam, – debdi.

– Rostini ayt!

– O'zim pishirdim, – debdi.

– Yolg'on aytma, kechagi oshpaz boshqa!

– Podshohi olam, bir qoshiq qonimdan o'tsangiz ayta-man, – debdi oshpaz.

– Ayt, o'tdim! – debdi shoh.

– Shohim, bir yilcha bo'ldi, yoshgina bir bolani oshxonaga ishga olganmiz, hozir u men bilan ishlaydi, o'zi juda uddaburon, qo'l-oyog'i chaqqongina, tirishqoq, serharakat yigit.

– Ilgari u senga shogird bo'lgan bo'lsa, endi sen unga shogird bo'lishing kerak. Ovqatni u sendan yaxshi qilar ekan, bor, shu yigitni mening oldimga yubor, – debdi. Oshpaz podshohga uch martaba ta'zim qilib chiqib ketibdi. Oshxonaga kelib yigitga:

– Ukam, omading kelgan ekan, shoh seni chaqiryaptilar. Agar seni mening o‘mimga bosh oshpaz qilib tayinlasalar, meni esingdan chiqarma, ukam, har holda seni oshpazlikka men o‘rgatdim-ku, – debdi.

– Usta, xotiringiz jam bo‘lsin, men yaxshiligingizni unutmayman, – debdi yigit.

Yigit podshoh saroyiga boribdi, oybolta ko‘targan sarbozlar, o‘nboshi va yuzboshilardan, hashamatli qasrlardan o‘tib, Sanobarshohning dargohiga kiribdi. Podshoh oldiga boribdi. Sanobarshoh oltin tojini kiyib taxtida o‘tirgan ekan.

Yigit podshohga uch marta ta‘zim qilib, yer o‘pib, boshini egib turibdi.

– Oshpaz yigit senmisan? – debdi shoh.

– Shunday, taqsirim! – debdi yigit.

– Otang-onang bormi?

– Bor, shohim.

– Ular qarimi?

– Qarib qolgan, shohim.

– Sen bizga yaxshi xizmat qilding.

– Shohim, men faqat o‘z vazifamni bajardim, hech qanday jonbozlik ko‘rsatmadim, – debdi.

– Mendan tilagingni tila! – debdi shoh.

– Shohim, hozir yoshman, dunyoning achchiq-chuchugini totmaganman, nima ham tilagim bo‘lar edi.

– Kamtarlik qilmasdan tila, odam bolasida, albatta, turli orzu-havaslar bo‘ladi, tila tilagingni! – debdi shoh.

– O‘zim yosh bo‘lganim uchun mol-dunyoga hozircha ehtiyojim yo‘q, agar sizga og‘ir kelmasa, sizdan bir voqeani so‘ramoqchi edim, – debdi yigit.

– Qanday voqea ekan? – debdi shoh.

– Xotiningiz Gulni qafasda saqlash voqeasini... – debdi yigit.

– Hoy yigit, bo‘lmag‘ur narsalar bilan boshingni qotirib nima qilasan, mendan mol-dunyo so‘rasang-chi.

– Agar lozim topsangiz, tilagim shu edi, boshqa tilagim yo‘q, shohim, – debdi yigit. Sizning oshxonangizda ishlab yurishim ham menga katta davlat, – debdi.

Sanobarshoh bir yasovulboshini chaqirib:

– Bu yigitga «Ibrat» saroyini ko‘rsatib kel! – deb buyuribdi.

Yasovulboshi yigitni ergashtirib podshohning gulbog‘i tomon yuribdi. «Ibrat» saroyi gul bog‘ining naryog‘ida bo‘lib, bog‘ orqali borilar ekan.

Bog‘da har xil gullar chaman bo‘lib ochilib turar, gullar shoxida bulbullar, qumrilar, to‘tilar sayrab, shoxdan-shoxga uchishib, bir-birlari bilan bahslashgandek galma-gal sayrashar va o‘ynashar ekan. Bu qushlar odamga shunday o‘rgangan ediki, hatto o‘tib ketuvchilarning boshlariga, yelkalariga qo‘nishardi. Ariqlardan zilol suvlar shildirab oqar, bu shildirashlar qushchalarning sayrashiga jo‘r bo‘lar edi.

Gulbog‘ shunday xushhavo, xushmanzara va kishiga rohat baxsh etar ekanki, hatto shu gulbog‘ga kirgan o‘lik tiriladi, – deb o‘ylash mumkin ekan.

Yasovulboshi yigitga qarab:

– Hayot qanday yaxshi, bu bog‘ni qara, qanday chiroyli. Shu bog‘da bir kun yursang, besh yilcha yosharib ketasan, – debdi.

Bog‘dan o‘tib «Ibrat» saroyiga kelibdilar. Saroy darvozasidan kirishi bilan yigitning badani titrab, yuzi burishib ketibdi, saroyning ichi dahshat ekan. Saroyning hamma tomonida kesilgan boshlar osilib yotgan emish.

– Amaki, bu boshlar kimlarning boshi? Ularni kim, nima uchun kesgan va nimaga osib qo‘yibdilar? – deb so‘rabdi.

– Bu boshlar senga o‘xshagan ahmoqlarning boshi, shu dahshatli saroyga bir kirsang, o‘n yil qariysan. Bu boshlar senga o‘xshagan oddiy kishilarning boshi emas, shahzoda, bekdodalar va katta amaldorlarning boshlari. Bular ham xuddi senga o‘xshab Sanobarshoh bilan Gulning sirini bilaman, deb o‘lib ketgan. Uka, yosh joningga rahming kel-sin, bekorga Sanobarshoh bilan Gul voqeasini bilaman deb o‘lib ketma, agar sen shohdan so‘ragan bo‘lsang, u aytadi, lekin aytib bo‘lgach, boshingni kesdiradi-da, mana bu yerga osib qo‘yadi, – deb osib qo‘yilgan boshlarni ko‘rsatibdi. Shu boshlardan ibrat olsin, niyatidan qaytsin, bekorga o‘lib ketmasin, deb seni bu yerga yubordilar.

Yigit «Ibrat» yoki dahshat saroyidan qaytib chiqibdi, yana gulbog‘ ichi bilan Sanobarshoh saroyiga qaytib, podshohning oldiga kelib ta‘zim qilib turibdi.

– Yigit, men senga achinayotirman, yoshsan, bekorga o‘lib ketma, mendan boylik tila! – deb nasihat qilibdi shoh.

– Podshohi olam, xohlamasangiz aytinang, lekin men sizdan boshqa narsa tilamayman, – debdi yigit.

– Men senga va‘da qildim, mendan faqat bir tilak tilashga haqqing bor, masalan, davlatimning yarmini tilasang ham beraman. Agar haqiqatan ham maqsading Gul voqeasini bilish bo‘lsa, unda senga voqeani aytib beraman-u, boshingni kestiraman. Shu shartga rozi bo‘lsang, mayli, o‘zing bilasan-u o‘lasan: mening sirim olamga yoyilmasin!

– Men sizning shartingizga roziman, lekin bir iltimosim bor, hikoyangiz tamom bo‘lgandan keyin bir piyola choy ichguncha menga muhlat berasiz, dunyo bilan xayrlashaman, shundan keyin boshimni olishingizga roziman, – debdi yigit. Sanobarshoh bu shartga ko‘nibdi.

– Men Gul degan xotinimni yetti yasharlik vaqtida yaxshi ko‘rib, ota-onasini rozi qilib oldim, unga saroyda enagalar va boshqa tarbiyachilar tayinladim. Uni katta otin-

larga topshirib o'qitdim. Katta bo'lib bo'yi yetgach, qirq kecha-yu qirq kunduz butun shaharga to'y berib, o'zimga xotin qilib oldim. Men uni juda yaxshi ko'rar edim. Ko'p vaqtimni Gul bilan o'tkazar edim, biror kun davlat ishi bilan ovora bo'lib, uni ko'rolmasam, devonalardek bo'lardim, hatto ovga chiqqanimizda ham ikkalamiz birga chiqar edik. Ovga minishga ikkita alohida otim bor edi.

Uylanganimga uch yil bo'lganda, ertaga ovga chiqsak, deb xayolimdan o'tkazdim-u, otxonaga borib ko'rsam nima uchundir otlarim ozib qolgan, yunglari hurpaygan, charchoq ko'rinadi. Otboqarni chaqirib:

– Ablah, nima uchun bu otlar muncha ozib ketgan, charchagan ko'rinadi? – deb so'rasam: – «Shohim, har kuni minilgandan keyin, albatta charchaydi, ozadi-da», – deb beparvo javob berdi. Bularni mendan boshqa kim minadi, deb baqirgan edim:

– O'zlari har kun kechasi kelib minib ketadilar-ku, – dedi.

– Ahmoq, yolg'on gapirma! – dedim.

– Bir kecha unisini, bir kecha bunisini egarlab qo'ygin degan edingiz-ku! Men har kuni egarlab qo'yaman, har kuni kelib minib ketasiz, ertalabga yaqin kelasiz-u, yana mendan so'raysiz-a, – deb javob berdi.

O'ylab turib hayron qoldim va otboqarga:

– Bugun otlarning ikkalasini ham egarlab qo'y, o'sha odam kelib otning birini minib ketgandan keyin, meni uyg'otgin! – dedim.

Ertalab qarasam o'rinda yotibman. «Nima uchun uyg'otmading, nimadan qo'rqding», deb otboqardan so'rasam: «Shohim, borib uyg'otgan edim, turmadingiz, uyqingiz juda qattiq ekan, eshikni qattiq-qattiq tepsam ham uyg'onmadingiz», – dedi.

– Bugun har qanday bo'lsa ham uyg'otgin, – dedim.

Men xotinimdan hech qanday shubha qilmas edim. Kechasi otboqar uy eshigini buzib, meni ko'targandan keyin uyg'ondim, shu vaqt ko'kragimdan boshbarmoqning timog'idek yumaloq narsa tushdi, uni olib cho'ntagimga soldim-u, otga mindim va otboqardan qaysi tomonga qarab ketganini so'rab, otimning boshini qo'ydim.

Kechasi oydin edi.

Mendan oldin ketgan otliq odamga ko'zim tushgach, otning jilovini tortib qorama-qora ketaverdim. Shaharning kunbotar tomonida chorbog'im bor edi. Yoz vaqtlarda ko'ngil ochish uchun borib, ikki-uch kun dam olib kelar edim. Hozirgi yo'limiz xuddi o'sha chorbog'ga borar edi.

Oldingi noma'lum otliq chorbog'ga kirdi-yu, otini bog'lab mehmonxonaga qarab yurdi. Men ham otimni bog'lab uning ketidan yurdim.

Bog'ni Qahraton degan zanji boshchiligidagi qirq nafar qullarim qo'riqlab yotar edilar.

Katta mehmonxonada Qahraton boshliq qirq nafar qullar ko'zalarga sharoblarni to'ldirib, Gulni poylab o'tirgan ekanlar.

Gul mehmonxonaga kirishi bilan Qahraton qichqirib uni yomon so'zlar bilan so'kdi. Gul esa yalinib:

– Zo'rg'a Sanobarni uxlatdim, xayolimda xuddi orqamdan kelayotganga o'xshaydi, – dedi. Shunda Qahraton:

– Sanobarning ko'kragiga men bergan muhrani qo'ygan bo'lsang, badanini burda-burda qilib tilsang ham uyg'onmaydi. O'tir, sharobni quy! – dedi. Allaqanday shubhalarga tushgan Gul:

– Shu bugun xavotirdaman, Sanobar kelib qoladi deb qo'rqayotirman, – dedi.

– Quy sharobni, Sanobaring kelsa, ming joni bo'lsa ham tirik qolmaydi, agar kelsa, uni ajal haydab keladi.

– Qo'rqayotirman, bahodir.

– O‘tir deyman senga, quy sharobni.

Gul to‘rga chiqib Qahratonning yoniga o‘tirdi-yu, sharobni quyib avval unga, keyin boshqalarga noz-u karashma bilan uzata boshladi.

Qilichimni yalang‘ochlab eshikda poylab tayyor bo‘lib turdim.

Gul har zamonda: «Bugun qo‘rqayotirman» deb qo‘yardi. Qahraton yigitlardan biriga: Eshikka chiqib kel, buni xotirjam qil, – dedi. Yigitlardan biri dahlizdan boshini chiqarishi bilan uning boshini kesib tashladim. Eshikka chiqqan qul qaytib kirmagani uchun Gulning qo‘rquvi oshdi.

– Chiqqan yigit kelmadi-ku? – dedi. Qahraton ikkinchi yigitni chiqardi, uning ham boshini kesdim, uchinchi chiqdi, to‘rtinchi chiqdi, beshinchi chiqdi, chiqqanining boshini kesaverdim va borib-borib Qahraton bilan Guldan boshqa mehmonxonada hech kim qolmadi. Faqat Gul emas, Qahraton ham mening eshikda turganimni bilgan edi. Uning ham kayfi tarqagan edi.

– Hoy Sanobar, qani kir, baxtimizni bir sinab ko‘raylik! – deb chaqirdi Qahraton. Men kirdim. Ikkalamiz talashib ketdik. Kurashimiz ancha davom etdi. Goho men uni surib borar edim, goho u meni surib kelar edi, ikkalamiz ham bir necha joyimizdan yarador bo‘ldik. Ko‘p olishuvlardan keyin men fursatni qo‘ldan bermay, Qahratonning boshini kesdim. Gulni shaharga olib keldim va temir qafasga solib qo‘ydim. Gulni qafasga solishimning sababi shu, qani endi dunyo bilan xayrlashgin, jallodni chaqiraman, – dedi.

Yigit cho‘ntagidan ro‘molchani olib duosini o‘qib, cholning hurmati, deb bir qoqqan edi, gilamchaga aylandi, gilamchanning ustiga o‘tirib:

– Ey gilamcha, cholning hurmati, meni egarchining oldiga yetkaz! – degan ekan, gilamcha havoga ko‘tarilib

g'oyib bo'libdi. Yigit egarchining oldiga «Assalomu alaykum», deb kirib kelibdi va u bilan ko'rishibdi.

Egarchi yigitning oldiga dasturxon yozib, non qo'yibdi va choy damlab kelibdi. U yoq-bu yoqdan gaplashib o'tiribdilar.

Yigit egarchiga Sanobar bilan Gul voqeasini aytib beribdi.

– O'g'lim, sen Sanobarning qo'lidan qanday qilib qutuldin, uni hech kimga sir aytmaydi, mabodo aytsa, eshitganning boshini o'shal zamoniyoq kestiradi, – deyishardi-ku!

– Otajon, shartingizga muvofiq buyrug'ingizni bajarib keldim, mening qanday qilib Sanobarshoh qo'lidan qutulganim bilan ishingiz bo'lmasin-u, o'zingiznikini, ya'ni nima uchun egarni sindirishingizni aytib bering! – debdi.

– Xo'p, o'g'lim, endi aytmasdan ilojim yo'q, aytaman, siz bugun menga mehmon bo'ling, hasratlashib yotamiz, – debdi. – Mening asli ota kasbim egarchilik, bu ishni otamdan o'rganganman. Ota-onamdan bir singlim bilan qoldim, singlim uy ishini qilar, men egarchilik qilib, ro'zg'orimizni o'tkazar edik. Ota-onamizdan keyin uch yil shu ahvolda kun kechirdik.

Kunlarning birida kechqurun uyga qaytsam, chiroyli, xushbichim, kelishgan odamlar bilan hovlimiz to'la. Hayron bo'ldim. Kimdan so'rashimni bilmayman. Ichkari hovliga kirib xotinlar orasidan singlimni topib, undan: – Nima gap, bular kim, qayerdan kelishdi? – deb so'ragan edim:

– Bugun sizning to'yingiz, sizni uylantirishyapti, – dedi.

– Kimlar meni uylantirishadi?

– Bu yoqqa keling, – deb singlim meni bir uyga olib bordi, meni kiyintirishdi, chimildiqqa olib kirishdi, chimildiqda juda ham chiroyli kelinchak turgan edi.

Bu kelinchak shunday chiroyli ediki, uning ta'rifiga til ojiz edi, umrimda shunday chiroyli qizni ko'rmagan edim. Ko'zlarimga ishonmas edim, dunyoda shunday chiroyli qiz ham bo'ladimi? – deb o'zimdanda o'zim so'rar edim.

To'y marosimlari o'tdi, hovlidagi odamlarning ko'pchiligi ketdi, biz bilan xotinimning ikkita kanizi va bir quli qoldi. Shunday qilib, xotinim bilan yaxshi kun kechira boshladik.

Bir yildan keyin xotinim o'g'il tug'di. Er-u xotin chaqaloqni qo'yishga joy topolmas edik.

Turmushimiz yaxshi o'tar, urish-janjalimiz yo'q, rohat va farog'atda yashar edik. O'g'ilchamiz ikki yoshga to'lganda xotinim yana bir o'g'il tug'di.

Katta o'g'lim to'rt yoshga, ikkinchisi ikki yoshga kirdi. Bir kun arzimagan narsa ustida er-u xotin urishib qoldik. Gapimni ko'p qaytara berganidan jahlim chiqib ketdi-yu, bir tarsaki urib, chiqib ketdim.

Kechqurun hovliga kelsam, hech kim yo'q, singlim uyning bir burchagida yig'lab o'tiribdi.

– Ha, nima uchun yig'laysan, yangang qayoqda, bolalar qani, nima uchun uyda hech kim yo'q? – deb so'radim.

– Akajon, urib nima qilardingiz, qayerdan kelgan bo'lsa, o'sha yoqqa ketdi, – deb ho'ngrab yig'lab yubordi.

U qo'shnidan so'radim, bu qo'shnidan so'radim, mahallamizning oqsoqollaridan so'radim, shaharning amaldorlaridan, yasovulboshilaridan so'radim, xullas, birov ko'rdim demaydi, shu yo'q bo'lganicha hozirgacha yo'q.

Shundan buyon kunim o'tsin, shu bilan ovunay, ermak bo'lsin deb egar yasayman. Egarni sotib, pulni olishim bilan xotinim, o'g'illarim, xotinim bilan kechirgan kunlarim ko'z oldimdan o'ta boshlaydi-yu, yaram yangi bo'ladi, yaraga tuz sepgandek bo'ladi-yu, rangim o'zgarib ketadi. Pulni egasiga qaytarib, egarni sindirib tashlaganimdan

keyin hovrim bosilib, biroz tinchlanaman, – deb egarchi o‘z sarguzashtini tamom qilibdi.

Yigit egarchi bilan xayrlashib, gilamchaga o‘tirib, novvoyning oldiga boribdi. Novvoyxona egasi bilan salomlashib, unga egarchining sarguzashtlarini aytib beribdi.

– Ukam, siz egarchini qanday eritdingiz, u juda o‘jar chol edi-ku?– debdi.

– Nima qilsam ham aytirdim, endi siz ham ayting! – debdi yigit.

– Otam juda qashshoq yashar edilar, tirikchiligimiz juda ham qiyinchilik bilan o‘tar edi. Otam o‘lgandan keyin uyda hech narsa qolmadi. Hech qanday hunarim bo‘lmaganidan mardikorchorilikdan boshqasiga yaramadim.

Bir kun ertalab mardikor bozorida turgan edim, bozorga qora qashqa ot mingan bir boyvachcha keldi. Boyvachchaning boshida suvsar telpak, egnida kimxob to‘n, belida oltin kamar, oyog‘ida yaxshi etik bor edi. Ot anjomlariga ham oltin-kumush va har xil javohirlar qadalgan edi.

Boyvachcha oyog‘ini uzangiga tirab turib: «Menga bir yilcha ishlash uchun birorta odam kerak, ishim og‘ir emas. O‘n bir oy men unga xizmat qilib boqaman, o‘n ikkinchi oyda bir oy u menga ishlab beradi. Shunaqa odam bormi? – deb so‘radi.

Men irg‘ib o‘rnimdan turib, uning oldiga bordim.

– Mana men boraman, xo‘jayin, – dedim. Basharamga tikilib turdi-da, yuring! – deb yo‘l boshladi, yo‘l-yo‘lakay mendan har xil gaplarni so‘rab bordi.

Xo‘jayinning uyiga yetib keldik. Otini otxonaga bog‘lab, mehmonxonani ochib, meni olib kirdi-da, «Mana shu uy sizniki, ertalab shirchoy, tushda palov, kechqurun sho‘rvani ichib, bemalol yotaverasiz», deb ichkari hovliga kirib ketdi.

Ichkaridan avval dasturxon bilan non olib chiqdi, dasturxonni yozib, nonni ushatib qo'ydi-yu, bir kosa saryog' solingan shirchoy olib chiqdi, o'zi esa ichkariga kirib ketdi.

Shirchoyga nonni to'g'rab yedim, qorinni to'yg'azib, dasturxonni yig'ib qo'ydim. Xo'jayin chiqib menga ish buyurar, deb ishga tayyor bo'lib turdim, lekin xo'jayin tushgacha chiqmadi.

Tushda xo'jayin bir lagan palov ko'tarib keldi, mening oldimga qo'yib, o'zi kirib ketdi, kechgacha yana chiqmadi.

Kechqurun ikkita non bilan bir kosa sho'rva olib chiqdi. Shu zaylda kunlar, oylar o'taverdi. Meni o'n bir oy yaxshilab boqdi, hech qanday ish buyurmadi. O'n ikkinchi oy boshlanishi bilan ertalab xo'jayin chiqib:

– Qani, endi sizning ishlaydigan vaqtingiz keldi, turib aravani qo'shing! – deb buyurdi. Aravani qo'shdim, namat, ko'rpacha, idish-tovoq va bitta katta meshni aravaga ortdik, o'zi aravaga chiqib o'tirdi-yu, menga:

– Otga minib haydang! – deb buyurdi.

Xo'jayin ko'rsatgan ko'chalar bilan shahar darvozasidan chiqdik, katta yo'l bilan ketaverdik. Yarim manzil yurganimizdan keyin dengiz bo'yiga chiqdik. Otni aravadan chiqarib, eski bir qoziqqa bog'ladik.

Dengiz bo'yiga joy soldim, ko'rpacha to'shadim, aravadagi narsalarning hammasini tushirdim.

O'sha yerda bir eski o'choq bor ekan, qozonni shu o'choqqa osdim.

Xo'jayin o'zi pishirgan oshni suzib keldi-yu, kosani menga uzatib, bitta suv oling! – deb buyurdi. Men suv olgani dengizga engashganimda, mening oshimga behush qiladigan dori sepib qo'yibdi.

Oshni «oling-oling» qilib yedig-u, men o'zimdan ketib qoldim. O'zi bemalol oshni yebdi, meni meshga solibdi, meshning og'zini bog'lab, dengizga oqizib yuboribdi.

Suv to'liqini meni dengizning narigi qirg'og'iga tashlabdi. Bir vaqt o'zimga kelsam, bir narsaning ichida siqilib yotibman. Bir kuchangan edim, meshning og'zidagi ip yechilib ketdi-yu, boshim meshdan chiqdi. Qarasam, meshning ichida ekanman. Meshdan bir amallab chiqib oldim. Qarasam, atrofim to'la qimmatbaho toshlar. Ko'zimga yaxshi ko'ringanini terib, meshga sola boshladim. Meshni to'ldirib, og'zini chilvir bilan mahkam bog'ladim. Cho'ntaklarimni ham toshlarga to'ldirdim.

Bir vaqt qarasam, osmondan katta bir tuyaqush uchib keldi-yu, meshni ko'tarib uchib ketdi. Men ko'p azoblar chekdim. Dengizdan baliq tutib, toshlarga yopib yeb yurdim.

Shu ahvolda olti kecha-yu olti kunduz yurdim, yettinchi kuni kechasi yig'lab uxlab qolibman. Tush ko'ribman. Tushimda bir oppoq soqolli nuroniy chol oldimga kelib:

– Tur, bolam, mana bu ko'prikdan o'tib ketgin! – dedi. Cho'chib uyg'ondim. Ko'zimni ochib qarasam, dengiz ustida baland ko'prik paydo bo'libdi.

Irg'ib o'rnimdan turdim-u ko'prikka qarab yugurdim. Ko'prik juda uzun edi. Zo'r mashaqqatlar bilan dengizning narigi tomoniga o'tib oldim. Orqamga o'girilib qarasam, dengiz ustidagi ko'prik buzilib, baliq bo'lib suvga tushib ketdi.

O'shanda: «Agar baxtim chopib, davlat topsam, topganimni baliqlarga beraman» deb niyat qilgan edim.

Shu kuni dengiz bo'yida uxladim. Uyqudan turib, shaharga jo'nadim. Yo'lda kela turib tuproqda meshning izini ko'rdim.

Keyinchalik bilsam, xo'jayin har yili menga o'xshagan bir bechorani dengizga oqizar ekan. O'sha odam ham menga o'xshab asl toshlarni meshga solib tayyorlab qo'yganda, tuyaqush kelib meshni changallab uchar va dengizning

bu tomoniga olib o'tib tashlar ekan. Buni poylab turgan xo'jayin meshni aravaga ortib uyiga olib kelar ekan.

Shaharga yetib keldim. Yonimdagi toshlardan birini sotib kiyimlarimni yangiladim, bir saroyga kelib yotdim. Ertalab mardikor bozoriga borib, xo'jayinning kelishini poylay boshladim.

Beshinchi kuni xo'jayin kelib, odam so'ragan edi.

– Men boraman, xo'jayin, – dedim.

Yuzimga, kiyimlarimga uzoq tikilib qaragach, orqasidan ergashtirib jo'nadi.

Xo'jayin hovlisiga kelib, yana avvalgicha yashayverdim. Nihoyat aravani qo'shish kuni yetib keldi. Bu gal men ham behush qiladigan dori olib qo'ygan edim.

Bulturgidek dengiz yoqasiga yetib bordik. Otni aravadan chiqazib bog'ladim, o'ltiradigan joyimizni supurib namat va ko'rpachalarni soldim. Xo'jayin menga osh qilishni buyurdi.

Bu gal xo'jayin meni alday olmadi. Avval kosaga suv olib qo'ydim-u, keyin oshni suzdim va xo'jayinning oshiga dorini sepib aralashtirib qo'yib: «Qani, xo'jayin, oling!» – deb oshni tushira boshladim. Xo'jayin qovog'ini solib osh yeyishga tushdi, besh-olti osham yeganidan keyin o'zidan ketdi.

Men oshni yeb bo'lib o'lgudek qotib qolgan xo'jayinni meshga soldim va meshning og'zini bog'lab, dengizga oqizib yubordim, o'zim aylanib yuraverdim.

Kun botishiga yaqin bir qush meshni changallab kelib, aravadan nariroqqa tashladi-yu, o'zi uchib ketdi.

Meshni aravaga ortdim-u, shaharga qarab otni haydab ketdim.

Aravadan narsalarni hovliga olib kirdim, o'rta eshikni taqillatdim.

– Kim u, – deb ovoz berdi xo'jayinning xotini.

– Bu yoqqa qarang!

– Kimsiz, nima deysiz?

– Qo‘rqmang, men ikki yildan beri sizning mehmonxonangizda turgan odamman, bultur ajalim yetmagan ekan, xudo yo‘l berdi, dengizdan eson-omon o‘tib, ikkinchi marotaba shu hovliga keldim.

Bu gal o‘zim va o‘zimga o‘xshaganlarning o‘rniga xo‘jayinni yubordim, u kishi endi vahshiy hayvonlarga yem bo‘ldi. Men mana shu hovli va undagi boyliklarning egasi-man, menga o‘xshagan bechoralarni qurbon qilgan eringizning gunohiga siz sherik bo‘lgansiz. Bilib qo‘ying, qozi, hokim va boshqalarga arz-u dod qilaman desangiz, o‘zingiz gunohkor bo‘lasiz, chunki eringizning qilmishlarini bilib turib, yashirib kelgansiz. Menga tegishga rozi bo‘lsangiz, uy egasi bo‘lib tura bering, agar rozi bo‘lmasangiz, mana katta ko‘cha, to‘rt tomoningiz qibla. Sizga besh-olti kun muhlat beraman, xo‘p tanangizga o‘ylang-da, javobini bering! – dedim.

– Xo‘p, aylanay, o‘ylab ko‘raman, erimning gunohiga meni sherik qilmang, xotinlarning ishi erining buyurganini qilish bo‘ladi, – dedi.

Kunlar avvalgidek o‘ta berdi, ayol menga tegishga rozilik bildirdi. Ayol bilan er-u xotin bo‘lganimizdan keyin eridan qolgan asl toshlar: yerto‘lada to‘lib yotgan gavhar, zumradlarni ko‘rsatdi.

Bu bitmas-tuganmas boylikni asrab nima qilaman, dedim-u shu novvoyxonani qurdim. Nonlarni esa baliqlarga yedirib yuribman. Bu tuganmas boylik mendan keyin o‘g‘il va nabiralaringa ham yetib, ortadi. Hozir o‘sha xotinimdan bir o‘g‘il va bir qizim bor, – deb novvoy o‘z sarguzashtini tamomladi.

Yigit novvoy bilan xayrlashib, gilamchasiga o‘tirib go‘rkov oldiga kelibdi.

Yigit go'rkov chol oldiga kirib, novvoyning sarguzashtlarini so'zlab beribdi.

– Meni ham aytishga majbur qilding, bolam, – deb gap boshladi go'rkov chol. Mening asli kasbim savdogarlik. Savdogarchilik bilan uzoq-uzoq shaharlarga borar edik, safarimiz ba'zi vaqtlarda besh-olti yillarga ham cho'zilar edi.

Bir kuni xotinim homilador bo'lib qoldi. Oy kuni yetib, bir qiz tug'di. Eson-omon qutuldi, deb xursand bo'ldim. Chaqaloqqa chillasida kasal tegdi-yu, a'zoyi-badani yara bo'lib ketdi. Yara kundan-kunga badtar bo'la boshladi, hech qanday dori-darmon ta'sir qilmadi.

Bolani ko'rsatmagan tabib, jarroh, duoxon, azayimxon, qasidaxon, domla, otin va folbin qolmadi.

Uyimizda faqat qiz emas, uning g'amida biz ota-ona ham kasalga o'xshar edik.

Birovni ko'rganimizda «Siz biror tabib, duoxonni bilmaysizmi?» deb so'rar edik.

Oradan o'n yetti yil o'tdi, qizimiz o'n yetti yoshga kirdi. Ko'klam vaqti edi, juma kuni qarindoshimizning to'yiga borib, qaytishda go'riston ichidan o'tib ketayotganimda bir bosh suyagiga ko'zim tushdi. Suyakning peshonasida «Shu kalla o'n to'rt kishini o'ldiradi», deb yozib qo'yilgan edi.

Kallani qo'limga olib, sinchiklab qaradim, quruq bosh suyagi ekan.

Bu quruq bosh suyak qanday qilib o'n to'rt kishini o'ldirar ekan deb uzoq o'yladim, kallani qo'ynimga solib uyga keldim-da xotinimga: «Xotin, shu suyakni hovonchada tuyib talqon qilib, bitta xaltachaga solib qo'ygin», deb buyurdim. Xotinim kalladan qo'rqmasin, deb u hovonchani olib kelguncha, teshani olib uni sindirib qo'ydim.

Xotinim suyakni hovonchaga solib, tuyib, sandiqqa solib qo'ydi. Shu kunlarda shahrimizdagi bir qancha sav-

dogarlar safarga tayyorlanayotgan edilar. Meni ham birga olib ketmoqchi bo'lishdi.

O'ylab turib rozilik berdim va safarga tayyorlana boshladim. Karvon tayyor bo'lgach, xotinim bilan xayrlashib jo'nab ketdim.

Karvonimiz bilan yo'l yurib, yo'l yursak ham mo'l yurib, u shahardan bu shaharga o'tib, savdo qilib uzoq yil yurdik.

Uydan ketganimdan bir yil o'tgach, xotinim meni sog'inibdi shekilli, sandiqni ochib kiyimlarimni bir-bir ko'rib turgan ekan, kiyimlarim orasidan xaltachadagi suyak talqoni chiqibdi.

Bu nima ekan deb ochib ko'rib, ozgina yalab ko'rgan ekan, oddiy talqondek tuyulibdi, shundan qizimga ozgina bersam nima qilarkin, deb qizning og'ziga solgan ekan, qiz yana so'rabdi, yana talqondan ozgina beribdi. Ertasi kuni qizning yarasi biroz qotgandek ko'rinibdi, ikkinchi kuni undan yaxshiroq bo'libdi: keyin-keyin yaraning nishoni qolmabdi. Oradan uch oy o'tgach, qiz butunlay sog'ayib ketibdi-yu, lekin homilador bo'lib qolibdi. Hamma hayron bo'libdi.

Oy kuni to'lib, bir o'g'il tug'ibdi, tug'ilishining ikkinchi kuniyoq bola tilga kiribdi. U tez o'sar, o'zidan-o'zi o'qish-yozishni bilar, hatto mullalar bilmagan gaplarni bilar ekan.

Shunday bir donishmand bo'libdiki, unga hamma hayron qolibdi.

Bola to'qqiz yoshga to'lganda, karvonimiz bilan qaytib keldim. Bizni qarshi olib chiqqan qarindosh-urug', oshna-og'aynilardan nabiramning donishmandligini eshitdim-u, mening maslahatimsiz erga berganlariga jahlim chiqib hovliga kirdim. Ko'chamizga burilishim bilan nevaram:

– Bobojon, – deb quchog'imga otilishi bilan, yuragim mehrga to'ldi-yu, jahlimdan asar ham qolmadi.

Nevaramni quchoqlab bag'ringa bosdim. Hovliga kirdik, uning gaplariga og'zim ochilib qoldi. U uyda bo'lgan o'zgarish va yangiliklarni menga so'zlab berar, shahrimizdagi donishmandlar bilan masala talashib, ularni mot qilganini va boshqa bir qancha voqealarni gapirib berar edi. Safardan qaytganimizning beshinchi kuni shahrimizning podshosi bizni chaqirdi. Podshohning ziyofatiga hamma savdogarlar hadyalar olib boradi. Men ham o'z tuhfamni ko'tarib ketayotganimda nevaram:

– Bobojon, meni ham olib boring, – deb yalinib yopishdi.

– Qo'y, bolam, podshohlarning majlisi nozik bo'ladi, men darrov kelaman, – deb aldasam ham ko'nmadi. Noiloj olib borishga majbur bo'ldim.

Tuhfalarni yasovulboshi-bakovulboshilarga topshirib, podshohning mehmonxonasiga kirib o'tirdik.

Har kim ko'rgan voqealarini aytib berar, har xil xalqlarning urf-odatları haqida gapirib berishar edi. Savdogarlardan biri g'aroyib baliqni suvga solib olib kelgan ekan. Baliqni o'rtağa qo'ydi.

Bu jonivorni ko'rganlar hayron qoldilar. Podshohdan tortib, o'tirganlarning hammasi ham baliqqa qiziqdi. Hamma bir-bir ko'rib bo'lgach, podshoh ichkariga olib kirgin, xotin-qizlar ham ko'rishsin, deb buyurdi. Mahram bola baliqni haramga olib kirdi-yu, birozdan keyin darrov olib chiqdi.

– Ha, nima uchun darrov olib chiqding?

– Bu jonivor nomahram ekan, erkak emish, – deyishdi. Nomahram ekan, degan so'zni eshitgan nabiram «piq» etib kulib yubordi.

O'tirganlarning hammasi bolaga qarab qo'ydi.

– Kim u kulgan? – deb baqirdi podshoh.

Mening yonimda o'tirgan bir savdogar, mana bu bola, deb nabiramni ko'rsatdi.

G'azablangan shoh:

– Jallod! U bolaning boshini ol! – dedi. Jallod kirib bolaning qo'lidan ushlagan edi: «Podshohi olam, avval so'rash, keyin so'yish, kulishimning sababi bor», dedi nabiram.

– Ayt sababini! – dedi podshoh.

– Qulog'ingizga aytaman, – dedi.

– Kel, ayta qol! – dedi podshoh.

Nabiram podshohning qulog'iga bir nima dedi-yu, kelib yonimga o'ltirdi. Dasturxonlar yozildi, necha turli taomlar yeyildi, sharoblar ichildi.

Ziyofatdan so'ng podshoh mehmonlarga in'omlar berdi.

Menga qarab:

– Sizning nabirangiz bugun bizga mehmon bo'ladi, – dedi.

Podshohga qulluq qilib chiqdim. Uyga keldim-u, aql-u hushim nabiramda qoldi. Ertalabgacha mijja qoqmasdan chiqdim. Ertalab podshoh saroyiga qarab yurdim. Nabiram podshoh bilan choy ichib o'tirgan ekan. Podshoh meni choyga taklif qildi.

O'sha kuni podshoh shunday katta in'om berdiki, shuncha yildan beri savdogarchilik qilib orttirgan davlatim podshoh bergan in'om oldida dengizdan bir qatra, oftobdan bir zarra edi.

Juda xursand bo'lib uyga qaytdik. Nabiram podshohning qulog'iga:

– Kulganimning sababini kechasi aytaman, meni bobomdan so'rab olib qoling! – degan ekan.

Yarim kechagacha nabiram podshoh bilan shatranj o'ynab o'tiribdi. Yarim kechadan keyin:

– Qani, shohim, qurollaning, menga ham qurol ber-ring, – deb o‘rnidan turibdi. Qurollanib bo‘lgach, ikkovlari saroyga kirishibdi.

Nabiram podshohni katta qizining uyiga boshlab kirib-di; unda hech kim yo‘q ekan. Podshohga dahlizdagi obrezni ko‘rsatib, «Shu joyni oching!» – debdi.

Podshoh obrezni ochgach, uning tagida bir zina ko‘rinibdi, zina bilan yana bir dahlizga tushibdilar. Tok-chada sham yoqig‘liq. Dahlizda bir katta kavush va ikkita kichkina bola kavushi bor ekan.

Dahlizdagi uyning eshigini ochib uyga kirishibdi.

Podshohning qizi bir badbashara kishi bilan yotar, bir tomonda ikkita uch-besh yoshlar chamasidagi bolalar, ikkinchi tomondagi beshikda esa yana bir bola yotar ekan.

– Podshohi olam, bu badbashara mahram-u, tilsiz baliq nomahrammi? Mana kulishimning sababi, – debdi bola.

Shoh yerto‘ladagilarni jazolabdi. Shundan so‘ng podshoh nabiramni tez-tez chaqirib turadigan bo‘ldi.

Bir kuni namoz o‘qiyotganimda nabiram kelib namozimni buzdi. Bolam, sen biroz tashqarida o‘ynab yurgin, men namozimni o‘qib olay, keyin ikkalamiz bir joyga boramiz, – deb aldab yubordim. O‘zim namozimni o‘qiy boshlagan edim, yana kelib namozimni buzdi, aldab yuborib namozimni boshlashim bilan kelib, namozni yana buzdi.

Ming aqlli bo‘lsa ham, bola bolaligiga boradi-da. Bolaga qo‘shilib o‘zim ham bola bo‘lib qolibman. Endi bunga bir po‘pisa qilib qo‘rqitib qo‘ymasam bo‘lmaydi, dedim-u, bir shapaloq urdim, bola ikki yumaladi-yu, go‘ristondan top-ganim quruq suyak kalla bo‘lib qoldi.

O‘sha kallani mana shu go‘rga qo‘yganman, endi pu-shaymon qilamanki, nima uchun men uni urdim, namo-zimni yuz marta buzsa ham, ming marta buzsa ham mayli

edi, men nima qilib qo'ydim, – deb yig'layman, ammo foydasi yo'q.

Mollarim va pullarimni bir sodiq qulimga berganman, xotinim bilan qizimning ro'zg'origa o'sha qaraydi, o'zim o'lgunimcha shu go'ristonda qorovul bo'lib yig'lab yotishga ahd qilganman, – debdi chol.

Chol bilan xayrlashib, tandirchi oldiga kelgan yigit go'rkov sarguzashtini aytib beribdi. Chol bolaga:

– Bizning turmushimizda bunday g'aroyib voqealar bo'lmadi. Turgan joyimiz tandir bo'lsa ham ichi katta joy. Kiygan choponimiz esa bitta, chunki juda qashshoqmiz, topganimiz zo'rg'a ovqatimizga yetadi, – deb bu kishi ham o'z sarguzashtini so'zlab beribdi.

Uzoq safar va mashaqqatlarda sarson bo'lgan, nihoyat, ko'p sirlarni bilib olgan yigit uyga kelgach, ota-onasi bilan ko'rishib, butun voqeani so'zlab beribdi, ertasidan boshlab siyoh, qalam va qog'ozlarni g'amlab olibdi-yu, o'tgan voqealarni bir kitob qilib, otasining qo'liga beribdi va podshohning vaziriga topshirishni va javobini olib kelishni iltimos qilibdi.

Chol saroyga kirib podshohga salom beribdi.

Podshoh vazirga qarabdi. Vazir:

– Ha, ota, nima xizmat, kimga arzingiz bor? – debdi.

Chol qo'ynidagi kitobni vazirga beribdi.

– Bu nima, ota? – debdi vazir.

– Bu, o'sha tandirda turuvchi chol-u kampirning hikoyasi. Qulbachchangiz berib yubordi, – debdi chol.

– Ular kitobni qo'liga olib varaqlab ko'rishibdi; har joy har joyidan bir xat, yarim xat o'qib, ota siz ketavering, bu kitobni o'qib ko'rib, sizni o'zimiz chaqiramiz, – deb cholga ruxsat berishibdi.

Podshoh bilan vazir kitobni diqqat bilan o'qib chiqishibdi.

– Podshohi olam, bu yigit juda aqlli ko‘rinadi, bu ishlar har qanday odamning qo‘lidan kelmaydi. Bu kitobda yozilgan go‘rkov, novvoy, egarchilarning sirini bilish uchun ko‘p kishilar ovora bo‘lib, ularni gapirtira olmaganlar. Ayniqsa, Sanobarshohning oldiga borgan odam tirik qaytmagan.

Siz uning kambag‘alligiga qaramang, davlati bo‘lib, aqli bo‘lmasa, u davlatdan nima foyda? Bizlarning maslahatimizga kirsangiz malikani shu yigitga bering, – deyishibdi vazirlar. Podshoh bu maslahatga ko‘nibdi.

Bir haftadan keyin cholni chaqirtirib, unga bu xushxabarni va to‘y tayyorgarligiga kirishishni aytibdilar. Qirq kecha-yu qirq kunduz to‘y-tomosha qilib, malikani cholning o‘g‘liga berib, hammalari murod-maqсадlariga yetgan ekanlar.

SEHRLI SHAMCHIROQ

O‘tgan zamonda bir mamlakatda ikki aka-uka bo‘lgan ekan.

Ular o‘z qishloqlaridan chiqib ketganlariga bir necha yil bo‘lgan ekan.

Ularning qishlog‘ida sakkiz-o‘n yoshli bolalardan bir qanchasi suvi qurigan ariqda qumdan «Ariq-ariq» qilib o‘ynab turgan vaqtda bir mo‘ysafid chol ko‘chadan o‘tib ketayotib, Oloviddin degan bolani oldiga chaqiribdi. Chol Oloviddinga:

– Men dadangning akasi bo‘laman, sen tug‘ilmasdan avval uydan chiqib ketgan edim. Sen tug‘ilib shuncha yoshga kiribsan, oying tinch o‘tiribdimi? – deb uni quchoqlab o‘pibdi. Oloviddin yugurib oyisining oldiga kiribdi va «Oyi-oyi, amakim keldi, men bilan so‘rashdi. Uyga boshlab kiraymi», debdi.

Oyisi ham xursand bo'lib uyga boshlab kirishni buyuribdi. Chol uyga kirgach, xuddi Oloviddinning amakisiga o'xshab mehribonlik bilan ko'rishib, yig'i-sig'i bilan hol-ahvol so'rashibdi. Chol bir-ikki kun mehmon bo'lib Oloviddinni o'ziga juda ham o'rgatib olibdi. Oloviddin undan bir qarich ham uzoqlashmas ekan.

Bir kuni chol Oloviddinni shaharga olib borib o'ynatib kelmoqchi bo'libdi va onasidan ruxsat so'rabdi. Ular shaharga borib ko'p joylarni tomosha qilibdilar.

Chol Oloviddinga yangi kiyimlar olib beribdi. Shahardan qishloqqa qaytish paytida chol: «Yur, o'g'lim, ana u yerda biroz ishimiz bor, shuni bitkazib ketaylik», deb Oloviddinni shaharning kun botish tomoniga – adirga qarab boshlabdi. Adirning ustiga chiqqach, chol Oloviddinga bir uzukni berib, kattakon toshni ko'rsatibdi.

– Mana bu uzukni o'ng qo'lingga taqib ol, qachon boshingga bir qiyinchilik tushsa, bir toshga surkasang, senga asqotadi, shu toshning tagida bir teshik bor, shu teshikka tushsang, bir uyning ichida bir qora chiroq (shamchiroq) bor, shuni menga olib chiqib berasan, – debdi.

Oloviddin toshni ko'tarib pastga qarab tusha boshlabdi.

Bir necha xonadan o'tgach, atrofi yop-yorug' uyga yetib boribdi. Bu uyning tagi har xil rangli toshlarga to'la ekan. Bu toshlar orasida eski bir shamchiroqni topibdi.

Shamchiroqni cho'ntakka solgach, marvarid, yoqut toshlar ko'ziga bir ajoyib ko'rinib ketibdi. Ikki cho'ntagini to'ldirib, zinapoya bilan balandga ko'tarila boshlabdi.

Chol tashqarida: «Oloviddin, topdingmi? Olib chiqyapsanmi?» deb bir necha marta so'rabdi.

– Teshikning og'ziga kelganda, shamchiroqni menga beraqol, – debdi chol.

Shamchiroq cho'ntakning ostida bo'lib, uning ustiga turli qimmatbaho toshlar to'ldirilgan edi. Shotining ustida

turgan paytda toshlarning tagida turgan shamchiroqni olib berish qiyin bo'libdi. Bir necha daqiqagacha Oloviddin uni bir qo'li bilan ololmabdi. Chunki toshlarni tashlab yuborishga ko'zi qiymabdi.

Cholning xayolida, Oloviddin shamchiroqni bergisi kelmayotgandek ko'rinibdi. Shuning uchun uning jahli chiqib, teshikni tosh bilan bekitib ketibdi. Oloviddin dod-faryod qilib, zor-zor yig'labdi. Qanday qilib yer yuziga chiqishning yo'lini bilolmabdi. Yana ilgari yorug' xonaga tushib «Dod» deb yig'lay boshlabdi. Behush bo'lib bir necha kun yotib qolibdi.

G'orda madori qurib ketib, goh u tomonga, goh bu tomonga ag'anab, qo'llarini toshlarga urganda, qo'lidagi uzuk toshga surkalib ketib, Oloviddinning tepasida bir barzangi dev: «Tila tilagingni, xizimatingga tayyorman», deb turibdi.

Sehrli shamchiroqning sirini ham shu devdan eshitib olibdi.

Oloviddin devdan yer yuziga, o'z qishlog'iga – onasining yoniga eltib qo'yishni so'rabdi. Dev unga:

– Yelkamga minib, ko'zingni yum, – debdi. Oloviddin devning yelkasiga minibdi. Dev yana:

– Ko'zingni och! – debdi. Oloviddin ko'zini ochib qarasa, onasining yonida turganmish. U onasi bilan mehribonlarcha ko'rishibdi, yig'i-sig'i qilibdi. Ko'rganlarini aytib beribdi. Shamchiroqni bir parcha kigizga ishqalagan ekan, haligi devdan ham katta bir dev paydo bo'libdi.

Oloviddin unga:

– Podshohlarning saroyidan ham afzal bir saroy barpo bo'lsin. Hatto zinapoyalari ham oltindan bo'lsin. Hamma ko'rib hayron qolsin, – debdi. Bir zumda aytgani paydo bo'libdi. Endi Oloviddin o'z onasiga: «Podshohning bir qizi bor emish. Shunga sovchi bo'lib borsangiz. Nima desa, men topib berishga tayyorman», – debdi.

Podshoh dastlab bu kambag'alga qizini berishni loyiq topmabdi. Shuning uchun juda ko'p qalin so'rabdi. «Tuyalarda toza mollar karvon-karvon keltirilsin, qo'ylar, yilqilar «bo'ldi-bo'ldi» demaguncha keltirilsin. Yog'-u asallar ariqlarda suv o'rniga oqib tursin. Podshoh bu narsalarga joy topolmay, «dod» deguncha kela bersin. So'ng qizimizni beramiz», debdi.

Oyisi bu gapni Oloviddinga borib aytganda, Oloviddin «Hi» deb kulib qo'yib:

– Ertagayoq tayyor bo'ladi bu narsalar, – debdi.

Podshohning so'ragan qalini: mollar, qo'y-echkilar aytganidan ham ziyoda qilib yuborilibdi.

Podshoh o'z qizini qirq kun to'y-tomosha qilib Oloviddinga beribdi va ular baxtiyor hayot kechira boshlashibdi. Oloviddinning tagida yaxshi oti bor ekan. U har kuni dalaga ovga borib, kech qaytar ekan.

Endigi gapni choldan eshiting:

Bir necha yillardan buyon chol, Oloviddin yer yuziga chiqib hayot kechirayotgandir deb, mamlakatlarni kezib, uni axtarib yurar ekan. Bir kuni Oloviddinning qishlog'iga kelsa, qaddi ko'klarga ko'tarilgan hashamatli ajoyib bir bino paydo bo'lganini ko'ribdi. Odamlardan: «Bu uy kimning uyi?» deb so'rabdi.

Ular Oloviddinning uyi ekanini aytibdilar.

Cholning yuragi jig'illab ketibdi. U bozordan xurjuniga to'ldirib shamchiroq sotib olibdi. Yangi bino joylashgan ko'chada qattiq ovoz bilan «Kim yangi shamchiroqqa eski shamchiroqni almashtiradi», deb qichqiribdi.

Bu ovozni Oloviddinning xotini eshitib qolibdi. O'choqning boshida bir eski shamchiroq anchadan buyon yotar ekan.

Onasiga qarab «Ona, shu eski shamchiroqni olib chiqib, yangisiga almashtirib keling», deb aytibdi. Oloviddinning

onasi xursand bo'lib eski chirog'iga yangisini almashtirib kelibdi. Chol maqsadiga yetibdi. Shamchiroqni shahar chekkasiga olib borib, uni o'pib yig'labdi. Qachondan buyon uni istab, azob chekkanini aytibdi. Chol shamchiroqqa kigizni ishqalab, hozir bo'lgan devga qarab: «Istab topib bo'lmaydigan bir uzoq mamlakatga Oloviddinning uyini, xotini va narsalari bilan ko'chirib yubor», – debdi.

Chol ko'zini yumib, ochib qarasa, bir ajoyib o'lkada zo'r imorat ichida turgan emish.

Yonida podshohning qizi – Oloviddinning yosh xotini va onasi. Chol shamchiroqni yerga qo'ymasdan qo'yniga solib yurarkan. Oloviddinning xotini bir necha oygacha cholni yaqiniga keltirmay, undan nafratlanib yuribdi.

Chol yosh xotinning ko'nglini ovuta olmabdi.

Endi Olovuddinga kelaylik, Oloviddin ovdan kelsa, uyi o'rmda chang-to'zon ko'tarilib yotibdi. Onasi, xotini, uyi yo'q. Xafa bo'lib bir necha yil shaharma-shahar axtaribdi. Bormagan yurti qolmabdi.

Bir kuni Oloviddin holdan ketib, charchab, bir ariqchani yonida to'xtabdi. Yuz-qo'llarini shildirab oqib turgan zilol suvda yuvibdi.

Suv ostida ko'rinib turgan mayda toshchalardan qo'liga to'ldirib olibdi. Shunda panjasidagi uzukka toshlar ishqalanib ketib, uning chaqnaganini ko'rib, bir ish esiga tushibdi. Qo'lidagi uzukni toshga ishqalasa, bir dev paydo bo'lib, «Tila tilagingni!» debdi. Oloviddin unga:

– Men katta baxtsizlikka duchor bo'ldim: imoratim, xotinim, onamdan ajraldim. Shuni menga topib bersang, – debdi.

Dev bo'lsa: «Uni qaytarib kelish mening qo'limdan kelmas, ammo imorat turgan joyga seni olib borib qo'yish qo'limdan keladi», – debdi va Oloviddinni yelkasiga mindirib, shu imoratning oldiga keltirib qo'yibdi.

Oloviddin bir kampirni topib, uyda kim borligini, choling qayerdaligini, shamchiroq qayerda turishini so'rabdi. O'zining kelganini xotiniga bildiribdi.

Shu kuni ular chiroqni choldan olish uchun hiyla ishlatibdilar. Kelin bir necha shishada sharob tayyorlabdi.

Cholga qarab: «Keling, bugun bir xursandchilik qilaylik, mayli, endi siz nima desangiz roziman», debdi. Chol xursand bo'lib og'zi qulog'iga yetibdi.

Kelin o'zining navbatini ichmasdan yerga to'kib, cholga bir necha piyola may quyib beribdi. Oxiri chol mast bo'lib uxlab, qotib qolibdi.

Uning qo'ynidan eski sehrli shamchiroqni olibdilar.

Ertasiga Oloviddin cholni hushiga keltirib, «Sehrgar aldamchining jazosi shu», deb kallasini qilichi bilan shartta kesib tashlabdi.

Sehrli shamchiroqni kigizga ishqalab devni chaqiribdi.

Dev Oloviddinning uyini butun oila a'zolari bilan o'z yurtiga olib kelib qo'yibdi.

Oloviddin tinch va osoyishta hayot kechira boshlabdi va murod-maqsadiga yetibdi.

HUNARDAN UNAR

Burungi zamonda bir podshoh bor ekan. Bir kuni u bir kambag'alning qizini olmoqchi bo'lib, sovchi yuboribdi. Sovchilar kelib podshohning so'zini qizga aytishibdi. Qiz sovchilarga:

– Podshohga borib aytinglar, olmoqchi bo'lsa, men ham roziman. Lekin podshoh bir hunar bilsagina tegaman, bilmasa o'rgansin, – debdi.

Sovchilar podshohning oldiga kelib qizning shartini aytishibdi.

Podshoh bu gapni eshitib avval achchig'i kelibdi, so'ng o'ylanib turib, qizning gapi ta'sir qilibdi: «Podsholigim hunar emas ekan-da. Xayr, hunar ham o'rganay» deb, o'z o'rniga vazirini qoldirib, hunar axtarib chiqib ketibdi. Hamma hunarlarni ko'rib, gilamchilik ma'qul bo'libdi. Gilam to'qiydigan bir yaxshi ustani topib, shunga shogird tushibdi. Uch yil-u uch oy deganda gilam to'qishni o'rganibdi. Bir gilam to'qib qizning uyiga yuboribdi. «Hunar o'rgandik, shartini bajardik», debdi. Qiz:

– Podshoh shartni bajargan bo'lsa, men ham so'zimda turibman, endi tegaman, – debdi.

Podshoh to'y-tomosha qilib qizni olibdi, xotinidan ko'ngli to'lib, podshohligini qilib yuraveribdi.

Kunlardan bir kun shu podshoh mamlakatidagi elning savdogarlari, katta-katta boylaridan bir qancha kishi yo'q bo'libdi. Bu xabar podshohga yetibdi. Qancha amaldorlar axtarib, boylarning daragini topmabdi. Podshoh «Bularni o'zim axtarayin, shaharda bir sir borga o'xshaydi, buni bilmasam bo'lmaydi», deb podshohlik kiyimlarini yechib, boshqa kiyimlar kiyib, odam tanimaydigan bo'lib, kechasi xalq yotgandan keyin shaharni aylanmoqchi bo'lib chiqib ketibdi. Aylanib yursa, uzoqdan bir chiroq ko'rinibdi. Podshoh to'g'ri shu chiroq ko'ringan joyga borsa, bir oshxona. Oshxonaning ichida ko'p odam ovqat yeb o'tiribdi. Eshikni ochib qarashi bilan oshxona egasining ko'zi podshohga tushibdi va:

– Nima ishingiz bor?– deb shohdan so'rabdi. Podshoh:

– Qornim och, ovqat yemoqchiman, – debdi. Oshxona egasi:

– Qani ichkari kiring, to'rga o'ting, – deb podshohni ichkari uyga olib kiribdi. Podshoh to'rga o'tayotib yerto'laga tushib ketibdi.

Qarasa, ro'parasida bir odam turibdi. U odam podshohning qo'lidan tutib, ichkari uyga olib kiribdi. Uyda odam juda ko'p ekan. Podshoh qo'rqib indamay turgan ekan. Bir kishi o'tirgan yeridan turib, qo'liga katta pichoqni ushlab «Qani, hozir navbat kimniki?» deb to'g'ri podshohning oldiga kelib, uni so'ymoqchi bo'libdi. Birovi kelib kallasidan ushlabdi. Podshoh esidan adashib, xayoli qochibdi. So'ymoqchi bo'lganlarga:

– Sizlar kimsizlar, sizga jon kerakmi, mol kerakmi, pul kerakmi? – debdi. Ular:

– Bizga jondan boshqa bari kerak, u bo'lmasa jon kerak, hozir sening kallang kerak, – deyishibdi. Podshoh:

– Pul, mol topib bersam bo'ladimi? – debdi. Ular:

– Bo'ladi, – deyishibdi. Podshoh:

– Unday bo'lsa, bir hunar ko'rsataman, mening aytganimni qilasizlar. Men bir gilam to'qib beraman, shuni podshohga olib borsanglar ming tilla beradi, – debdi. Ular:

– Qani, hunaringni ko'raylik, – deyishibdi. Podshoh u kerak, bu kerak deb gilam to'qish uchun kerakli narsalarini aytibdi. Haligi odamlar bozorga borib podshohning aytgan narsalarini olib kelishibdi. Podshoh ipakdan bir gilam to'qib:

– Mana bu gilamni podshohga olib boringlar. Podshoh sizga ming tilla beradi, – debdi.

Haligi odamlar gilamni ko'tarib podshoh saroyiga olib borishibdi. Saroydan bir mahram chiqib, gilamni ichkariga olib kirib, kimga berishini bilmay, vazir bilan maslahatlashibdi. Bular podshohni yo'qotib hayron bo'lib yurgan ekanlar. Gilamni podshohning xotiniga ko'rsatibdilar. Xotini o'zining eri to'qigan gilam ekanini tanib, gilam keltirgan odamlarga ming tilla berib yuborib, orqasidan odam qo'yibdi. O'g'ri tillalarni olib, suyunib to'g'ri oshxonaga kirib boribdi. Orqasidan poylab kelgan odam vazirga xa-

bar beribdi. Vazir bir qancha askarlarini olib kelib, oshxonani o'rab, ichkariga kirib podshohni topibdi. Podshoh qo'lga tushgan odamlarning barchasini ozod qilibdi. Odam o'g'rilarning qo'lini bog'lab, askariga haydatib, saroyga kelibdi. Ularning hammasini dorga ostiribdi.

DUNYODA YO'Q HUNAR

O'tgan zamonda bir podshoning go'zal qizi bor ekan. Shu mamlakatda bir kambag'al dehqon bo'lib, uning ham yolg'iz o'g'li bor ekan. U podshoning qiziga oshiq bo'lib qolibdi-da, sovchi jo'natibdi. Podsho unga:

– Dunyoda yo'q hunarni o'rgansa, qizimni beraman, – debdi.

Endi dehqon o'g'lini turli hunarlarga o'rgatmoqchi bo'libdi va uni bir kashmirining uyiga olib boribdi, unga shogird qilib beribdi. Kashmiri kishi o'z hunarini birovga o'rgatmas ekan, shogirdlarini o'n kun och qo'yib o'ldirar ekan. Bu yigitni qamayotganda kashmirining qizi ko'rib qolibdi va yigitga otasidan yashirincha yordam berib, otasi bilgan hunarlarning hammasini unga o'rgata boshlabdi. O'n kun o'tgach, dehqon kelib o'g'lini olib ketibdi. Kashmiri yigitning o'lmaganini ko'rib hayron bo'libdi. Yigitning payiga tushibdi. Yigit qizdan shunday bir duo o'rgangan ekanki, uni o'qib bir dumalab, xohlagan narsasining qiyofasiga kira olar ekan.

Bir kuni yigit ajoyib tulpot ot bo'libdi, otasi uni bozorga olib borib sotibdi, chol uyiga kelsa, o'g'li ham otasining orqasidan yetib kelibdi. Otasi hayron bo'libdi. Kelgusi bozor kuni yigit katta bir nor tuya bo'libdi, otasi uni yana bozorga olib boribdi, bu safar tuyani bozorda kashmiri kishi ko'rib, yigit ekanini bilibdi-da, uni darrov sotib olibdi, uyiga olib borib so'ymoqchi bo'libdi. U qizga:

– Pichoq olib chiq! – debdi. Qiz ham yigitni tanibdi. Uyga kirib pichoqlarni berkitibdi-da:

– Topolmadim, – debdi. Otasi qiziga tuyani berib, o‘zi pichoqqa kirib ketibdi. Qiz otasining yo‘qligidan foydalanib, tuyani qo‘yib yuboribdi. Tuya kaptar bo‘lib uchib ketibdi. Qizning otasi bir dumalab burgut bo‘libdi-da, uning orqasidan quvlabdi. Ular quvlashib bir-biriga yetay deganda, yigit baqa bo‘lib suv ostiga yashirinibdi, kashmiri laylak bo‘lib uni axtaribdi, ushlab olay degan ekan, yigit bedana bo‘lib uchibdi. Chol qirg‘iy bo‘lib quvibdi. Niho-yat, unga yetay deganda yigit podshoning bog‘idagi ochilib turgan gullari orasiga kirib gul bo‘lib olibdi, chol qaysi gul yigit ekanini ajrata olmay, bulbul bo‘lib sayray beribdi, shu vaqtda podshoning qizi kelib haligi gulni uzib olibdi-da, otasiga beribdi. Kashmiri darrov musiqachi bo‘lib yaxshi kuylarni chala boshlabdi, podsho juda miriqib, bu kuyni tinglabdi. U kishi shohdan gulni so‘rabdi, podsho bermabdi, yana so‘rabdi, shoh yana bermabdi. Kashmiri xiralik qilib so‘ray bergan ekan, podsho g‘azablanib gulni yerga uribdi, gul qo‘noq bo‘lib sochilib ketibdi, kashmiri jo‘jali tovuq bo‘lib, qo‘noqni yeya beribdi va yeb tamom qilibdi. Podsho kavushining ichida bir dona qo‘noq qolgan ekan, u qo‘noq katta olg‘ir mushuk bo‘libdi-da, haligi jo‘jali tovuqni bir chekkadan yeb bitiribdi va bir dumalab odam bo‘lib, podshoga ta‘zim qilibdi. Podsho yigitning o‘rgangan hunariga qoyil qolibdi-da, qirq kecha-yu qirq kunduz to‘y-tomosha qilib haligi yigitga qizini beribdi, shunday qilib yigit murod-maqsadiga yetgan ekan.

SIRLI TUSH

Bor ekan, yo‘q ekan, och ekan, to‘q ekan, qadim zamonada, Bag‘dod tomonda Zunnun nomli podsho yashar ekan. Podshoning bir necha xotinlari bo‘lib, hech biridan

farzand ko‘rmabdi. Farzandsizlik alami podshoning jon-jonidan o‘tibdi. Oxirgi marta uylanishga qasd qilib, boy ham, kambag‘al ham bo‘lmagan bir kishining qiziga uylanibdi. U homilador bo‘lib, dunyoda go‘zallikda hech tengi yo‘q bir qiz tug‘ibdi. Qizga Oina deb ism qo‘yibdilar. Oina kundan-kunga katta bo‘la boshlabdi. U juda ham ziyrak, aqlli qiz bo‘lib o‘sibdi. Sakkiz-o‘n yoshlarida qiz podsholik ishlari-da otasiga yordam bera boshlabdi.

Podsho toj-taxtinga, davlatimga ega bo‘ladigan qizim bor deb, xotirjam bo‘lib kayf-safoga, maishatga berilib ketibdi.

Kunlardan bir kun podsho ko‘shkda dam olib uxlab qolgan ekan, bir qush sharq tomondan uchib kelibdi-da, uning boshida ikki marta «g‘aq-g‘aq» deb, g‘arb tomonga uchib ketibdi va birozdan so‘ng g‘arb tomondan qaytib kelib, yana «g‘aq-g‘aq» deb sharq tomonga uchib ketibdi. Podsho uyg‘onib qarasa tushi ekan. Hayron bo‘lib, bu sirni kimga aytishini bilmasdan, besh-o‘n kun sir tutibdi. Lekin tashvish tortib, ko‘rgan tushining ta‘birini bilmoqchi bo‘libdi. Buning uchun avval vazirlarini chaqirib, maslahat so‘rabdi. Vazirlar shahardagi butun mulla va ulamolarni chaqirib, ulardan so‘rashni maslahat beribdilar. Podsho uch kun ichida shaharning butun katta-kichik ulamo-fuzalolarini chaqirib, ko‘rgan tushining ta‘birini aytib berishni so‘rabdi, lekin bironta odam ham javob bera olmabdi. Podsho ularni o‘limga hukm qilibdi. Buni eshitib qolgan dono qiz – Oina otasi oldiga chiqib, salom va ta‘zim qilib, tushning ta‘birini o‘zi aytib berishini bildiribdi. Podsho ruxsat beribdi. Shunda Oina:

– Hurmatli padar, qushning sharqdan g‘arbga uchib ketayotib aytgani «Yaxshi xotin gadoni shoh qiladi», g‘arbdan sharqqa qaytishidagisi esa «Yomon xotin erni gado qiladi», deganidir, – debdi. Bu gapni eshitgan podsho darg‘azab bo‘libdi, Oinaga qarab:

– Meni podsholik darajasiga yetkazgan sening onang emas, – debdi-da, Oinani o'limga buyuribdi. Vazirlar va jallodlar qizni o'ldirmaslik uchun hiyla o'ylab topibdilar. Ulardan biri podshoga:

– Podshohi olam, hamma narsadan farzand dog'i yomon. Oina har holda farzandingiz, uni ko'z oldingizda o'ldirsak, otalik mehringiz albatta qo'zg'alur, shuning uchun sizga hurmat yuzasidan qizingiz Oinani bir dasht-biyobonga olib borib o'ldirsak, – debdi. Podsho boshini qimirlatib, «mayli» degan ishorani bildiribdi. Shundan so'ng jallodlar qizni dasht-biyobonga olib chiqib, qo'l va oyog'ini mahkam bog'lab tashlab kelibdilar.

Oina dasht-biyobonda qo'l-oyog'i bog'liq holda ikki kun ochlik azobini tortib yotibdi, uchinchi kuni Oina uzoqdan bir odamning qorasini ko'ribdi. Ko'ringan odam qizning oldiga kelib, darrov uning qo'l-oyog'ini yechibdi va qizdan hol-ahvol so'rabdi, qiz biroz dam olib o'ziga kelgach, bo'lgan voqeani yigitga aytib beribdi va yigitning nima ish qilishini so'rabdi. Yigit o'zining hech kimi yo'qligini, tirikchilik uchun faqat o'tin terib, uni bozorga olib borib sotib, kun kechirishini aytibdi.

Yigitning ota-onasi yoshligida ochlikdan o'lib ketganidan keyin, u o'tin terib kun ko'rishga majbur bo'lgan ekan, u har kuni bir bog' o'tin terar, tergan o'tinini bir dona non badaliga sotar ekan, yigitning nomi Salom ekan. Salom bir dona nonga qanoat qilib yashar ekan, Oina bilan uchrashganidan so'ng Oina unga yordam beribdi. Bir bog' o'tinni yigit tersa, bir bog' o'tinni qiz teradigan bo'libdi. Ikki bog' o'tinni ikki nonga sotib, birgalashib tirikchilik qilishibdi. Bir kun Oina Salomga:

– Endi ikki bog' o'miga uch bog' o'tin teraylik: ikki bog'i non uchun bo'lsa, bir bog'i boshqa kamchiligimiz uchun yaraydi, – debdi.

Bir necha kun shu xilda ishlab, oz-moz pul orttirishibdi. Oina bu pulni Salomning qo'liga berib, bir dona igna, ipak, bosh kiyimi tikish uchun tag olib kelishni buyuribdi. Salom olib kelibdi. Qiz bir necha kun o'tirib do'ppi tikib, Salomga beribdi.

– Buni bir dona oltinga soting, puliga bozorda nima ko'rinsa shuni oling, – debdi.

Salom ajoyib do'ppini bir oltinga sotibdi. Yigit bozorni aylanib, ko'ringan narsani olib kelmoqchi bo'libdi. Bir joyda ko'pgina odamlarning to'planib turganini ko'ribdi. Shu to'plangan odamlar oldiga borib qarasa, o'rtada turgan bir qalandar: «Bitta gapim bor, kim bir tilla bersa aytaman», der emish. Salom: «Xayr, qalandarning gapini shu bir oltinga sotib olsam, ola qolay», deb bir oltinni qalandarga beribdi. Qalandar esa bir oltinni olib: «Omin, boshing bilan kirib, oyog'ing bilan chiqqin», deb duo qilibdi. Salom uyga qaytib kelib, Oinaga:

– Bosh kiyimni bir oltinga sotdim, bozorni aylanib ko'ringan narsani olay desam, bir qalandar «bir tillalik gapim bor», deb turgan ekan, shu gapni eshitgim kelib bir tillani unga berdim, u menga: «Boshing bilan kirib, oyog'ing bilan chiqqin», dedi, – debdi.

Oina bu safarcha mayli deb, yana ikkinchi marta ipak va tag oldirib, do'ppi tikib tayyorlab beribdi va:

– Buni bir tillaga sotib ko'ringan narsani olib keling, – deb tayinlabdi.

Salom bosh kiyimni olib borib bir tillaga sotibdi. Yana aylanib yurib, haligi qalandarga duch kelibdi. Qalandar yana kechagi gapni hadeb takrorlamoqda ekan. Salom bu safar ham qalandarning gapini eshitgisi kelib, bir tillani unga beribdi.

Qalandar:

– «Bugungi achchig'ingni, albatta, ertaga qo'y», – debdi. Yigit qilgan ishini Oinaga borib aytibdi. Sabri tugagan

Oina oxirgi marta bosh kiyim tikib berib, bir tillaga sotishni va ko'ringan narsani olib kelishni buyuribdi. Salom bu safar ham bosh kiyimini avvalgidek sotib, yana o'sha qalandarga uchrab, bir oltinga gap sotib olibdi. Bu safar qalandar:

– «Har kimniki o'ziga, oy ko'rinar ko'ziga», – debdi.

Salom uyga qaytibdi. Bu voqeani eshitgan Oina juda xafa bo'libdi.

– Har safar shu hol qaytarila bersa, nima yeb tirikchilik qilamiz. «Bo'lmaganga bo'lishma» deganlaridek sizga yordam qilay desam, siz mening mehnatimni qadrlamadingiz, oltinlarga gap sotib olib keldingiz, – debdi.

Oina Salom bilan uchrashgandan keyin umr iplarini bir-birlariga bog'lagan ekanlar. Ular shaharning eng chekkasida katta bir qayrag'och tagida o'zlariga kichkina bir yerto'la qilib olgan ekanlar. Ikkisi shu yerto'lada yashashar ekan. Oina Salomning qilgan ishidan xafa bo'lib o'tirganida ko'chadan o'tayotgan karvonlarning qo'ng'irog'i eshitilib qolibdi. Oina yugurib chiqib, karvonboshiga o'z eri Salomni karvon bilan birga olib ketishni, o'ziga yarasha bir ish berishni iltimos qilibdi. Karvonboshi rozi bo'lib, Salomni karvonni yetaklab borishi uchun xizmatga olibdi. Salom Oinaga o'zi qaytib kelgunicha yetadigan oziq-ovqat qoldirib ketibdi.

Oina qoldirgan narsalarni juda ehtiyotlik bilan sarflab, erining kelishini kutibdi.

Salom uzoq yo'lda yurib karvonlarning xizmatini qilib, boshidan ko'p mashaqqatlarni kechiribdi. Karvon uzoq shaharlarga borib qaytib kelayotganida issiq jazirama qum cho'llaridan o'tinoqda ekan. Karvon ahliga ma'lum bo'lgan bu qum cho'llarida faqat bir quduq bo'lib, yo'lovchilar undan bahramand bo'lar ekanlar. Bu cho'lda undan boshqa quduq yo'q ekan. Bu safar suvsagan karvon ahli quduqdan suv olmoqchi bo'lsa, hech suv chiqmabdi. Shundan so'ng

odam tushirishga majbur bo'libdilar. Bir xizmatkorni belidan bog'lab quduq ichiga tushiribdilar. So'ngra tortib olsalar tushgan odamning boshi kesilgan holda tanasi chiqibdi. Yana boshqa odamni tushirishibdi. Yana shunday bo'libdi. Kimni quduqqa tushirishsa, boshi kesilgan holda tanasi chiqaveribdi. Bu ahvoldan taajjublangan karvon ahli nima qilishini bilmay, shoshib qolibdi. Manzil yiroq, suv albatta kerak. Agar suv bo'lmasa, hammasi halok bo'lishi mumkin. Shunda Salom.

– Mayli, men tushay, baxtimni sinab ko'ray, meni belimdan bog'lamangiz, oyog'imdan bog'lab, boshim bilan sekin-sekin tushiringiz, – debdi. Chunki xuddi shu paytda qalandardan bir tillaga sotib olgan gapi esiga tushgan ekan.

Salomni quduqqa sekin-sekin tushirayotganlarida tirikmi yo o'ldimi deb «Salom» deb chaqirishibdi. Shunda birdan Salomning esiga «Assalomu alaykum» so'zi kelibdi-da, «Assalomu alaykum» deb yuboribdi. Quduq tagida ikki dev bir-biriga ro'baro' bo'lib o'tirgan ekan. Birinchisining qo'lida toshbaqa, ikkinchisining quchog'ida bir go'zal qiz turgan emish. «Assalomu» so'zi devlarga ma'qul bo'lib, yigitning boshini uzmabdilar, undan gap so'ray boshlabdilar. Devlardan biri yigitga:

– Ey, odamzod, biz ikkimiz bir yildan buyon tortishib o'ltiribmiz. Birimiz mana bu qizni, birimiz esa mana bu toshbaqani yaxshi ko'ramiz. Seningcha qaysi biri yaxshiroq, agar to'g'ri javob bersang, har qanday talabing bo'lsa ham bajarishga tayyormiz, – debdilar.

Salomning esiga qalandardan bir oltinga sotib olgan gapi tushib, darhol:

– Har kimniki o'ziga, oy ko'rinar ko'ziga, – debdi.

Bu so'zdan xursand bo'lgan devlar qah-qah otib kulib yuboribdilar va suv yo'lini ochib beribdilar. Salom chelak-

da suv chiqara berib butun karvonni ta'minlabdi. Suv chiqarib bo'lgach, devlar Salomga juda ko'p oltin, gavhar va qimmatbaho narsalar in'om qilishibdi. Salom quduqdan chiqqach, suvga sarob bo'lgan karvon ahli uni juda xursand bo'lib kutib olishibdi. Karvonlar manzilga tezroq yetib olish uchun yana yo'lga ravona bo'libdilar.

Oina eri ketgach, o'zi yolg'iz kun kechira boshlabdi. Uning qornida gumonasi qolgan ekan, oy-kuni yetganda bir o'g'il tug'ibdi.

Xuddi o'g'il tug'ilgan kuni Oinalar yashab turgan yerto'la tepasidagi qayrag'ochda qaldirg'och ham bola ochgan ekan. Shuning uchun Oina o'g'liga Qaldirg'ochbek deb nom qo'yibdi. Bola kundan-kunga o'sib, katta bo'la boshlabdi. U endi onasiga yordam beradigan bo'lib qolibdi.

Kunlardan bir kun Oina ota-onasini va uzoq muddatdan buyon kelmayotgan erini o'ylab xafa bo'lib yig'labdi. Shunda Qaldirg'ochbek:

– Ona, nega yig'laysiz? – debdi.

Oina:

– O'g'lim, senga qarab turib yig'layapman. Sen ancha katta bo'lib qolding, qo'lingdan har ish keladigan bo'ldi, otang bo'lganda sen unga yordam berarding, bechora otang tirikchilikning hasratida ketganicha dom-u daragi yo'q. Tirikmi, o'lganmi, bilmayman. Seni ko'rganda albatta quvonar edi, – debdi. Shu kuni ona-bola uzoq gaplashib, hasratlashib uyquga ketibdilar.

Tun yarmidan o'tganda karvonlar shaharga yaqinlashibdi. Salom uyiga yaqinlashgan sari xotini Oinani o'ylab: «U meni kutmagandir, boshqa erga tekkan bo'lsa kerak yoki ochlikdan o'lgan bo'lsa kerak», deb o'ylayveribdi. Qayrag'och tagiga yetib kelganda, tong yaqinlashgan ekan. Salom tuyaga ortilgan o'ziga qarashli oltin, gavhar va qimmatbaho narsalarni tushiribdi, karvonlar bilan xayr-

lashib, sekin yerto'laga tusha boshlabdi. Tushib qarasa, Oina qattiq uyquda, yonida bir chiroyli yigit yotgan emish. Darhol pichog'ini qinidan olib uni o'ldirmoqchi bo'libdi, lekin qalandardan bir tillaga sotib olgan «Bugungi achchig'ingni, albatta, ertaga qo'y!» degan gapi esiga tushib qolibdi. Salom achchig'ini to'xtatib: «Avval uyg'otay, gap so'rab, anig'ini bilay, so'ngra o'ldiray, har bir ishda haqiqat kerak, o'ldirish qochmas, o'ldirib qo'ygandan keyingi pushaymon arzimas», deb xotinini uyg'otibdi. Oina ko'zini ochib qarasa, qarshisida eri Salom turgan emish. Sevinganidan birdan qichqirib yuboribdi:

– Tur, Qaldirg'ochbek, dadang, keldi, – deb o'g'lini ham uyg'otibdi. Ota-bola yig'lab ko'rishibdilar. Shundan so'ng er-xotin boshidan o'tgan barcha voqealarni bir-birlariga aytib beribdilar. Achchig'ini ertaga qo'yganiga Salom xursand bo'libdi. Chunki uxlab yotgan yigit o'g'li ekaniga quvonibdi. Salomning keltirgan boyligini ko'rib Oina benihoyat shodlanibdi. Ehtiyot bilan sarflash uchun reja tuzibdi. Oina avvalo zolim otasidan o'ch olmoqchi bo'libdi. Buning uchun otasining saroyiga o'xshagan saroy bino qilishni, saroy tayyor bo'lgach, ota-onasini mehmonga chaqirib, o'zini tanitishni o'ylabdi.

Oinaning maslahati bilan Salom shahardagi eng yaxshi ustalar, duradgorlar va naqsh soluvchi o'ymakorlarni to'plab, bino qurdira boshlabdi. Oina saroy rejasini o'zi chizib beribdi. Imoratlarni otasining binosi taxlitida qurdiribdi. Imorat bir oyda tayyor bo'libdi. Binoning ichki-tashqi bezaklari juda yaxshi qilinibdi. Binoga qo'yish uchun podshoning uyida qanday jihozlar bo'lsa, shunday jihozlarni toptiribdi.

Ungacha Oina va Salomning dong'i butun shaharga, hattoki boshqa shaharlarga ham tarqalibdi. Qizning otasi – podsho imoratni ko'rar ekan-u, lekin o'z qizini va Salomni

tanimas ekan. Imoratlar bitgach, podsho Salomga imoratning ichki bezaklarini ham kirib tomosha qilmog'ini aytibdi.

Salom podshoni xotini bilan mehmonga chaqiribdi. Podsho: Oinaning onasi va yana bir necha xotinlarini olib, mehmonga kelibdi. Oina katta tayyorgarlik bilan ularni kutib olibdi.

Podsho imoratga asta oyog'ini qo'yib kira boshlab, to mehmon bo'ladigan xonaga yetguncha ajoyib manzarani ko'ribdi. Uylar, uylardagi xilma-xil buyumlar go'yo podsho uyidagidek. Bu holdan taajjublangan podsho sukut bilan mehmonxonaga kirib o'tiribdi. Dasturxondagi turli mevalar, ajoyib taomlarni ko'rib, yana hayron qolibdi. Hammasidan ham, ayniqsa, shu uy podshoning mehmonxonasiga o'xshagani va undagi buyumlar ham podshonikiga o'xshagani uchun podsho ichida: «Men podsho bo'lsam-u, mening fuqarom shu darajaga yetib, mendan o'tib ketsa, bu qanaqasi», deb rashk qilibdi.

Ziyofat davom etib turgan paytda Oina mehmonxonaga kirib kelibdi, mehmonlarga salom berib, ularning kelganiga o'z xursandligini bildiribdi, so'ngra otasiga shunday debdi:

– Otajon, meni kechiring, tush ta'birini aytgan gunohkor qizingiz Oina – men bo'laman. Men sizga haqiqatni aytgan edim. Mana, kuyovingiz kimsasiz o'tinchi edi. Ikkimiz birgalashib mehnat qildik, xor bo'lmadik, och qolmadik, reja bilan ish qilib bordik, mehnatdan bosh tortmadik, kam bo'lmadik. Natijada sizning darajangizga yetdik. Demak, gadoni podsho qiladigan ham xotin ekan, – deb otasiga ta'zim qilibdi.

Podsho Oinani ko'rib, hushidan ketibdi, hushiga kelgach, o'zining butun qilmishlariga pushaymon qilibdi va bu kechirilmas gunohlari uchun Xudoga tavba qilib, uzr so'rabdi.

Qiz otasini kechiribdi. Podsho butun toj-u taxtini Oina-ning o'g'li Qaldirg'ochbekka tutibdi. Shunday qilib, er-xotin – Salom, Oina va o'g'li Qaldirg'ochbek har ikki saroyda tinch yashay boshlashibdi.

PODACHINING QIZI

Bir bor ekan, bir yo'q ekan, qadim zamonda uzoq yurtda bir podachi bor ekan. Uning xotini ancha vaqt kasal yotib, axiri o'libdi-da, yolg'izgina bir qizi yetim qolibdi.

Podachi bir tul xotinga uylanibdi, ikkinchi xotin bir qiz ergashtirib kelibdi. Yetim qizga o'gay ona hadeb zulm qilaveribdi, yetim qizning rang-ro'yi za'faronday sarg'ayib ketibdi. Ona o'z qiziga kunda yog'liq non berar ekan-da, o'gay qizga qotgan non berib, og'ir-og'ir ishlarni buyurar ekan.

Yetim qizga onasidan bir sigir, bir xo'roz va bir tovuq qolgan ekan.

O'gay ona har kuni: «Bir savat paxtani yigirib, sigirni boqib kel!» deb qizni dalaga haydab yuborar ekan. Qiz charxni oldiga olib, qattiq nonni sovuq suvga ivitib yeb, o'gay ona aytgan ipning yarmisini ham yigirolmay kelar ekan. O'gay ona qiz sho'rlikning sochlaridan tortib urar ekan, a'zoyi badanini o'ymalab, ko'kartirib yuborar ekan. Otasi ham keyingi xotinining gapiga kirar ekan. Qiz bir kun dalada sigirini o'tlatib qo'yib, o'zi charx yigirib o'tirsa, birdan qattiq shamol turibdi-yu, paxtasini uchirib ketibdi. Qiz uni ushlab olaman deb yugurib ketaveribdi, lekin tutolmabdi. Oxiri paxtani shamol tog' bag'ridagi bir g'orga olib kirib ketibdi. Qiz g'orning ichiga kirsam, oppoq sochli kampir o'tirgan emish. Qiz darhol ikki qo'lini ko'ksiga qo'yib:

– Assalomu alaykum, buvijon! – debdi.

– Vaalaykum assalom, kel, qizim, kel! Xo'sh, nima kulfat tushdi boshingga? – deb so'rabdi kampir.

Qiz boshidan kechirgan hamma voqeani kampirga birma-bir aytib beribdi.

Shunda kampir:

– Ey, bolam, xafa bo'lma, o'gay onangning bergan paxtasini sigirga yedir, keyin sigirning yelinidan iplarni tortib o'rib olaver! – debdi va qizning boshini silab turib:

– Agar boshingga biror kulfat tushsa menga kel, mushkulingni o'zim oson qilaman, – debdi.

Qiz sevinchini ichiga sig'dirolmay, tezda sigir oldiga boribdi, paxtani sigirga yedirib, yelinidan sut sog'ganday ipni tortib olaveribdi. Bir tekis ingichka ip chiqaveribdi. Bir nafasda bir necha kalava ip sog'ib, o'gay onaning oldiga kelsa, u:

– Muncha kech kelding?! Bor, sigirning tagini tozala, hovlini supur! – deb o'dag'aylabdi.

O'gay ona kunda-kunda necha savat paxta bersa ham, qiz bechora hammasini silliq qilib, ipga aylantirib kelaveribdi. O'gay ona bunga chidayolmay poylabdi, qarasaki, voqea haligidek emish.

Bir kuni kechqurun eri ishdan kelganda:

– Adasi, hademay qish kiradi, mening mol go'shti yegim kelyapti, iloji bo'lsa sigirmi so'yib bersangiz, – debdi.

Laqma eri «Xo'p» deb sigirmi so'yib, go'sht-yog'ini saranjomlabdi. Yetim qiz sho'rlik yig'lab-yig'lab g'ordagi kampir oldiga yana boribdi. Shunda kampir qizning boshini silab turib:

– Yig'lama, bolam, hechqisi yo'q! Uyingga borib sigirning suyaklarini, terisini, dum va shoxlarini yig'ib, bir joyga ko'm. Payti kelganida kuningga yaraydi, – debdi.

Qiz kampirning aytganlarini qilibdi. Bir kun o'gay ona o'z qizini rosa yasatib, mehmonga olib ketibdi. O'gay qizning oldiga bir xalta guruch bilan bir xalta moshni aralashtirib:

«Men kelguncha mana shu mosh bilan guruchni bir-biridan ajratib qo'y», deb qizning boshiga bir musht urib, eshikni ustidan qulflab ketibdi. Qizning onasidan qolgan haligi bitta tovug'i bilan bitta xo'rozi kelib, yig'lab o'tirgan qizga yordam beribdi: bir nafasda moshni moshga, guruchni guruchga ajratibdi. Qiz quvona-quvona kampir oldiga boribdi. Kampir qizning boshini silab:

– Bolam, qizlarimdan to'rttasini senga qo'shib beray. Sen ular bilan yurt podshosining to'yiga borgin, ko'mib qo'ygan suyak, teri, dum va shoxlarni ochib qarachi, nima sir ko'rar ekansan, – debdi. O'sha onda to'rtta qiz paydo bo'lib, kampirga salom beribdi. Podachining qizi ular bilan birga uyiga borib, ko'mib qo'ygan narsalarini ochib qarasa, sigirning terisi bir libos bo'libdiki, tilla tugmalar qadalgan, yalt-yalt tovlanarmish. Sigirning tuyoqlari bir g'alati kavush bo'libdiki, xuddi qoshiqqa o'xsharmish; suyaklari esa dur, gavhar, marjon bo'lib qolibdi. Haligi qizlar olib kelgan ko'ylaklarni, libos, kavushlarni qizga kiydirib, ro'mol o'ratib, gulob bilan yuzini yuvganlarida qiz o'n to'rt kunlik oydek bo'lib, uning husn-jamoli haligi qizlar husnidan yuz chandon oshib ketibdi. U qizlar podachining qiziga cho'ri bo'lishib, to'yga borishibdi.

To'y egasi «Allaqaysi yurt podshosining qizi keldi», deb o'ylab, qizni uyning to'riga o'tkazibdi. Qizning o'gay onasi ham to'yga borgan ekan, poygakda qolib ketibdi. Ziyofat juda quyuq bo'libdi, qand o'rniga novvot, suv o'rniga sharbat tortilibdi. Ziyofat o'tgandan keyin qiz dasturxon-dagi meva-chevalarni o'gay onasiga uzatibdi. O'gay ona, qizni tanimay, suyuna-suyuna ovqatlarni olib qaytibdi. Qiz ko'p izzat-hurmat bilan to'ydan chiqibdi, uyiga tez borish uchun shoshilibdi, shoshilganligi sababli oyog'idan bir poy kavushi tushib qolibdi. O'gay onasi borguncha, hech narsani ko'rmagandek, uyga kelib o'tiribdi.

Bir vaqt o'gay ona o'z qizi bilan uyga kelib, o'gay qiziga maqtanibdi:

– Biz ajoyib tomoshalarni ko'rdik, quyuq ziyofatda bo'ldik. bir podshoning qizi keldi, oy desa og'zi bor, kun desa ko'zi bor, shirin-shakar so'zi bor, o'z oldidagi xilma-xil ovqatlarni bizga berdi. Sen nima qilib o'tiribsan, qo'yib ketgan mosh-guruchlarni nima qilding?

Qiz bir xalta mosh, bir xalta guruchni onasi oldiga olib chiqib qo'yibdi. Buni ko'rgan o'gay onasining dami ichiga tushib ketibdi.

Podshoning to'yini o'tkazib kelayotgan kampirlardan bittasi yo'lda botqoqqa botib qolgan chiroyli kavushning bir poyini topib olibdi.

«Bu qanaqa kavush bo'ldi, umrimda bunday chiroyli, bejirim kavushni ko'rmagan edim», deb to'ppa-to'g'ri podshoning oldiga oboribdi.

Podshoning ko'ziga kavush yaxshi ko'rinib:

– Shu kavushning egasi juda chiroyli qiz bo'lsa kerak. Kim bo'lsa ham o'shani olaman, yurt-u olamni qidirib, shu kavushning egasini topinglar! – debdi.

Ikki kampir uyma-uy yurib, haligi kavushni har bir qizga kiygizib ko'ribdi: hech qaysisining oyog'iga to'g'ri kelmabdi. Podsho «Endi kimning uyi qoldi», deganda «Falon podachining uyi qoldi», deyishibdi.

Podsho:

– Podachining uyiga boringlar! – debdi. Kampirlar podachining uyiga kelishi bilan o'gay ona yetim qizni tandirga qamab, tandir og'zini berkitib qo'yibdi. O'z qizini yasatib kampirlarga ro'para qilibdi. Kavushni qizga kiygizmoqchi bo'lishsa, oyog'ining uchi ham sig'masmish. Buni ko'rgan onasi kalovlab qolibdi.

Kampirlar endi ketaylik deb turganda, tovuq bilan xo'roz tandir boshiga chiqib: «Bibi, bibi, munda», dermish. Kam-

pirlardan bittasi «Tavba, tovuq ham gapiradimi? Tandirda bir gap borgan o'xshaydi», deb uni ochib qarashsa, bir qiz o'tirgan emishki, go'yo hur-paridek. So'ngra uni tandirdan chiqarib olib, kavushni kiygizib ko'rishsa, oyog'iga loppa-loyiq kelibdi.

Kampirlar podsho oldiga borib: «Suyunchi, suyunchi!» deyishibdi va «Shunaqa bo'yi tolma, ikki yuzi olma, og'zi angishvonadek mahpora qizga loyiq keldi», deb qizni ta'rif qilishibdi. Podsho har ikkala kampirga bosh-oyoq sarmo beribdi, to'y harakatiga tushibdi. O'gay onaning joni halqumiga kelib, xo'roz bilan tovuqning boshlarini uzib tashlabdi.

To'y yaqinlashgan sari o'z qizini parvarish qilaveribdi. O'gay qizning ikki ko'zini o'yib, o'zini qamishzor to'qayga tashlabdi va uning o'miga o'z qizini uzatib boribdi. Podsho qarasa, qiz judayam xunuk emish.

Bir bo'zchi chol to'tilarga naycha qilish uchun to'qayga borsa, bir qiz muk tushib yig'lab yotgan emish. Chol borib:

– E, bolam, nima bo'ldi senga, nega yig'laysan? – deb so'rabdi. Shunda qiz voqeani birma-bir aytib beribdi.

Cholning qizga rahmi kelib:

– Bolam, menda na o'g'il, na qiz bor. Uyda birgina kampirim bor, u boyaqish charx yigirib ip qilib beradi, men bo'z to'qiyman, shu bilan kun ko'ramiz. Endi sen menga qiz bo'lgin, yolg'izlik kampirning ham joniga tekkan, – debdi.

Qiz rozi bo'libdi. Keyin chol qizni yetaklab uyga olib boribdi, kampir xursand bo'libdi.

Qiz kulsa og'zidan guldasta, yig'lasa ko'zidan dur to'kilar ekan.

Kunlardan bir kun kampir bir qiziq narsa gapirgan ekan qiz qah-qah urib kulib yuboribdi, shunda og'zidan guldastalar to'kilibdi. Qiz cholg'a qarab:

– Otajon, mana shu gullarni savatga terib, podsho qasri oldidan o'tavering. «Gul keldi!» «Gul keldi!» deng. Agar podsho xotini chiqib, «Gulingizni sotasizmi?» desa, «Ko'zga alishaman!» deng, – debdi.

Chol qiz aytganiday qilib, «Gul kelde-e-e! Gul kelde-e-e!» deb o'taversa, podshoning xotini uni chaqirtirib so'rabdi:

– Guling necha pul?

– Gulimni pulga sotmayman, ko'zga alishaman, – debdi chol.

Podshoning xotini yetim qizning sandiqda saqlagan ikki ko'zini cholga chiqarib beribdi. Kechasi qiz ko'zlarini o'z o'rniga solib uxlab yotsa, g'or ichidagi kampir kelib, qizning ko'zlarini tuzatibdi. Qiz uyg'onsa, ko'zi chiroqdek ochilib ketibdi, hammayoqni dur bosibdi. Kulgan sari og'zidan guldasta to'kilarmish.

Chol kunda savat-savat gullarni, durlarni sotaverib, boyib ketibdi. Oltindan qo'rg'onlar yasab, cho'l-biyobonlarga suv chiqaribdi. To'qaylarni gulistonga aylantirib yuboribdi.

Bir kuni o'sha yurtning podshosi ovga chiqibdi. Qarasa, cho'l-biyobonlar obod bo'lib, tog' tepasida mustahkam qo'rg'onlar paydo bo'lgan emish. Ilgarigi ov joylarida bul-bullar, to'tilar, qumrilar sayrashayotgan emish. Podsho odamlardan:

– Bu yerni kim obod qildi? – deb so'ragan ekan, kishilar:

– Bo'zchi cholning qizi obod qildi, – deb javob berishibdi.

Podsho «Shu qizni bir ko'rsam, o'lsam ham armonim yo'q edi», deb kecha-kunduz orzuda bo'libdi.

Qiz bir kun dugonalari bilan ovga chiqibdi. Shu kuni podsho ham yolg'iz ovga chiqqan ekan. Ular daryo yo-

qasida uchrashib qolibdilar. Shu payt shamol kelib qizning yuzidan pardani ko'taribdi. Podsho qizni ko'rishi bilan hushidan ketib, otdan yiqilibdi. Qizlar podshoni saroyga olib boribdilar. Qiz podshoga:

– E, podsho, agar loyiq ko'rsangiz, vazirlaringiz, qirqta yigitingiz va uy ichingiz bilan biznikiga mehmon bo'lib kelsangiz, – debdi.

Podsho rozi bo'libdi. Oradan ko'p o'tmay vazir-u vuzarolari va navkarlari bilan qiznikiga mehmon bo'lib kelibdi. Qiz ularning tagiga yetti qavat ko'rpacha solibdi. Qirq qo'yni so'ydirib, turli noz-ne'mat bilan ularni kutib olibdi. Yarim kecha bo'lganda yuziga yetti qavat parda tutib, dutor chalib, boshidan o'tganlarni birma-bir aytib beribdi. Keyin yuzidan pardani olib tashlabdi. Podsho bu gaplarni eshitib voqeaga tushunibdi, berahm qaynonasi bilan xotinini o'limga buyuribdi.

El-yurtga to'y berib, podachining qiziga uylanibdi. Yaxshi yashab, yaxshi oshab, murod-maqсадlariga yetishibdi.

JONON PIYOLA

O'tgan zamonda Qo'qon shahrida bir podsho yashagan ekan. Bu podshoning bitta-yu bitta jonon piyolasi bor ekan. Yer yuzini ming marta aylanib chiqsangiz ham bunaqangi piyolani topolmas ekansiz. U shu qadar chiroyli ekanki, qorong'i tunni oy nuri kabi yoritar ekan.

Podsho piyolani tilla sandiqning ichida saqlar ekan. Piyola turgan uyning atrofida bir qancha qo'riqchilar turar ekan. Agarda podshoning choy ichkisi kelsa, ishonchli odamini yuborib, jonon piyolasini oldirtirar ekan. Xizmatkor tilla sandiqni ochib, uning ichidan jonon piyolani olib borib podshoga topshirar ekan. Podshoning qo'lidagi piyolaga kanizaklar hurmat bilan choy quyib turar ekanlar.

Podsho har choy ichayotganda piyolani aylantirib tomosha qilar ekan. Kunlardan bir kuni podsho xizmatkoriga piyolani keltirishni buyuribdi. Xizmatkor piyolani olib kelayotganida qoqilib ketib, qo'lidagi jonon piyola chil-chil bo'lib sinibdi. Xizmatkor esa podshodan qo'rqib, qochib ketibdi. Podsho qancha kutsa ham xizmatkor kelmabdi. Uni topib kelgani bir necha odam yuboribdi. Ular ham qaytmabdi. Podsho vazirini yuboribdi, vazir ketayotib yo'lda sinib yotgan jonon piyolani ko'ribdi. «Ha, gap bu yoqda ekan, nega shu choqqacha ketgan odamlar qaytib kelmaydi desak, piyolani sindirib qo'yib, podshodan qo'rqib qochib ketishgan ekan. Agar qochmaganlarida podsho ularni to'xtovsiz o'ldirib yuborar edi. Men ham podshoga borib bu sirni aytsam o'ldirib yuborar, kel, bo'lgancha bo'lar», – deb vazir piyola siniqlarini yerdan terib olib, podshoning oldiga boribdi-da:

– Podshohim, g'azablanmang, bir hodisa ro'y beribdi, – debdi.

Podsho:

– Qanday hodisa, tez ayt! – degan ekan, vazir:

– Bir qoshiq qonimdan kechsangiz aytaman! – debdi.

Podsho:

– Kechdim, ayt! – debdi. Vazir:

– Taqsir, jonon piyolangiz sinibdi. Xizmatkor piyolani olib kelayotganda qoqilib ketib sindirib qo'yibdi. Xizmatkoringiz qo'rqib qochib ketibdi. Qolgan odamlar ham qo'rqib g'oyib bo'libdilar. Mana sizning jonon piyolangiz! – deb piyola siniqlarini podshoga topshiribdi.

Podsho juda xafa bo'libdi. Xafaligidan bir necha kungacha ovqat yemay ozib ketibdi, nihoyat kasal bo'lib yotib qolibdi. Oradan qirq kecha-yu qirq kunduz o'tgandan so'ng podsho o'ziga kelib, Qo'qon viloyatidagi butun kulollarni chaqirtiribdi. Kulollar yig'ilgandan keyin podsho ularga qarab shunday debdi:

– Ey, kulollar, yer yuziga mashhur, eng chiroyli, jonimdan ham qimmat bo'lgan jonon piyolam sinib qoldi. Kimda-kim shu jonon piyolamni ilgari holiga keltirsa, istagan narsasini beraman, agarda tuzatib beraman deb, tuzatib bera olmasa, u kishining boshi o'limda, moli talonda. Qani, o'ziga ishongan kulollar bo'lsa chiqib bersin.

Kulollar maslahatlashib qirq kun muhlat so'rabdilar va siniq jonon piyolani olib ketibdilar.

Oradan qirq kun ham o'tibdi. Kulollar ko'p boshlarini qotirib, qancha urinsalar ham piyolani tuzata olmabdilar. Shunda podsho darg'azab bo'lib ularning hammasini qilichdan o'tkazibdi.

Bir tomondan piyolani tuzatish uchun kulollar kela beribdilar. Bir tomondan tuzata olmaganlarini podsho o'ldira beribdi.

Qo'qon viloyatidagi kulollarning hammasi podshoning qilichidan o'tibdi. Podsho yig'ilgan xaloyiqqa qarab:

– Yana hech qayerda kulol qoldimi? – deb so'rabdi.

Shunda olomon ichidan bir kishi chiqib:

– Taqsir, falon qishloqda qirqta kulol bor, lekin ular hali yaxshi kulollar qatoriga qo'shilmagan. Shuncha nomdor kulollar nima bo'ldi-yu, endi ular nima bo'lar edi. Ulardan umid qilmasangiz ham bo'ladi, – debdi.

Podsho ularni ham chaqirtiribdi.

Navkarlar zo'rg'a tirikchilik qilib yurgan qirq kulolni podsho huzuriga keltiribdi.

Podsho ularga siniq piyolani ko'rsatib:

– Mana shu piyolani tuzatsangiz ham tuzatasiz, tuzatmasangiz ham tuzatasiz! – debdi. Kulollar:

– Bu ish bizning qo'limizdan kelmaydi, – debdilar. Biroq podsho majbur qilgach: «Xo'p bo'lmasa, bir bosh qotirib ko'ramiz», deb piyolani olib qishloqqa jo'nab ketibdilar. Ular yo'lda:

– O‘ziga inongan usta kulollar nima qildi-yu, biz nima qilar edik, – deb so‘zlashibdilar.

Ular qishloqqa borgach, maslahatlashibdilar, lekin piyolani tuzatish chorasini qancha o‘ylasalar ham topolmabdilar. Qirq kulolning ichida Nosir kal degan shogird bola bor ekan. Kulollarning so‘zlashib, tortishib turganlari ustiga kelib qolibdi:

– Ey, ustalar, nega diqqat bo‘layotibsizlar, nima gap? – deb so‘rasa, ular:

– Bor, toshingni ter, ishing bo‘lmasin. Qulog‘ingning tagida shavla qaynatmasimizdan jo‘nab qol! – deb uni haydab yuboribdilar.

Oradan o‘n besh kun o‘tibdi, kal yana ustalarning xunob bo‘lib qovoq-tumshuqlarini solib, xayol surib o‘tirganini ko‘ribdi: «Ajabo, bularga nima bo‘ldi ekan, jin tegdimi, qiladigan ishlarining tayini yo‘q-ku, bekordan-bekorga g‘ijillashadi. Jinni-pinni bo‘lib qolishdimikan, har kuni bir joyda o‘tirib olib, och qolib bo‘lsa ham o‘ylashadi, tortishadi. Nima uchun bu simi menga aytishmaydi».

– Ey, ustozlarim, o‘zi nima gap, o‘ylaysizlar, tortishasizlar, sababini menga aytmaysizlar, menga aysangizlar, balki birorta chora toparman, – debdi.

Ular shunchalik xayolga cho‘mgan ekanlarki, kalning kelganini ham sezmay qolibdilar. Ulardan biri kalni ko‘rib qolibdi-yu, cho‘chib o‘rnidan turib, kal bolani yana haydab yuboribdi. Kal yana kelibdi.

– Yana nega kelding. Bizning ishga aralashma, tezroq ket, kaltakdan o‘lasan, – deb o‘shqirgan ekan, ikkinchisi:

– Og‘aynilar, har kallada har xayol, kal shogirdimiz diqqat bo‘lib o‘tirganimizni ko‘rib, yonimizga ikki marta keldi, birinchisida haydab yubordik. Endi haydamaylik. Axir u kal bo‘lgani bilan es-hushi joyida-ku, necha yildan beri biz bilan ishlab keladi. Ishi yomon emas-ku. Mana,

o'ttiz kun o'tib, o'n kun qoldi. O'ylab bir fikrga kelolmayotibmiz. Bu kalga ham bildirib, maslahat solib ko'raylik, balki bundan biror foydali fikr chiqib qolar, – debdi.

Boshqa kulollar bu fikrni ma'qullabdilar. Ulardan biri:

– Ey, kal, podsho bizni chaqirib, mana shu siniq piyolani qo'limizga berib, «Tuzatsalaring ham tuzatasanlar, tuzatmasalaring ham tuzatasanlar», dedi. Biz qo'rqqanimizdan rozi bo'lib qirq kun muhlat oldik. Mana bugun o'ttiz kuni o'tdi. Ko'p kulollar bu piyolani tuzata olmay, podshoning qilichi damidan o'tdi. Endi navbat bizga keldi, shuni tuzata olmay, hayron bo'lib turibmiz. Bu ahvolda qirq kunda emas, qirq yilda ham tuzata olmaydiganga o'xshaymiz, – debdi.

– Unday bo'lsa, – debdi Nosir kal, – men buning chorasini sizlarga aytaman. Shundagina qirq kulolning rangiga qon yuguribdi.

– Rostdan ham chorasi bor degin, aytaqol, uka! – deyishibdi.

– Rost! – debdi kal, qirq kundan keyin podshoning odamlari kelganda sizlar ularga: «Mana bu kalning otasi eng eski, mashhur kulollardan edi. Shu jonon piyolani ham o'sha ishlagan. Kal otasi hunarining eng nozik tomonlarini o'rganib olgan, jonon piyolani shu tuzatmoqchi edi», deysiz.

Kulollardan biri:

– Bizga baribir, agar kal piyolani tuzata olmasa, podsho uni o'ldiradi, – debdi. Bu gap hamma kulolga ma'qul tushibdi. Qirq kun muhlat o'tgandan keyin podshoning odamlari kelibdi. Qirq kulolning hammasi to'planibdi:

– Piyolani tuzatdingizmi? – deb so'rabdi navkarlardan biri.

Kulollardan biri aytibdi:

– Ey, podsho hazratlarining hurmatli kishilari, podshoning jonon piyolasini mana shu kalning otasi ishlagan ekan. Bu kal otam ishlagan piyolani mendan boshqa hech kim tuzata olmaydi, faqat o‘zim tuzataman, deb turibdi. Otasi qanchalik usta bo‘lsa, u ham shunchalik usta. Bizga ham kulollikni shu kal o‘rgatgan.

– Tuzatasanmi, kal? – debdi podshoning odami.

– Albatta tuzataman, – debdi kal.

– Tuzatsang, yur, oldimizga tush, podshoga borib shu gapingni ayt.

– Yo‘q, podshoning oldiga bormayman, – debdi kal.

– Nimaga bormaysan? Borib piyolani qanday qilib tuzatishingni aytishing kerak, – debdi navkar.

– Bularning hammasi otda borsin-u, men piyoda boramanmi? Boradigan bo‘lsam, men ham otda boraman – debdi kal.

Kulollardan biri:

– Kel, mening otimga mingashib ol, – debdi.

– Ovora bo‘lmanglar, bormayman dedim, bormayman. Men birovning orqasiga mingashib boramanmi? Keta beranglar, boradigan bo‘lsam, bir o‘zim yakka otni minib boraman, – debdi kal.

Qirq kulol:

– Shu kal o‘lgurga bittangiz otingizni bera qoling, – deb podshoning odamlariga yalinib-yolvoribdi. Podshoning navkarlaridan biri otiga kalni mindirib, o‘zi uning orqasiga mingashibdi. Biroz vaqt o‘tgach, otliqlar saroyga kirib borishibdi. Podsho qarasa, eng ishongan, hurmatli kishisi qayoqdagi bir kalni otga mindirib, o‘zi uning orqasiga mingashib kelayotgan emish. Podshoning achchig‘i kelib:

– Ha, la’nati, seni nima jin urdi. Mening obro‘yimni to‘kib bu nima qilgan ishing! Bu kalni nega saroyga olib kirding, – debdi.

– Ey, hurmatli podshohim, – debdi navkar. – Kechirsinlar, bu kalni bir maqsad bilan olib keldik.

– Qanday maqsad? – deb so‘rabdi podsho.

– Bir qoshiq qonimdan kechsangiz aytaman, – debdi navkar.

Podsho:

– Bo‘ldi, kechdim, ayt! – debdi.

– Bu kalning otasi, – debdi navkar, – eng mashhur kulollardan ekan, sizning jonon piyolangizni ishlagan kishi ham o‘sha ekan. Bu qirq kulol piyolangizni tuzata olmasdan shu kalga beribdi.

Podsho kalga qarab:

– Tuzatasanmi? – deb so‘rabdi.

– Tuzataman, – deb javob beribdi kal.

Podsho unga qirq kun muhlat beribdi. Kal:

– Bekordan-bekorga tuzataveramanmi? – debdi.

– Xizimatingga nima talab qilasan? – debdi podsho.

– Mening gapimni yaxshilab eshitib oling: ixtiyor-ingizdagi ot, mol, qo‘y va boshqa hayvonlardan, parrandalardan qirq donadan ajratib berasiz. Xazinangizdagi boyliklardan: tilla, kumush, oltin va har xil qimmat toshlardan qirq xachirdan uyimga eltib berasiz, ana o‘shandan so‘ng piyolani talab qilasiz, – debdi.

Podsho kalning istagan hamma narsasini tayyorlab uyiga yetkazib beribdi. O‘limdan qutuldik, deb sevinib yurgan qirq kulolga podsho: «Kalga kafilsanlar, piyolani tuzata olmasa, senlar ham o‘lasanlar», deganida ular tashvishga tushib qolibdilar.

Kal uyiga borgandan keyin podshodan olgan narsalarini qirq kulolga taqsim qilib beribdi-da, ularga shunday debdi:

– Ey, ustalarim, shu olgan narsalaringizni qirq kun ichida yeb-ichib tamom qilib yuboringlar, qirq kun ichida piyolani tuzatib bo‘laman, so‘ng sizlarga yana bir umr tamom

bo'lmaydigan boylik olib beraman. Xotirjam bo'linglar! – debdi.

Kal o'zining kichik hujrasida yashayveribdi. Piyolani tokchaga tashlab qo'ygancha qo'liga ham olmabdi. Uni tuzatish xayoliga ham kelmabdi, beparvo bo'lib yura beribdi. Kulollar esa, «U piyolani tuzatadi, tashvishlanish kerak emas», deb yaxshi kiyimlar kiyib, noz-ne'matlardan yeb, xursand bo'lib yura berishibdi.

Oradan yigirma kun o'tgandan keyin kulollar: «Kal qurg'ur piyolani tuzatdimi, yo'qmi», deb xabar olgani kalning hujrasiga borishibdi. Ichkariga kirishsa, kal bemalol yonboshlab yotgan emish. Piyola esa hali ham tokchada, qanday qo'yilgan bo'lsa, shunday chang bosib yotgan emish. Ular hayron bo'lishibdi. Ulardan biri:

– Ho', kal, piyolani tuzatmabsan-ku, qachon tuzatasan? – debdi.

– Bir kun tuzataman-da, – debdi kal, – sizlar bemalol ayshingizni qilib yura beringlar!

Kulollar ortiqcha gapirib o'tirmay, hujradan birin-sirin chiqib ketibdilar. Oradan qirq kun ham o'tibdi. Kechqurun kulollar kalning hujrasiga kiribdilar. Qarasalar, kal hali ham cho'zilib yotgan emish.

– Badbaxt kal, – debdi kulollardan biri, – piyolani hali ham tuzatmadingmi, tur o'rningdan, tuzat!

– Tuzataman-da, – debdi kal ustalariga pinagini buzmay. Kal o'rnidan turib ularga ko'rpacha solibdi.

Kulollar o'tirishibdi.

– Xo'sh, – debdi kal, – odam degan biroz o'ylashi kerak-da, sizlar mening ustam, men sizlarga shogirdman. – Bu gapni eshitish bilan qirq kulolning yuragi shuv etib ketibdi. Kal so'zida davom etib: – Axir ustasi qila olmagan ishni shogirdi qanday qilsin, ustasi tarang-u, shogirdi garang-da. O'sha kuni podsho oldida indamay turganimda bekorga

o'lib ketar edinglar. O'sha kunlari qoq suyak bo'lib qolgan edinglar. Men sizlarni ota-bobosi kiymagan ust-boshlarni kiysin, hech kim yeb-ichmagan taomlarni yeb-ichsin, oriqlab o'lguncha, semirib o'lsin, dedim. Yana mening oldimga nima deb keldingizlar? Aytinglar-chi, bundan boshqa tag'in tuhmatlaring bormi? Men esa, ilgari qanday bo'lsam, hozir ham shundayman, – debdi.

Kulollar o'zlarini qo'ygani joy topolmay «Avval o'lmasak ham endi o'ldik» deyishib jon-ponlari chiqib tarqalib ketibdilar. Kun kech bo'libdi. Kal atrofni aylanib kelib hujrasiga kirib yotibdi. Yarim kechada kulollarning piri kelib kalni hassasi bilan uyg'otibdi. Kal ko'zini ochib qarasa, hech kim yo'q, endi piyolani yasamasam bo'lmas ekan-da, deb o'rnidan turib, muzdek suvga yuvinib kelibdi. Asboblarini qo'lga olib astoydil ishga kirishibdi. U bitta piyola yasabdi. Podsho piyolasidan o'n baravar chiroyli bo'libdi. Lekin kalning ko'ngliga yoqmabdi. «Ko'nglimdagidek bo'lmadi», deb yerga bir urib chil-chil qilibdi-da, boshqasini yasabdi. Bu ham kalga yoqmabdi, yerga urib sindiribdi. Yana boshqa bir piyola yasabdi, bu hammasidan chiroyli bo'libdi, qaragan kishining ko'zi qamashib ketarkan. Podshoning jonon piyolasi kalning bu piyolasi oldida sopol kosaga o'xshab qolibdi. Bu piyolaning sirti ajoyib gullar bilan bezatilgan, ichida esa yer yuzidagi bor narsalarning aksi tovlanib ko'rinar ekan. Piyola bir chertilsa jaranglagan tovushini hamma eshitar ekan. Uning bir xislati: o'ng tomonga qarab aylantirilsa shu xildagi piyoladan yettita piyola bo'lib qolar ekan. Chap tomonga qarab aylantirilsa yettita piyola bitta bo'lib qolar ekan. Piyolani kal qo'lga olib: «Ha, mana bu ko'ngildagiday bo'ldi», deb uni bir dokaga o'rab qo'yibdi. Tong ham otibdi. Podshoning navkarlari ot choptirib qishloqqa kirib, to'g'ri borib kalning eshigini taqillatibdilar. Kal ularni xursandlik bilan qarshi olibdi.

- Tuzatdingmi, kal? – deb so‘rabdi navkarlardan biri.
- Tuzatdim, – debdi kal.

Navkarlar kalni podsho saroyiga olib ketibdilar. U saroyga borib taxt tagida otdan tushmay qarab turibdi. Podsho kalning xursandligini ko‘rib «Piyolani tuzatibdi-da», deb ich-ichidan sevinib:

- Tuzatdingmi, kal, yo tuzatmadingmi? – deb so‘rabdi.
- Tuzatdim, podshohim, – debdi kal.
- Qani, bo‘lmasa ol-chi! – debdi podsho.

Kal otdan tushib, dokaga o‘ralgan piyolani podshoning qo‘liga topshiribdi. Podsho piyolani ochayotganida tirmog‘i tegib ketibdi. Piyola jaranglabdi, uning tovushi butun saroyga yoyilibdi. Saroy ahlari bu qanday tovush, deb hang-mang bo‘lib qolibdilar.

Podsho piyolani oq doka ichidan olib ko‘rishi bilanoq, uning chiroyligiga, gul bilan ishlanishiga qoyil qolibdi. Boshi osmonga yetib, vaziridan:

- Kalga nima bersak ekan? – deb so‘rabdi.
- Hech narsa berish kerak emas, podshohim, – debdi vazir.
- Axir, – debdi podsho, – bu piyolani aytganimizdan ziyoda qilib tuzatib keldi, unga biror narsa berish kerak-da.
- Kal bunaqa piyolani har kimga qilib beraveradi, – debdi vazir.

– Nima qilamiz bo‘lmasa, – debdi podsho.

– Nima qilar edik, shu piyoladan ikkita edi. Birini yo‘qotib o‘g‘rini topa olmagan edik. Ikkinchisini esa, sindirib qo‘ygan edik.

Hozir o‘g‘ri topildi. O‘g‘ri mana shu kal ekan. Bu kal bizdan siniq piyolani tuzatgani olib, o‘rniga o‘g‘irlab ketgan piyolani keltirib berdi, deb «Jallod, ushla!» desangiz ish tamom, vassalom, sizdan nima ketibdi. Shu bilan siz ham tinch-u, biz ham tinch. Piyolani tuzatmasdan avval ham bir qancha narsalar berib yuborgan edingiz.

– Gaping to‘g‘ri, men bunga bir ko‘rsatib qo‘yay, – debdi podsho va taxt atrofida yig‘ilgan odamlarga qarab:

– Bizning jonon piyola aslida ikkita edi, bittasini o‘g‘irlatib qo‘ygan edik. O‘g‘ri topilmagan edi. Bittasi esa sinib qolgan edi. Hozir o‘g‘rini topdik, o‘g‘ri qarshimizda bez-rayib turgan mana shu kal ekan. Singan piyolani tuzatmoqchi bo‘lib olib, o‘rniga o‘g‘irlab ketgan piyolani keltirib beribdi. Piyola mana! Jallod, ol o‘g‘rining kallasini! – deb qichqiribdi.

«Qilichimiz qonsiragan, bormisan qurbon», deb jallodlar qilichlarini yalang‘ochlab kelishibdi. Kalning qo‘l-yog‘ini bog‘lab, so‘yish uchun yotqizishibdi. Shu payt kal:

– Ey, podshohi olam, sultoni bokaram, bir iltimosim bor, – debdi.

– Qanday iltimosing bor, o‘g‘rida iltimos nima qilsin, – debdi podsho. Lekin biroz o‘ylab turib, – qani, iltimosingni ayt-chi, vaqt o‘tmasin, – debdi.

– Iltimosim shuki, – debdi kal. – Qo‘limni sal bo‘shatishsa, baribir qochib keta olmayman, mening ikki og‘iz so‘zim bor, aytsam, so‘ngra o‘ldirsangiz armonim yo‘q.

Podsho buyrug‘i bilan kalning qo‘lini bo‘shatib qo‘yibdilar.

– Ey, podshohi olam, sultoni bokaram, – deb so‘z boshlabdi kal. – O‘sha qo‘lingizdagi jonon piyolangizni menga bersangiz, men o‘lim oldida uni bir marta qo‘limga olib tomosha qilsam, keyin o‘lsam ham armonim yo‘q.

Podsho piyolani kalning qo‘liga beribdi. Kal piyolani qo‘liga olib u yoq-bu yog‘ini aylantirib ko‘rib, tomosha qilib podshodan so‘rabdi:

– Ey, taqsir! Shu piyola o‘zingiznikimi?

– Ey, badbaxt, albatta o‘zirniki! – deb javob beribdi podsho.

– Piyolangiz nechta edi? – deb so‘rabdi kal.

– Ikkita edi, – debdi podsho.

– Bittasi o‘g‘irlangan, bittasi singan edi, shundaymi? – deb so‘rabdi kal.

– Shunday, – debdi podsho.

– Tag‘in yolg‘on chiqib qolmasin? – debdi kal.

– Rostini aytmay, yolg‘onni aytamanmi, rost! – deb javob beribdi podsho.

– Tag‘in yolg‘on chiqib qolmasin? – debdi kal.

– Hoy, la‘nati o‘g‘ri, men rost aytmay, yolg‘on gapirar-midim. Gapni ko‘p cho‘zma, piyolam ikkitadan ortiq emas edi.

– Ey, xaloyiq, eshiting! Podshoning piyolasi ikkita bo‘lib, biri o‘g‘irlangan-u, ikkinchisi singan ekan, – debdi kal.

Har tomondan «Eshitdik, eshitdik», degan tovushlar ke-libdi.

Shunda kal qo‘lidagi piyolani o‘ng tomonga burgan ekan, bitta piyola yettita bo‘lib qolibdi. Podsho, vazir va saroyga yig‘ilgan kishilar hayron bo‘lib qolibdilar. Kal xotir-jamlik bilan podshoga qarab:

– Ey, podshohi olam, mana bu singan piyolangiz, buni siz oling! Mana bu yo‘qolgan piyolangiz, buni vaziringizga bering. Mana bu piyolani xotiningizga, bunisini qizingizga, mana bularini esa bittadan vaziringiz xotini bilan qiziga bersin, mana bu qolgan bittasini singlingizga bering, – deb yettita piyolani qator qilib tizib qo‘yibdi. Buni ko‘rgan podshoning betlari qizigan tandirdek qizarib, yer yorilmabdi-yu, yerga kirib ketmabdi.

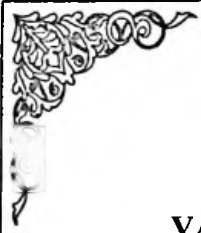
Xalq oldida sharmanda bo‘lgan podsho g‘azablanib, vazirining kallasini oldiribdi.

– Kalni ozod qilib yuboringlar, – debdi u. Kalga zarbof kiyimlar, qimmatbaho narsalar berib, xursand qilib jo‘natibdilar.

Kal qishloqqa qaytib borib, podshodan olgan in‘omlarini kulollarga bo‘lib beribdi.

MAQOLLAR

VATAN VA VATANPARVARLIK

Aylanasi ovuli,
To'garagi to'rkuni.

Ayrilmagin elingdan,
Quvvat ketar belingdan.

Badqavm bo'lsang bo'l,
Beqavm bo'lma.

Baliq suv bilan tirik,
Odam – el bilan.

Begona tuproq – devona tuproq.

Betkay ketar, bel qolar,
Beklar ketar, el qolar.

Birovning yurtida bek bo'lguncha,
O'zingning yurtingda it bo'l.

Bulbul chamanni sevar,
Odam – Vatanni.

Bulbulga bog' yaxshi,
Kaklikka – tog'.

Vatan gadosi – kafan gadosi.

Vatan uchun o'ldirish ham sharafl.

Vatan qadrini bilmagan o'z qadrini bilmas.

Vatanga kelgan – imonga kelar.

Vatanga falokat – o'ldirish halokat.

Vatangado bo'lguncha,
Kafangado bo'ld.

Vatandan yiroqlashgan – nomusdan o'ld.

Vatani borning baxti bor,
Mehnati borning – taxti.

Vatanning tinch – sen tinch.

Vatanni sotgan er bo'ld.

Vatanning vayronasi –
Umrning g'amxonasi.

Vatanning vayronasi –
Umrning hayronasi.

Vatansiz inson – kuysiz bulbul.

Dindan chiqsang ham, eldan chiqma.

Dushmanga nafrati bo'lmaganing
Vatanga muhabbati bo'ld.

Yordan ayrilsang ham, eldan ayrilma.

Yoridan ayrilgan yetti yil yig'lar,
Yurtidan ayrilgan o'lguncha yig'lar.

Yoringni gul orasidan izla,
Erkingni – el orasidan.

Yigit g'ami elida,
Elning g'ami dilida.

Kiymoqqa kafan yaxshi,
Turmoqqa Vatan yaxshi.

Kishi yerida sulton bo'lguncha,
O'z elingda cho'pon bo'l.

Ko'lning otini balig'i chiqarar.

Ko'rpang qayerda bo'lsa,
Ko'ngling shu yerda.

Non gadosi bo'lsang ham,
Yurt gadosi bo'lma.

Ona yerning tuprog'i – ona sutidan aziz.

Ona yurtning – oltin beshiging.

Ona yurtning omon bo'lsa,
Rangi ro'ying somon bo'lmas.

Sigirning suti – tilida,
Erning quti – elida.

Sovuq urgandan qolar,
Tuproq surgandan qolmas.

Suvni bersang elga,
Yasharsan ming yilga.

Tovushqonga tug'ilgan tepasi aziz.

Tuqqan yerda tug'ing tik.

Tuqqan elga jon tortmasa ham, qon tortar.

Tug'ilgan yerdan ko'ngil uzilmas,
Yurt qo'riganning yurti buzilmas.

Tug'ilgan yering – Vataning,
Vataning – nomusing.

To'ygan yerdan tuqqan yer yaxshi.

Ursa ham, el yaxshi,
So'ksa ham, el yaxshi.

Fil tushida Hindistonni ko'rar.

Changal ham o'z joyida gurillar.

Ekin yerida ko'karar,
Er – elida.

El bor bo'lsa, er xor bo'lmas,
Er bor bo'lsa, el xor bo'lmas.

El boshiga kun tushsa,
El yaratgan er kelar.

El boshiga tushgani –
Er boshiga tushgani.

El ishini er qilur,
Er qadrini el bilur.

El-kunim bo'lmasa,
Oy-kunim tug'masin.

El kuyunganda kuyungan – botir,
El suyunganda suyungan – botir.

El tilagin tilagin,
Siniq ko'nglin siylagin.

El egasiz bo'lmas,
To'n – yoqasiz.

El qudrati – chin qudrat,
Vatan tuprog'i – qimmat.

El qurimasa, yer qurimas.

El – qo'ngan yerda,
Ot – to'ygan yerda.

El qo'ngan yerni bilar,
Ot to'ygan yerda tinar.

El g'amini bilgan elda doston.

Elga manzur – erga manzur.

Elga xizmat – oliy himmat.

Elga qo‘shilgan moy yutar,
Eldan ayrilgan qon yutar.

Elga qo‘shilganning ko‘ngli to‘q,
Eldan ajralganning beti yo‘q.

Elga qo‘shilsang, er bo‘lasan,
Eldan ajralsang, yer bo‘lasan.

Elda bori – senda bori.

Eldan ayrilguncha, jondan ayril.

Eliga vafo qilgan
Yoviga jafo qilar.

Elidan bezgan er o‘ngmas,
Ko‘lidan bezgan g‘oz o‘ngmas.

Elim boshqa degan, el bo‘lmas.

Eling senga cho‘zsa qo‘l,
Unga doim sodiq bo‘l.

Eling-yurting bo‘lmasa,
Oying-kuning bo‘lmasin.

Elli yer – bozor,
Elsiz yer – mozor.

Ellik yilda el yangi.

Elning baxti – erning baxti.

Elning ichi – oltin beshik.

Elning yirtig'iga yamoq bo'l,
Uzuniga uloq bo'l.

Elning egasi bo'l,
Tobutning chegasi bo'l.

Elning g'ami – erning g'ami.

Er bolasi – el bolasi.

Er davlati – elida.

Er yigit elga tortar.

Er yigit o'zi uchun tug'ilar,
Eli uchun o'lar.

Yeringdan bezsang ham,
Elingdan bezma.

Erning ishi – elning bo'ynida,
Elning ishi – erning bo'ynida.

Erning moli – elning moli.

Yurt boshiga ish tushsa,
Er yigit hozir.

Yurt egasi yo'lbarsdir,
Oldirgani qo'ymasdir.

Yurt qo'ri, eling o'sar,
Qo'rimasang, uying to'zar.

Yurt qo'risang, o'sarsan,
Qo'rimasang, to'zarsan.

Yurtda odam bo'lmasa,
To'ng'iz tepaga chiqar.

Yurtdan ayrilganni yov chopar.

Yurtdan ketgan, yurtmonda,
O'tar hasrat, armonda.

Yurti boyning o'zi boy.

Yurtim – ko'ksim,
Elim – iligim.

Yurting omon – o'zing omon.

Yurtini dedim, yuzga kirdim.

Yaxshi yigit yurt tuzar,
Yomon yigit yurt buzar.

O'z uyim – o'lan to'shagim.

O'z yurtingning qadri
O'zga yurtda bilinar.

O'z yurtning – o'lan to'shaging,
O'zga yurt bo'lmas beshiging.

O'zbek iskab bo'lsa ham, elini topar.

O'zga yurtning qozisi bo'lgandan,
O'z elingning tozisi bo'l.

O'zga yurtning boshi bo'lgancha,
O'z yurtningning toshi bo'l.

O'zga yurtning gulidan,
O'z yurtningning cho'li yaxshi.

O'pkadan urgan yel yomon,
Elidan ayrilgan er yomon.

Qorong'i qolgan yurtda
Qorashaqshaq podsho bo'lur.

Qurigan yurtga qul oqsoqol.

Qush butaga sig'inar,
Odam – Vatanga.

Qush ham ketsa keladi,
O'z elini sevadi.

Har gul o'z butasida aziz.

Har gulning o'z isi bor,
Har elning o'z tusi bor.

Har kim – eliga,
O‘rdak – ko‘liga.

Har kimning o‘z eli – o‘ziga shirin.

Har ko‘katning o‘z suygan tuprog‘i bor.

Har elning – o‘z irimi.

Har shaharning havosi boshqa.

Har qush o‘z uyasiga qarab uchar.

Himmatli er,
O‘z elini der.

JAMOATCHILIK VA XUDBINLIK

Ayрилganni ayiq yer,
Bo‘linganni bo‘ri yer.

Ayрилgan yo‘lda qolar,
Bo‘lingan – do‘lda.

Baliqning kuni ko‘l bilan,
Botirning kuni el bilan.

Baraka – ko‘pchilikda.

Beshning boshi bo‘lgancha,
Oltining oyog‘i bo‘l.

Bizniki – xaltada,
Sizniki – o‘rtada.

Bilganingni eldan ayama.

Bir kalla – kalla,
Ikki kalla – tilla.

Bir kishi ming kishi uchun,
Ming kishi bir kishi uchun.

Bir tovushni ko'p tovush yo'q qilar.

Bir ko'zlilar eliga borsang,
Bir ko'zingni qisib yur.

Bir tupursa, ne bo'lar,
El tupursa, ko'l bo'lar.

Bir o'zing dono bo'lguncha,
Ko'p bilan ahmoq bo'l.

Bir qarg'a bilan qish kelmas.

Birdan ikki yaxshi,
Ikkidan uch yaxshi.

Birikkan kuch – kuch,
Birikmagan kuch – puch.

Birikmagan birlashmas.

Birlashgan daryo bo'lar,
Tarqalgan irmoq bo'lar.

Birlashgan yovni qaytarar.

Birlashgan kuch yengilmas.

Birlashgan – o‘zar,
Birlashmagan – to‘zar.

Birlik bor – tiriklik bor.

Birlikda baraka bor.

Birlikli uy – barakatli,
G‘ovg‘ali uy – halokatli.

Birliksiz kuch bo‘lmas.

Doshqozonda pishgan osh xom bo‘lmas.

Yettovdan birov – shayton.

Yolg‘iz botir yovga yo‘q,
Yolg‘iz yigit dovga yo‘q.

Yolg‘iz daraxt o‘rmon bo‘lmas.

Yolg‘iz yog‘och pana bo‘lmas.
Yolg‘iz biyaga sova to‘lmas.

Yolg‘iz yog‘och uy bo‘lmas.

Yolg‘iz itning hurgani bilinmas,
Yolg‘iz kishining yurgani bilinmas.

Yolg‘iz yigit alp bo‘lar,
Alp bo‘lsa ham, qalp bo‘lar.

Yolg'iz yigit yov olmas.

Yolg'iz otning changi chiqmas,
Changi chiqsa ham dong'i chiqmas.

Yolg'iz tuya baqiroq bo'lar,
Yolg'iz bola yig'loq bo'lar.

Yolg'iz yurib yo'l topguncha,
Ko'p bilan yurib adash.

Yolg'iz uyda qozon qaynamas.

Yolg'iz qo'yning terisi po'stin bo'lmas.

Yolg'iz g'ozning uni chiqmas,
Yolg'iz qizning mungi chiqmas.

Yolg'izga yo'l uzoq.

Yolg'izlik kishi yurtida bilinar.

Yolg'izning yoyi yo'qolsa, topilmas,
Ko'pning o'qi yo'qolsa, topilar.

Ikki odam – bir odamning tangrisi.

Ikki sirtlon bir sirtlonning sirtin yirtar.

Ikki sichqon biriksa,
Yo'lbars quyrug'in kertar.

Ikki qo'l qilgan ishni
Bir qo'l qilolmas.

Ikkovga birov botolmas,
Otliqqa yayov yetolmas.

Indama ko'pga,
Yiqitadi cho'pga.

Inida yotganni el topar.

Yo'ldan chiqsang chiq, eldan chiqma.

Yo'qotganingni ko'pdan so'ra.

Ko'kka boqma, ko'pga boq.
Ko'p biriksa, tog' qular.

Ko'p tikilsa, tog' qular.

Ko'p duosi ko'l bo'lur.

Ko'p yoyilsa, yo'q topilar.

Ko'p ko'makka yaxshi,
Oz – barakka.

Ko'p ko'padi,
Oz cho'kadi.

Ko'pda karam bor.

Ko'pdan ayrilgan ozar,
Ko'pga qo'shilgan o'zar.

Ko'pdan ko'p aql chiqar.

Ko'pdan quyon qutulmas.

Ko'plashgan yov qaytarar.

Ko'pni demay kul bo'ldim,
G'am-g'ussaga mo'l bo'ldim.

Ko'pni yomonlagan ko'milar.

Ko'pni yomonlagan ko'muvsiz qolar.

Ko'pni yomonlaganning o'zi yomon.

Ko'pni sevgan birni sevmas.

Ko'pning ishi yitmas,
Ozning ishi bitmas.

Ko'pning kuchi – karomat.

Ko'pning kuchi ko'lday,
Ko'chib yurgan yelday.

Ko'pning ko'lankasi – oltin.

Ko'pning rizqi – ko'l.

Ko'pning qo'li ko'p.

Ko'pning qo'li ham to'g'ri,
Yo'li ham to'g'ri.

Ko'pning haqi yetimning haqidan yomon.

Ko'pning haqi – to'pning o'qi.

Ko'pchilik bir mushtdan ursa, o'ldirar,
Bir burdadan bersa, to'ydirar.

Ko'pchilik qo'l – unumi mo'l.

Ko'pchilik ko'pirsa, qulatar,
Ko'pchilik supursa, sulatar.

Ko'pchilik qo'lda unum ko'p.

Otangning oti o'zguncha,
Ovulingning toyi o'zsin.

Oshdan qolsang ham, ko'chdan qolma.

Rahbar kelar-ketar, omma qolar.

Suvning oqishiga qara,
Xalqning xohishiga qara.

Suruv oqsoqsiz bo'lmas.

Suruvdan qolgan surinib o'lar.

Tegishmagin ko'pga,
Teng bo'lasan cho'pga.

To'pdan chiqsang ham, ko'pdan chiqma.

Uzoq bo'lsa ham, yo'l yaxshi,
Yomon bo'lsa ham, el yaxshi.

Uyiga sig'magan eliga sig'mas.

Ulovim yo'q deb, ko'chdan qolma.

Ulug'ga suyanguncha, elga suyan.

Xalq aytgani – haq aytgani.

Xalq aytmas,
Xalq aytsa, hech qaytmas.

Xalq aytsa, elab aytar,
Haq so'zni bilib aytar.

Xalq bor yerda haqlik bor.

Xalq degan xoli ketmas.

Xalq ishi – haq ish.

Xalq kuchiga to'g'on yo'q.

Xalq meniki dema,
Sen – xalqniki.

Xalq puflasa, bo'ron bo'lar,
Xalq tepinsa – zilzila.

Xalq tinchligin buzgan omon qolmas.

Xalq – tosh, amaldor – suv.

Xalq xohlasa tuzishni,
Hojati yo‘q cho‘zishni.

Xalq g‘azabi – Xudo g‘azabi.

Xalq qarg‘asa, xor bo‘lasan,
Xalq qo‘llasa, bor bo‘lasan.

Xalq qo‘zg‘alsa – daryo.

Xalq hukmi – Haq hukmi.

Xalqdan ajralganning yuzi qora bo‘lar,
Yurtdan ajralganning so‘zi ado bo‘lar.

Xalqni xon ham yengolmas.

Xalqqa suyansang, bo‘lasan,
Xalqdan chiqsang, so‘lasan.

Xalqqa xiyonat qilding,
O‘zingga jinoyat qilding.

Egri bitganni el to‘g‘rilaydi.

El bilan bo‘lgan yutar,
Eldan ajralgan yitar.

El bilan kesilgan barmoqdan qon chiqmas.

El bolasi bo‘lolmagan
El og‘asi bo‘lolmas.

El boqsa, baxting kular,
El boqmasa, taxting qular.

El bo'lmasa er bo'lmas.

El ishiga erinma,
Ish qildim deb kerilma.

El kuchi – sel kuchi.

El nazar qilmasa,
Eshak bozoriga ham dallol bo'lolmaysan.

El og'zi – elak, gap turmas.

El sevganga yer ko'p.

El senga etsa nadomat,
Dunyoda turolmassan salomat.

El suygani – er suygani.

El so'zi – dil so'zi.

El – erning sinchisi.

El qadrini bilmagan,
Har baloga yo'liqar.

El bilan bo'lgan yigit,
Har balodan qutular.

El qadrini bilmaydi,
El ichida yomonlar.

El qulog'i – ellik.

El qo'zg'alsa, taxt qo'zg'alar.

Elga kengashgan ozimas.

Elga kirgil elingcha,
Suvga kirgil belingcha.

Elga ma'qul – senga ma'qul.

Elga navbat – erga navbat.

Elga suyangani elanmas.

Elga qilma xiyonat,
Turolmassan salomat.

Eldan ayrilganni bo'ri yer.

Eldan oshma, eldan qolishma.

Erda er o'zsa ham, elda o'zolmas.

Eri bo'lib, erga borgan – bet qorasi,
Eli bo'lib, elga borgan – yurt to'rasi.

Erning ishi el bilan.
Erning kuchini el sinar.

Erning otini el chiqarar.

Erning so'zi – elning so'zi.

Yurt bilan kelgan aza ham – to'y.

Yurt desa, yugurib ishla.

Yayovning changi chiqmas,
Yolg'izning – uni.

Yakka o'tin yodborsang, yonmas.

Yakkaning yori Xudo,
Bo'lmasa eldan judo.

Yaxshi rahbar yo'l qurar,
Yomon rahbar yo'l buzar.

Yaxshi rahbar elni o'ylar,
Yomon rahbar hovli bo'ylar.

Yaxshi rahbar yurtga rohat keltirar,
Nodon rahbar yurtga «mehmon» keltirar.

O'z bilganingda bo'lma,
El bilganidan qolma.

O'zi uchun uxlagan,
Birov uchun tush ko'rmas.

O'zim bo'lay dema, o'zgalar g'amini ye.
O'zim degan o'zaksiz ketar.

O'zim degan o'rdan chiqmas.

O't bilan o'ynashmoq tentakning ishi,
Yurt bilan o'ynashmoq ahmoqning ishi.

Qirq uydan etak to'lar.

Qomatiga ishongan qaddini bukib ketadi,
Ko'pchilikka ishongan maqsadiga yetadi.

Qo'lidan ish kelmagan ma'raka buzar.

G'oz to'dasi yo'l boshchisiz uchmas.

Har ish qilsang, el bilan kengash.

Har kishi o'z qarichi bilan o'lchar.

Hashar borsam bitar,
Ingranib kunim o'tar.

Hashar – elga yarashar.

Hashar qildim – uy qurdim,
Unda ko'p hikmat ko'rdim.

MEHNATSEVARLIK VA ISHYOQMASLIK

Ayb yilda emas, mehnatda.

Aravani ot tortar,
Ko'lankasin – it.

Ari zahrin chekmagan
Bol qadrini bilmas.

Arg'umog'im jirtak otdi,
Loyni ko'rib tappa yotdi.

Axtargan topar.

Ahmoqning kulgusi ko'p,
Dangasaning – uyqusi.

Ahdi borming baxti bor.

Ahd qilgan baxt topar.

Baxt yalqovga begona.

Baxtingga ishonma, barmog'ingga ishon.

Bekor o'tirguncha, bekor ishla.

Bekordan Xudo bezor.

Bekorchidan – bemaza gap.

Bekorchidan el bezor,
So'zidan ko'ngil ozar.

Bekorchilik – bemazachilik.

Bekorchining beti yo'q,
Qozon osar eti yo'q.

Bekorchining hunari – g'iybat.

Beli bog'liqning dili bog'liq.

Bemaza qovunning urug'i ko'p.

Bemehnat hikmat yo`q.

Bermas tangridan hormas ovchi olar.

Bersang – olasan, eksang – o`rasan.

Betashvish bosh qayda.
Mehnatsiz osh qayda.

Bir ezma topadi, bir – kezma.

Bir qo`llab eksang,
Ikki qo`llab o`rasan.

Birni birov beradi,
Ko`pni – mehnat.

Birov uchun birov qozon osmas.

Birovning bergani – ko`rgulik,
Mehnatning bergani – to`ygulik.

Bozoringni o`zing qil,
Tegirmoningni o`zing tort.

Bor-bor, ishda bor,
Ishlamagan nonga zor.

Bog` jamoli – bog`bondan.

Bog` kimniki – bog`bonniki.

Bog'bonga tog' yarashmas,
Biyobonga – bog'.

Bog'ni boqsang – bog' bo'lur,
Botmon dahsar yog' bo'lur.
Boqimsiz bog' tog' bo'lur,
Yurak-bag'ring dog' bo'lur.

Bo'ynidan bog'langan it ovga yaramas.

Bo'lsa hamki qo'riq yer,
Hosil berar, to'ksang ter.

Gap bilan osh pishmas.

Gap bilan shoshma, ish bilan shosh.

Gap bilan o'roq o'rish oson.

Gap bilguncha, ish bil.
Gap – boshqa, ish – boshqa.

Gap bo'lsa, paka-paka,
Ish bo'lsa, cheka-cheka.

Gap desang, qop-qop,
Ish desang, Ashtarxondan top.

Gap desang, qop-qop,
Ish desang – betob.

Gapga – chechan, ishga – mechan.

Gapni oz so'zla,
Ishni ko'p ko'zla.

Dangasaga bulut soyasi ham yuk.

Dangasaga ish buyursang,
Otangdan ortiq nasihat qilar.

Dangasaga ish buyursang,
Senga aql o'rgatar.

Dangasaga ostona tepa bo'lib ko'rinar.

Dangasaning vaji ko'p,
Ohangsizning – avji.

Dangasaning ishi bitmas,
Yoz kelsa ham qishi bitmas.

Dangasaning saratonda qo'li sovqotar.

Dangasaning g'ayrati ish bitganda qo'zir.

Daraxt yaprog'i bilan ko'rkam,
Odam – mehnati bilan.

Daraxt – havodan, odam – mehnatdan.

Daryo suvini bahor toshirar,
Odam qadrini mehnat oshirar.

Dono – bir joyda,
Dangasa – har joyda.

Do'kon to'qisang, bo'z bo'lar,
Charx yigirsang, ip bo'lar.

Do'lanani ko'rganda tog' esingdan chiqmasin.

Yer boylikning onasi bo'lsa,
Otasi – mehnat.

Yer – ona, suv – ota,
Mehnat – boylik.

Yer ochganning baxti ochilar.

Yer – xazina, mehnat – kaliti.

Yer egasi bo'lma, mehnat egasi bo'l.

Yer qazimasang, oltin chiqmas,
Qarmoq solmasang – baliq.

Yoz bor, qish bor,
Dangasaga na ish bor.

Yoz bo'yi yotar,
Qish bo'yi qotar.

Yomg'ir bilan yer ko'karar,
Mehnat bilan – el.

Yotgan yotag'on bo'lar,
Sovuqqa qotog'on bo'lar.

Yotgan qolar, chopgan olar.

Yotgan ho'kis och qolar.

Yotganga yong'ir yog'mas.

Yotganning yog'i yo'q.

Yotganning ustiga turgan kelmas.

Yotib yeganga tog' chidamas.

Yosh ishini topar.

Ishsiz — dardisami.

Jon koyitmay, ish bitmas.

Jon kuydirmasang, jonona qayda,

Toqqa chiqmasang, do'lona qayda.

Zavqsiz ish — shavqsiz ish.

Iz quvgan izlaganini topar.

Izlaganga tole yor.

Izlagan olim bo'lar,

O'ylagan — fozil.

It itga buyurar,

It — quyrug'iga.

It yursa, so'ngak topar.

Ish bilan vaqt tez o'tar.

Ish bilan qishning mushkuli bitar.

Ish bilganniki,
Qilich tutganniki.

Ish bitar bo'lsa, haybarakallachi ko'payar.

Ish bor yerda osh bor.

Ish bor yerda xato bor.

Ish boshlaganda – ermak,
Bitmay qolsa – emgak.

Ish buyurdim olti tozga,
Olti toz qo'ydi yozga.

Ish desa, ayyor,
Osh desa, tayyor.

Ish desa, og'rir oshiq-moshig'im,
Osh desa, tayyor katta qoshig'im.

Ish do'sting – jon do'sting.
Ish – insonning gavhari.

Ish ishni topar,
Ko'r – ko'mi.

Ish, ishning ketiga tush.

Ish ishtaha ochar,
Dangasa ishdan qochar.

Ish kuchini yelga berma, yerga ber,
Jamg'armani selga berma, elga ber.

Ish oshga tortar,
Yalqovlik – boshga.

Ish seni yengmasin,
Sen ishni yeng.

Ish ustasidan qo'r qar.

Ish qilganga qop-qop,
Qilmaganga bo'sh qop.

Ish qila olmagan ish tanlar.

Ish qolsa – mehnat,
Osh qolsa – davlat.

Ish quroling soz bo'lsa,
Mashaqqating oz bo'lar.

Ish g'ayratlidan qo'r qar.

Ishga – no'noq, oshga – o'rtoq.
Ishga – cho'loq, oshga – qo'noq.

Ishga – qo'nim, hosilga – unum.

Ishdan qochar, yiroqqa sochar.

Ishdan qochding – oshdan qochding.

Ishdan qo'rqmagan – qishdan qo'rqmas.

Ishyoqmas rohat topmas.

Ishyoqmas o'roqchi o'roq tanlar.

Ishyoqmasga it boqmas.

Ishyoqmas itga ham yoqmas.

Ishyoqmasga so'z yoqmas.

Ishi borga bir kun hayit,
Ishi yo'qqa har kun hayit.

Ishi yo'q it sug'orar.

Ishi yo'q ish topar,
Ishton solib, bit boqar.

Ishi yo'q chivin tutar.

Ishi yo'q eshak hurkitar.

Ishi yo'qning ko'rki yo'q.

Ishi yo'qning rizqi yo'q.

Ishi kechning kuni kech.

Ishimning boshi yo‘q,
Oshimning moshi yo‘q.

Ishlagan yerni yashnatar,
Ishlamagan – qaqshatar.

Ishlagan osh tishlar,
Ishlamagan tosh tishlar.

Ishlagan tishlar,
Ishlamagan kishnar.

Ishlagan xor bo‘lmas.

Ishlaganning ishi bitar,
Kishnaganning kuni o‘tar.

Ishlanmagan ishga shayton kular.

Ishlik kelib, ish orttirar,
Ishsiz kelib, ish qoldirar.

Ishlikning peshonasi terlar,
Ishsizning – bo‘yni.

Ishni istaganga emas, bilganga topshir.

Ishning zo‘rini mard qilar.

Ishning ko‘zini bil,
Erning – tilini.

Ishning o‘zini bilguncha, ko‘zini bil.

Ishsevarni el sevar.

Yo'rg'a otning yo'li bo'lar,
Jo'rtoqining sho'ri bo'lar.

Ketmon chopmoq – olmoq-solmoq,
Qo'sh haydamoq – bormoq-kelmoq,
O'roq o'rmoq – o'ynamoq,
Hay-hay ishning og'iri.

Xamir qilmoq, non yopmoq.

Kishining qo'lidan ishini olsang,
Og'zidan oshini olasan.

Ko'kdan emas, yerdan topasan.

Ko'chatni o'tqazmasang – ko'karmas,
Maqsadni istamasang – topilmas.

Mehnat baxt keltirar.

Mehnat kishini boqar,
Yalqovlik o'tga yoqar.

Mehnat shuhrat keltirar,
Yalqovlik – la'nat.

Mehnat qilgan moy oshar.

Mehnat qilsang, ko'ksing tog',
Hurmat qilsang, diling bog'.

Mehnat ham egiz-egiz,
Davlat ham egiz-egiz.

Mehnatning ko'zini topgan
Boylikning o'zini topar.

Mehnatsiz ish bitmas,
Erinchoqning qo'li yetmas.

Mehnatsiz turmush – o'g'irlik.

Mol boqqanga bitar.

Mol semirsa, yog' bo'lar,
Yer semirsa, bog' bo'lar.

Obro' topaman desang, kamtar bo'l,
Qarimay desang, mehnat qil.

Odam ishdan chiqmaydi,
Odamdan ish chiqadi.

Odamning hushi – mehnatda.

Oltin o'tda bilinar,
Odam – mehnatda.

Ota boyligi yerga singan,
Mehnat boyligi – elga.

Og'zingni ko'kka ochma,
Halol mehnatdan qochma.

Rohatning onasi – mehnat.

So‘z bilan aqqa-baqqa,
Ish bilan hech qayoqqa.

Tanbalga jannat yo‘q,
Qaytib kelsa do‘zax yo‘q.

Tek turmagan to‘q tutar.

Terlab ishlasang, to‘yib yeysan.

Tirishgan och qolmas.

Tirishqoqning teri chiqquncha,
Ishyoqmasning joni chiqar.

Tusiga qarama, ishiga qara.

Uyqu – g‘aflat, mehnat – rohat.

Xazina g‘oyibdan emas, mehnatdan.

Cho‘pchak degan cho‘p bo‘lar,
Teraversang, ko‘p bo‘lar.

Elning ko‘rki – er bilan,
Erning ko‘rki – ter bilan.

Er yigit nomi bilan,
Mehnatda shoni bilan.

Eringanning oshi pishmas.

Erinchoq qizni erga ber,
Er olmasa yerga ber.

Erinchoqning qo'li yetmas,
Qo'li yetmasa ham, ishi bitmas.

Yuki yengil eshak yotag'on bo'lar.

Yalqov bo'lsa o'g'loning,
Yerdan non termas.
Abjir bo'lsa o'g'loning,
Cho'ldan don terar.

Yalqov – o'ziga yov.

Yalqovning maqtanishi ish boshiga borguncha.

O'tloqda bedana ko'p,
Dangasada – bahona.

Qorning to'ysa, kekirma,
Bekor yurib, bo'kirma.

Qo'rqqning ko'zi katta,
Dangasaning – so'zi.

G'ayratlining yuragi qaynar.

Har kungi va'dabozlikdan,
Bir kungi jonbozlik yaxshi.

Hurmating – savlating,
Mehnating – davlating.

HALOLLIK VA TEKINXO'RLIK

Beli og'rimaganning non yeyishini ko'r.

Ishlab yegan zog'arang
Tanangga yog'dek yoqar.

Kambag'alning puli – peshona teri.

Ko'ngil tortgan osh – halol.

Og'zingdan chiqqan tupuk,
Yerga tushsa, makruh.

Pora kanda bo'lmasa,
Porakanda bo'lasan.

Poraxo'r – haromxo'r.

Tekin go'shtning suyagi burun yirtar.

Tekin tomoq odamning tuzog'i,
Yedirib aytadi: Ammamning buzog'i.

Tekin tomoqning tikanagi tiqilar.

Tekinining minnati ko'p,
Mehnatning – ziynati.

Tekinxo'r qopib yeydi,
Mehnatkash topib yeydi.

Tomog'ining yo'li toza,
Ishi bo'lar pokiza.

Eshak Makkaga borib halol bo'lmaz.

Yulg'ich yulib to'ymas.

Halol ish – lazzatli yemish.

Halol molning qulfi o'zida bo'lar.

Haromdan ming tanga,
Haloldan bir tanga.

TO'G'RILIK VA EGRILIK

Aybi borning tizi qaltirar.

Asli qora oqarmas,
Asli buzuk tuzalmas.

Betga aytganning zahri yo'q.

Bir tulkinning hiylasi
Necha yerda pand berar.

Bir xotinning hiylasi
Qirq eshakka yuk bo'lar.

Bo'rining og'zi yesa ham qon,
Yemasa ham – qon.

Dardini yashirgan darmon topmas.

Yeyar og'izni yemas og'iz bog'lar.

Igna o'g'irlagan sigir ham o'g'irlar.

It to'ygan kuni o'g'rilik qilmas.

Yo'qlikning uyati yo'q,
O'g'irlik – uyat.

Manman kamtardan yengilar,
To'g'ri el ichida tanilar.

Nayrang bilan ish ko'rgan
Ko'p qiynalib jon berar.

Savdogar,
Ishi doim hiylagar.

Tayoq ur-da, go'rga kir,
Tayoq ye-da, do'ngga chiq.

Tulki tulkilik qilar,
Bo'ri bo'rilik qilar.

Tullakni tuzoqqa tushirish oson emas.

To'ni yomonni it qopar,
Ko'ngli yomonni haq topar.

To'g'ri yo'l – el yo'ldoshi.

To'g'ri o'sgan gul bo'lar,
Egri o'sgan kul bo'lar.

To'g'rilikka o'lim yo'q.

Egilgan daraxtga suyanma,
Seni ham egar.

Egri yo'ldan yursang ham, to'g'ri yur.

Egri tayoqning butog'i burunni yirtar.

Egri qo'l ishga yetmas,
Ishga yetsa ham, ishi bitmas.

Yuzim oq bo'lsin desang,
Ishingni to'g'ri qil.

Yurtda o'g'ri topilmasa,
Zargarni bog'da os.

O'rgangan o'g'ri o'rmonda qolar.

O'g'irlik molning tagi qilday,
To'g'rilik molning boshi tog'day.

O'g'ri boylik topsa, baxtidan ko'rar,
To'g'ri boylik topsa, mehnatdan ko'rar.

O'g'ri mushuk kunda uxlab, tunda kezar.

O'g'ri o'g'irlab yo'lga tushar,
Oxiri borib qo'lga tushar.

O'g'riga mol qahatmi.

O'g'rini o'g'ri desang, o'lgisi kelar,
To'g'rini o'g'ri desang, kulgisi kelar.

O'g'rining ko'zi – o'ljada.

O'g'rining o'zi – bitta, ko'zi yuzta.

Qing'ir odam – bir tomon,
Qirq odam – bir tomon.

Qora itning uyati oq itga tegar.

Qo'li qing'irning – dili qing'ir.

Haqni aytgan xor bo'lmas.

YAXSHILIK VA YOMONLIK

Ajalga davo yo'q,
Yomonga – balo.

Bas etgan o'zar,
Qasd etgan to'zar.

Bekorchidan bezib qoch,
Chaqimchidan – qochib.

Bir kalning hiylasi
Qirq kishini charchatar.

Bir so'zlining yuzi – yorig',
Munofiqlarning yuzi – choriq.

Birniki – mingga,
Mingniki – tumanga.

Birovga kesak otsang,
U senga tosh otadi.

Boboning tol ekkani –
O'ziga nom ekkani.

Vijdonsiz kishidan o'pkalama.

Guruchning kurmagi bor,
Yomonning to'qmog'i bor.

Dili qora – tili qora.

Dog' ostida dog' qolmas.

Dushmanni musht bilan urma,
Osh bilan ur.

Yovdan yaxshilik yuqmas.

Yomon atalib tirik yurguncha,
Yaxshi atalib o'lgan yaxshi.

Yomon bilan yer qo'shni bo'lma,
Go'r qo'shni ham bo'lma.

Yomon bilan so'z olishguncha,
Ko'cha alish.

Yomon bola ko'zidan,
Bilinadi so'zidan.

Yomon yovga bo'lishar.
Yomon ilon tegirmon boshida aylanar.

Yomon yo'ldosh bo'lmas,
Yo'ldosh bo'lsa ham sirdosh bo'lmas.

Yomon kuchuk bo'sag'ada hurar.

Yomon mo'ridan achchiq tutun chiqar,
Yomon uydan – sassiq gap.

Yomon odam to'ymas,
Yomonligini qo'ymas.

Yomon ot suvliq tishlar.

Yomon otni minguncha,
Yayov yurgin o'lguncha.

Yomon tirtiq qilar,
Butunni yirtiq qilar.

Yomon xotin – dardsiz kasal.

Yomon etagingni yirtsa,
Etagingni kesib qoch:

Yomon yashar, yaxshi qaqshar.

Yomon o'rdak avval uchar.

Yomon ho'kiz shamiyon sindirar.

Yomonga gapirsang – bir balo,
Gapirmasang – ikki balo.

Yomonga yondoshma,
Yaxshidan adashma.

Yomonga yo'liqsang, «yov keldi» qilar.

Yomonga sir aytma, yurtga yoyar.

Yomonga yaqinlashsang, balosi yuqar,
Qozonga yaqinlashsang – qorasi.

Yomonda or bo'lmas,
Yaxshi xor bo'lmas.

Yomondan jar bo'yi qoch.

Yomondan qarz olsang, ham yo'lda qistaydi,
Ham – g'orda.

Yomondan qoch, yaxshiga yondosh.

Yomonlikni oldingda tut,
Yaxshilik kelsa – iqboling.

Yomonning balosiga,
Qayga boray davosiga.

Yomonning davlati – yaxshining ofati.

Yomonning jag'i tinmas.

Yomonning kuchi yapaloqqa yetar.

Yomonning oti bilan uloq olguncha,
Yaxshining eshagiga otquloq ol.

Yomonning yaxshisi bor.

Yordam bergin,
Kimsan, deb so'rama.

Zamon seni o'qitar,
Johilliging yo'q etar.

Ikki yaxshi uyada bitar,
Ikki yomon – qiyada.

Ilon goh-goh chaqar,
Yomon doim chaqar.

Ilon po'stini tashlagani bilan qilig'ini tashlamas.

Ilonga suv bersang ham, zahar tomar.

Indamasni it qopar.

It achchig'ini turnadan olar,
Bit achchig'ini – burgadan.

It oyga qarab hurar.

It sarqitini yo'lbars yemas.

It egasini tanimas,
Mushuk – bekasini.

Itidan qolganini mushuk yemas.

Itning ishi – uzmoq,
Yomonning ishi – buzmoq.

Ig'vogarning o'zi yomon,
O'zidan so'zi yomon.

Ketarga kelsa – el yomon,
Ko'charga kelsa – yer yomon.

Kul qoldirma, gul qoldir.

Ko'ngil torligi – xorlik.

Ko'cha bezori – ona bezori.

Mevaning yaxshisini qurt yeydi.

Niyating – yo'ldoshing.

Odam zahrini odam olar.

Odam tug'ilib yomon bo'lmas,
Ulg'ayib yomon bo'lar.

Oltin olma, duo ol,
Duo oltin emasmi.

Omon yursang, oting o'zar,
Yomon yursang, baxting to'zar.

Ota-onasini tanimagan tangrisini tanimas.

Otning yomoni oxur buzar.

Oq degan – olqish,
Qora degan – qarg'ish.

Rizq ham azaliy,
Yomon ham azaliy.

Sarbozor – sakbozor.

Suzag'on sigir shoxidan ayrilar.

Tepib o'tma, suyab o't.

Tosh otganga osh ot.

To'yda ko'rsa, to'nimni ber,
Uyda ko'rsa, unimni ber.

Ustalik joy bitar,
Qassoblik joy yitar.

Xizmatga – tuhmat.

Shakar pashshasiz bo'lmas,
Agra – kesaksiz.

Ezgulikning kechi yo'q.

Elchining kechikkaniga suyun.

Eskisiz yangi bo'lmas,
Yomonsiz yaxshi bo'lmas.

Eshak siypaganni bilmas,
Yomon – siylaganni.

Yaramas o'tdan yaramas tutun chiqar.

Yaxshi bilan yo'ldosh bo'lsang,
Ishing bitar.
Yomon bilan yo'ldosh bo'lsang,
Boshing ketar.

Yaxshi bilan yursang,
Kunda bozor.
Yomon bilan yursang,
Ko'ngling ozar.

Yaxshi boshlaydi yo'lga,
Yomon tushirar qo'lga.

Yaxshi bo'lsang, yasharsan,
Nasibangni osharsan.

Yaxshi it o'ligini ko'rsatmas.

Yaxshi odam o'ynab-kulib kechirar,
Yomon odam qon-u zardob ichirar.

Yaxshi otdan yiqilsa, yomon – tabachi,
Yomon otdan yiqilsa, yaxshi – hudaychi.

Yaxshi uydan yaxshi tutun chiqar.

Yaxshi – sharofatli,
Yomon – kasofatli.

Yaxshi o‘zini yomonning yonida tanitar.

Yaxshiga yov yarashmas,
Yomonga – dov.

Yaxshiga qora yuqmas,
Yomonga el boqmas.

Yaxshidan yomon chiqdi, deb kuyinma,
Yomondan yaxshi chiqdi, deb suyunma.

Yaxshilar topib so‘zlar,
Yomonlar qopib so‘zlar.

Yaxshilik nur keltirar,
Yomonlik – zulmat.

Yaxshilik qil, daryoga tashla,
Baliq bilar,
Baliq bilmasa, xoliq bilar.

Yaxshilik qilsang, yashir,
Yaxshilik ko‘rsang, oshir.

Yaxshini ko‘rib fikr qil,
Yomonni ko‘rib shukr qil.

Yaxshining gapi – moy,
Yomonning gapi – loy.

Yaxshining yaxshiga ortar himmati,
Yomonning yaxshiga ortar illati.

O'tni o't bilan o'chirib bo'lmas.

Qasd qilgan past bo'lar.

Quduqni kim qazir,
Suvini kimlar ichar.

Qo'lingdan kelsa, qo'lingdan ber,
Qo'lingdan kelmasa, yo'lingdan ber.

YAXSHI VA YOMON SO'Z

Aytar so'zni ayt,
Aytmas so'zdan qayt.

Achchiq savol berib,
Shirin javob kutma.

Bir tavakkal buzadi,
Ming qayg'uning qal'asin.
Bir shirin so'z bitkazar,
Ming ko'ngilning yarasin.

Gapda g'iybat yomon,
Dardda – quyanchiq.

Gapi to'mtoqning o'zi to'mtoq.

Gapning ozi yaxshi,
Qizning – nozi.

Dunyoni yel buzar,
Odamni – so‘z.

Do‘st orttiranman desang,
Shirin suhbat qil.
Dushman orttiranman desang,
Chaqirtikan bo‘l.

Yomon gapning oyog‘i olti.

Yomon so‘zning qanoti bor.

Yomonning yuzi qursin,
Gapirgan so‘zi qursin.

Iliq so‘z – shakar,
Sovuq so‘z – zahar.

Kuch egmaganni so‘z egar.

Ko‘p gap – eshakka yuk.

Muzdan suv tomar,
So‘zamoldan – bol.

Odam so‘zi bilan sinalar,
Osh – tuzi bilan.

Oz gapir – soz gapir.

Pichir-pichirdan o't chiqar.

Sel ariqni buzar,
Yomon so'z – dilni.

Suvni sevgan suv keltirar,
So'zni sevgan so'z keltirar.

So'z kaltada,
Un xaltada.

So'z ojizi bo'lguncha,
Ko'z ojizi bo'l.

So'zlagandan so'zlamagan yaxshiroq,
So'zlab edim, boshimga tegdi tayoq.

Taom lazzati o'zida,
Odam lazzati – so'zida.

Til bor, bol keltirar,
Til bor, balo keltirar.

Til tig'i qilich tig'idan o'tkir.

Tilga ixtiyorsiz – elga e'tiborsiz.

Tili shirinning do'sti ko'p.

Toza suvni yer olar,
Yaxshi so'zni el olar.

Uzun til – boshga to'qmoq,
Bo'yinga sirtmoq.

Xabar – shamoldan tez.

Shakar ham tilda,
Zahar ham tilda.

Shirin soʻzli shoh kosasida suv ichar.

El bor yerda soʻz bor.

Elli(k) gapdan belli gar yaxshi.

Er soʻzi – el soʻzi.

Yaxshi gapga quloq sol,
Yomon gapga uloq sol.

Yaxshi ogʻizga – osh,
Yomon ogʻizga – tosh.

Yaxshi soʻz kuldirar,
Yomon soʻz oʻldirar.

Yaxshi soʻz – yurak yogʻi,
Yomon soʻz – yurak dogʻi.

Yaxshi soʻzdan – vafo,
Yomon soʻzdan – vabo.

Yaxshining soʻzi toshni eritar,
Yomonning soʻzi boshni chiritar.

Oʻzi sovuqning – soʻzi sovuq.

O'ttiz tishdan chiqqan so'z,
O'ttiz uruqqa tarqalar.

Yashil tilim bo'lmasa,
Yayrar edim elimda.

Qo'yning qiymati – yungida,
Odamning qiymati – so'zida.

Hikmat – bir hovuch oltin.

ADOLAT, INSOF VA INSOFISIZLIK

Adovat emas, adolat yengar.

Adolat qilichi kesgan qo'l og'rimas.

Bir xotir, ikki xotir,
Uchida urib qotir.

Buzilgan uydan bulovich olma.

Yetim-yetim demangiz,
Yetim haqin yemangiz.

Jangal o'zini bog' aylar.

Zar ham zo'rniki,
Zan ham zo'rniki.

Insofli oshini yer,
Insofsiz – boshini.

Kimning moli, puli ko'p bo'lsa,
Avliyoning o'g'li shul.

Dunyo, moli bo'lmasa,
Tomni teshgan o'g'ri shul.

Ko'r bo'lsang ham, ko'rnamak bo'lma.

Noshukrda shukur bo'lmas,
Nonko'rda – uzr.

Otgan qolmas baloga,
Aytgan qolar baloga.

Poraxo'rning tavbasidan qo'rq,
Mug'ombirning – yig'isidan.

Suv keltirgan – xor-u zor,
Ko'za sindirgan – aziz.

Tog'dagi kelib bog'dagini quvibdi.

Xatoning yo'ldoshi – jazo.

Yaxshiga kun yo'q,
Yomonga – balo.

O'lmoqning jazosi – ko'mmoq,
Yomonning jazosi – urmoq.

O'g'ri bo'l, qaroqchi bo'l, insofli bo'l.

Qovunning sarasini it yer,
Olmaning sarasini – qurt.

Har kim qazigan chuqurga o'zi yiqilar.

Haq egilar, nohaq sinar.

Haq – hamisha g'olib.

Haqiqat qilni qirq yorar.

DO'STLIK VA DUSHMANLIK

Ablah do'st dushmandan yomon,
Ne hiyla bilsa, ishlatar oson.

Asli dushman do'st bo'lmas,
Qaynab qoni qo'shilmas.

Aqli ko'pni dov olmas,
Do'sti ko'pni yov olmas.

Bostirmadan ayvon yaxshi,
Yomon do'stdan hayvon yaxshi.

Vafoli do'st yo'lga solar,
Ig'vogar do'st paydan olar.

Davlating – do'sting.

Dushman bilsa ham, dushmanlik bitmas.

Dushman oshingni yer,
So'ngra boshingni yer.

Dushman uyida yashagandan
Do'st uyida o'lgan yaxshi.

Dushman o'lar, do'st qolar,
O'sma ketar, qosh qolar.

Dushmanga chog' qaziguncha,
Do'stingga uy solib ber.

Dushmaningni dushman tanir.

Dushmanning tashida bo'lguncha ichida bo'l.

Do'st boshga boqar,
Dushman – oyoqqa.

Do'st do'stga – qalqon.

Do'st ziyonkor bo'lmas,
Ziyonkor do'st bo'lmas.

Do'st kuyunar,
Dushman suyunar.

Do'st otgan tosh bosh yormas.

Do'st sirini dushmandan pinhon tut.

Do'st – egiz,
Dushman – sakkiz.

Do'stga aytdim so'zimni,
Dushman bildi sirimni.

Do'stga xiyonat qilma,
Dushmanga – shafqat.

Do'st – boyliging.

Do'stingga otilgan kesakning changi
Sening ko'zingga tushar.

Do'stlik – barcha boylikdan afzal.

Do'stning so'zi singandan,
Shaytonning bo'yni sinsin.

Yomon do'st – ko'lanka.

Kiyimning yangisi – yaxshi,
Do'stning – eskisi.

Nojinsning sirli mehmonxonasidan,
Do'stningning somonxonasi yaxshi.

Otasi boshqa ot bermas.

Rabot solma, do'st orttir.

Tikan zahri uchida,
Dushman zahi ichida.

Xalq do'stligi – yurt boyligi.

Choyning so'ngini do'stingga ber.

Eshak eti go'sht bo'lmas,
Savdogar hech do'st bo'lmas.

Yaxshi so'zla oshnoga,
Yuz o'girgin ro'shnoga.

O'tni kavlasang, o'char,
Do'stni kavlasang, kechar.

Urushda turish yo'q.

El omon – yaxshi zamon.

Qirg'in daraxt shoxida emas,
Odam boshida yurar.

BOTIRLIK VA QO'RQOQLIK

Alp – otadan, zot – onadan.

Arslonning bo'kirgani – sichqonning o'lgani.

Bir boshga – bir o'lim.

Bitmas ishning boshiga,
Botir kelar qoshiga.

Botir baqqollik qilmas,
Qo'rqoq qochib qutulmas.

Botir ishning boshida,
Yaxshi kelar qoshiga.

Botir o'lsa, yapaloq bosh ko'tarar.

Botirga yaroq hojat emas.

Botirlik shahar olar.

Botirning qoni chiqquncha,
Qo'rqoqning joni chiqar.

Bo'ridan qo'rqqan ovga chiqmas,
Ilondan qo'rqqan suvga tushmas.

Yov qochsa, botir ko'payar.

Jasur bo'lsang, yovga chop.

Jasur jangda sinalar.

Yigitning sarasi yov bosganda bilinar.

Mullali ovul – qo'rqoq,
Baxshili ovul – botir.

Ot bilan qurol ega tanlamas.

Sen qo'rqmasang, yov qochar.

Tiz cho'kib yashaguncha,
Tik turib o'lgan yaxshi.

Tulkidan sher chiqmas,
Qo'rqoqdan er chiqmas.

Xo'rozning suti yo'q,
Qo'rqoqning quti yo'q.

Sher bolasi ovni yengar,
Er bolasi – yovni.

Sherning urg'ochisi ham sher.

Er yigitga tosh ham qurol.

Erlik bilakda emas, yurakda.

Yuz qarg'aga – bir chunqor.

Yantoqdan atir chiqmas,
Qo'rqoqdan – botir.

Qochgan qo'shinga yov ko'p.

Quyvon o'z ko'lankasidan ham qo'rqar.

Qo'rqoq avval musht ko'tarar.

Qo'rqoq – ko'r, nomard – xor.

Qo'rqoq qo'rqoqqa o'rtoq.

Qo'rqoqni ursang, botir bo'lar.

Qo'rqoqning qoni chiqqani – joni chiqqani.

Qo'rqoqqa g'or ham tor, qir ham tor.

Qo'rqsang – aytma,
Aytsang – qo'rqma.

Har kuni o'lgandan,
Bir kunda o'lgan yaxshi.

TENGLIK VA TENGSIZLIK

Avatiga chavati,
Qum qozonga – loy tuvoq.

Baxtli bilan bahslashma,
Tomlik bilan tenglashma.

Besh panja teng emas.

Gul – gulga,
Tikan – tikanga.

Zamoni boshqaning amali boshqa.

Ilon tilini ilon tushunar.

It itning quyrug'ini bosmas.

Yo'ling bilib, yo'ldosh qil,
Tenging bilib, tengdosh qil.

Kuchuk tom tepasiga chiqsa ham,
Egasidan katta bo'lmas.

Ko'r ko'r bilan qorong'ida topishar.

Loy yorig'iga – loy,
Sang yorig'iga – chang.

Odam bilan odam tengmi,
Aris bilan bodom tengmi.

Ot bilan tepishgan toyning engagi sinar.

Otliq yo'ldosh bo'larmi

Arbali bilan.

Yo'rtoq yo'ldosh bo'larmi

Yo'rg'ali bilan.

Och qadrini to'q bilmas.

Peshin chekiga moxov tushunadi.

Puliga yarasha duosi.

Sichqonga – o'lim,

Mushukka – o'yin.

Temirchining bir urgani,

Ko'mirchining ming urgani.

Teng tengi bilan,

Tezak qopi bilan.

Tengsiz bilan teng bo'lma.

Tuya – qancha, yarasi – shuncha.

Qo'y bilan bo'ri bir og'ilda yashamas.

Hamma odam – bir odam,

Hamma maxluq – bir maxluq.

DONOLIK VA NODONLIK

Adashgan aqldan ozar.

Anqov o'yin buzar,
Tentak – uyin.

Aql aqldan quvvat olar.

Aql boshdan chiqadi,
Asl – toshdan.

Aql bo'yda emas, o'yda.

Aql-farosat – nisbi karomat.

Aqlga yondosh,
Jahldan qoch.

Aqli kaltaning tili uzun.

Aqling bo'lsa, oqilga ergash,
Aqling bo'lmasa – naqlga.

Aqllashsang, aql topasan.

Aqli boshda soch turmas.

Aqli ish – qanotli qush.

Aqli o'ylanguncha, tentak suvdan o'tar.

Aqliga aytsang, biladi,
Aqlsizga aytsang, kuladi.

Aqllining oti ham horimas,
To'ni ham to'zimas.

Aqlning tagi – naql,
Naqlning tagi – aql.

Aqlsiz dushmandan bir saqlan,
Aqlsiz do'stdan ming saqlan.

Aqlsiz xotin husnini ko'z-ko'z qilar,
Aqlli xotin – aqlini.

Ahmoq ahmoq emas,
Ahmoqni ahmoq qilgan ahmoq.

Ahmoq kalla oyoq og'ritar.

Ahmoq so'zlar, aqlli tinglar.

Ahmoq o'zi bilmas,
Bilganning so'ziga kirmas.

Ahmoqdan – chaqmoq.

Ahmoqning aqli tushdan keyin kirar.
Ahmoqning joni azobda.

Ahmoqning sirini och,
Urishsa, qoch.

Ahmoqqa aytgan bilan gap uqmas,
Xarsangga qoqqan bilan mix o'tmas.

Ahmoqqa To'ytepa bir tosh.

Belgi bo'lsa yo'ldan adashmas,
Aql bo'lsa – so'zdan.

Boshda aql bo'lmasa, oyo'qda tinim yo'q.

Burgaga achchiq qilib, ko'rpaga o't qo'yma.

Bo'yimday bo'y topilsa ham,
O'yimday o'y topilmas.

Dono aytsa, el aytgani,
Elning g'anim yeb aytgani.

Dono aql so'rab hormas,
Nodon nozin qilib bormas.

Dono bilan nodon bir buloqdan suv ichmas.

Dono ming yashar,
Nodon bir yashar.

Dono o'ylab aytar,
Nodon – o'ynab.

Donoga ish – shon-u shuhrat,
Nodonga ish – g'am-u kulfat.

Dononing gapi – tegadi nafi.

Yo kattaning gapiga kir, yo kichikning.

Johil ulfat – boshingga kulfat.

Idrok – aqlning jilovi.

Ipni uzun qo'y, qimirlashini ko'r.

Yigitning aqli – ko'zida.

Kalla boshqa, salla boshqa.

Kasalga davo topilsa ham,
Andovga davo topilmas.

Kim gapirganga boqma,
Nima gapirganga boq.

Ko'z bilan ko'r, dil bilan bil.

Ko'p yashagan ko'p bilmaydi,
Ko'p o'qigan ko'p biladi.

Ko'r tovuqqa har narsa don ko'rinar.

Ming qo'shchiga – bir boshchi.

Naql – koni aql.

Nodon bilan shavla yesang,
Oyog'ingning tagi pishar.

Nodonga – kaltak, donoga – ishora.

Nodondan boshchi bo'lsa,
Jarga qulab ketasan.

Nodonning dili – tilida,
Dononing tili – dilida.

Odamdan hiyla qochib qutulmas.

Oz-ozdan o'rganib, dono bo'lur,
Qatra-qatra yig'ilib, daryo bo'lur.

Oldingdagini ko'rib, fikr qil,
Orqadagini ko'rib, shukur qil.

Olimdan ot qoladi,
Nodondan – dod.

Otning yaxshisi tizidan ma'lum,
Odamning yaxshisi – so'zidan.

Sohibkordan bog' qolar,
Donodan – kitob.

Tentak to'rini bermas,
Telba – to'nini.

Totli suv toshdan chiqar,
Yaxshi aql – boshdan.

To'qqizida bo'lmagan aql,
To'qsonida ham bo'lmas.

Yuz ishchiga – bir boshchi.

ILM, KASB-HUNAR VA ILMSIZLIK

Avval bil, keyin qil.

Aql ko'pga yetkazar,
Hunar – ko'kka.

Bilagi zo'r birni yiqar,
Bilimi zo'r – mingni.

Bilgan o'zar,
Bilmagan to'zar.

Bilim baxt keltirar.

Bilimliga dunyo yorug',
Bilimsizga – qorong'u.

Bilmagandan bilgan yaxshi,
To'g'ri ishni qilgan yaxshi.

Bilmasang, bilgandan so'ra.

Go'zallik – ilm-u ma'rifatda.

Ilm baxt keltirar,
Bilim taxt keltirar.

Ilm ko'p, umr oz,
Keragini o'qi.

Ilm – tubsiz quduq.

Ilmi berai yash dema,
Ilmi yo'qni berai dema.

Ilmli uy – charog'on,
Ilmsiz uy – zimiston.

Ilmsiz bir yashar,
Ilmi ming yashar.

Ilmsiz olim – to'qimsiz eshak.

Imoni yo'qning burdi yo'q.

Kitob – aql qayrog'i.

Meros moli to'zadi,
Merosli hunar o'zadi.

Mulla bo'lsang, takror qil,
Dehqon bo'lsang, shudgor qil.

Otolmagan orchi yoyidan ko'rar.

Sa'va ishi – saytanaq,
Ho'kiz ishi – xirmon yanchimoq.

Tikansiz gul bo'lmas,
Mashaqqatliq – hunar.

Usta ko'rmagan shargird
Har maqomga yo'rig'alar.

Ustozsiz shogird – jonsiz kesak.
Chalasavod – chirik rabot.

Shogird ustadan o'tmasa, ish yitar.

Chechanligin kim maqtar,
Dovda uni chiqmasa.

Yuzga kirsang, yuz yil o'qi.

Yaxshi bilsang ishingni,
Yaxshilar silar boshingni.

O'rdak bo'lmay, g'oz bo'l,
Bilim olib, soz bo'l.

O'qigan o'qdan oshar,
Nodon turtkidan shoshar.

O'qiganning oshi – pishirig'lik.

O'qimagan – yalang oyoq,
Baayni bir quruq tayoq.

O'qish yaxshi,
Uqish undan ham yaxshi.

Qattiq baqirgan bilan qo'shiqchi bo'lmas.

Quyma aql bo'lmasa,
Turtma aql hech bo'lar.

Har kimning ishi emas uloq ulamoq,
Madrasaga borib tuproq yalamoq.

Hunar – bir, pardozi – qirq.

Hunar – oqar buloq,
Ilm – yonar chiroq.

Hunar, hunardan unar.

Hunari yo‘q erkakdan ignasi bor xotin yaxshi.

Hunarli er xor bo‘lmas,
Do‘st-dushmanga zor bo‘lmas.

MARDLIK VA NOMARDLIK

Adashganni yo‘lga solgan mard.

Asrlikdan o‘lim yaxshi.

Gunohning uzri gunohdan og‘ir.

Do‘stga zor qilma,
Nomardga – muhtoj.

Jo‘mard yo‘qligini bildirmas,
Tulpor ochligini bildirmas.

Yigit borki, yetti pusti-gacha nomi qolar,
Yigit borki, yetti kunda nomi yo‘qolar.

Yigitga yig'i yarashmas.

Yig'lasang ham tuyadan yiqil,
Birov senga kulmasin.

Kek xotinga yarashar.

Mard berib xursand bo'lar,
Nomard – olib.

Mard boshini qilich kesmas.

Mard yo'lida g'ov qolmas.

Mard mardni deydi,
Nomard – nomardni.

Mard tuzar, nomard buzar.

Mard qalbi – gul,
Nomardniki – kul.

Marddan ot qolur,
Nomarddan – dod.

Mardlik sotib olinmas.

Mardni el sevar,
Nomardni kim sevar.

Mardning o'ligi – nomardning tirigi.

Mergan ovda kerak,
Mardlik – yovda.

Nomard bo‘lib ko‘pga kirguncha,
Mard bo‘lib o‘lgan yaxshi.

Nomard ishing bilmasin,
Bilib bag‘ring tilmasin.

Nomardga so‘z berguncha,
Mardga ko‘z ber.

Nomarddan yordam so‘rama,
Yuzingga solar.

Nomardning xotini bo‘lguncha,
Mardning bevasi bo‘l.

Otni ham maydonda sina,
Erni ham maydonda sina.

Suv keltirar mard kishi,
Ekin ekar har kishi.

Tog‘ arqon bilan egilmas,
Mard nomardga teng bo‘lmas.

El tutganni er tutar.

Qildan qiyiq axtarma.

G‘olibning yarasi tez bitar.

TARBIYA VA ODAT

Ayg'ir qanday bo'lsa, ot shunday.

Bola boqqandan olov yoqqan yaxshi.

Bola tuqqanniki emas, tarbiyalaganniki.

Buzishga o'rganma, tuzishga o'rgan.

Daraxtiga ko'ra – mevasi,
Ota-onasiga ko'ra – bolasi.

Yetti yoshga yetguncha,
Yer to'qmog'in yersan.

Itni qopag'on qilgan – egasi.

Odam bo'lar yigit odatidan ma'lum,
Tulpor bo'lar qulun – muchasidan.

Ona suti bilan kirmagan
Tana suti bilan kirmas.

Ot bo'lsang, choparsan,
It bo'lsang, qoparsan.

Suv bilan ekin o'sar,
Tarbiya bilan – odam.

So'ksang – so'kuvingda,
Ursang – uruvingda.

Tananing turqi tuqqaniga ma'lum.

Tog' yerdan o'sib chiqar,
Odam – ota-onadan.

Usta qanday – shogird shunday.

Egasiga ko'ra biyasi.

Erka o'g'il yovga yaramas,
Erka qiz – ishga.

O'rgangan qiliq o'lganda qolar.

Qiz bersang, otasiga qarab ber,
Qiz olsang, onasiga qarab ol.

Qorindagi qiliq qora yerda qolar.

Ho'kizning o'tini yeb,
Qo'yning qilig'ini qilma.

ODOB VA ODOBSIZLIK

Avval salom, bad'az kalom.

Bolaning erkasi – bitning sirkasi.

Kattaga katta bo'l,
Kichikka – kichik.

Kattani katta desang, o'zidan ketar,
Kichikni katta desang, kattaga yetar.

Odobli bola elga manzur.

Odobni beodobdan o'rgan.

Onangga boshingni xam qil,
Otangga gapingni kam qil.

Ota oldidan o'tma,
Odob oldidan ketma.

Osh kattadan, suv kichikdan.

Turqi buzuqdan xulqi buzuq yomon.

Usta bo'lsang, ustozingni unutma.

Yaxshi bola yog' keltirar.
Yomon bola dog' keltirar.

Yaxshi bola – to'rga tortar,
Yomon bola – go'rga.

Yaxshi yaroqsiz bo'lar,
Yomon – quloqsiz.

O'rinsiz qiliqdan o'rinli yumruq yaxshi.

Qiz bola uyda yaxshi,
Er bola elda yaxshi.

Qizining qilig'i ko'chada bilinar.

Qovun qovundan rang olar.

MEHMON VA MEHMONDO'STLIK

Betamiz mehmon mezbbonni qistar.

Yo'qcha guruch osh bo'ladi,
Mehmon ko'ngli shod bo'ladi.

Mezbon borini qo'ysa,
Mehmon ozga sanamas.

Mehmon kelar eshikdan,
Rizqi kelar teshikdan.

Mehmon kelsa uchtaqqina,
Uchib ketsa qushtakkina.

Mehmon mezbonga aziz,
Mezbon – mehmonga.

Mehmon oz o'tirsa ham, ko'p sinar.

Mehmon – uyning ziynati.

Mehmonning itini tur dema.

Mehmonning o'zi ham mehmon,
So'zi ham mehmon.

Osh – mehmon bilan aziz.

Shirmoy noningni berma,
Shirin so'zingni ber.

O'zi kelgan mehmon – atoyi xudo,
Chaqirib kelgan mehmon – gadaoyi xudo.

Qo'noq to'ydim, deydi,
Uy egasi yoqtirmadi, deydi.

SAXIYLIK VA BAXILLIK

Asl qushning bolasi
Oldiga qo'ymay osh yemas.

Baxil bilganin buklar,
Topganin taxlar.

Baxil bo'lma, saxiy bo'l,
O'smog'ingga to'g'ri yo'l.

Baxildan bosh bo'lmas,
Ahilga sirdosh bo'lmas.

Baxilning bag'ri qattiq.

Baxilning mushugi bor,
Sichqon kirmas uyiga.

Baxilning qo'li siqiq,
Qo'lidan ham dili siqiq.

Berarmanga beshov ko'p,
Olarmaniga oltov oz.

Berganing bir yumurta,
O'ldirding turta-turta.

Bermasning oshi pishmas,
Pishsa ham qozondan tushmas.

Boy bo'lsang, alak kiy,
Kambag'al bo'lsang – ipak.

Bor bo'lib yemaganning ur tishiga,
Yo'q bo'lib yeyman, deganning ur ichiga.

Do'nonning toyligi bo'lmas,
Nokasning – boyligi.

Yerdan sado chiqsa chiqar,
Baxildan sado chiqmas.

Keng bo'lsang, kam bo'lmaysan.

Ko'ngling keng bo'lsa, hujra ham saroy.

Ol, desang, suyunar,
Ber, desang, kuyunar.

Olarda hisobi – to'qqiz,
Berarda sanog'i – o'ttiz.

Ol-olchining do'sti ko'p,
Ber-berchining do'sti yo'q.

Saxiy topsa, o'rtada,
Baxil topsa, xaltada.

Saxiyning xayriga baxlning boshi og'rir.

Sukutda hikmat ko'p,
Bulutda – himmat.

Taqlidchiga tole yor,
Hasadchiga – halokat.

Tug'mas xotinga igna ham davlat.

Xayrli qo'l qayrilmas.

Xasisdan tuxum olsang, sarig'i chiqmas.

Yaxshi topsa, elga yoyar,
Yomon topsa, g'orga yoyar.

O'ziga baxillik qilgan,
O'zgaga saxiylik qilmas.

Qimmatini oz – himmatini oz.

Qo'lim ochiq – yuzim ochiq.

Har kim himmatiga yarasha topar.

Hasad o'tini daryo o'chirolmas.

Himmatli ko'kka ko'tarilar,
Himmatsiz yerga ko'milar.

GO'ZALLIK VA XUNUKLIK

Bog' o'zini tog' aylar,
Tog' o'zini – bog'.

Go'zal ko'rish – ko'zga savob.

Yetmish go'zallikning bittasi – mehnat.

It desa, quyrug'i yo'q,
Sigir desa – muguzi.

Kal boshiga – shamshod taroq.

Kiyiming janda bo'lmasa ham, ganda bo'lmasin.

Ko'zga yaqin – ko'ngilga yaqin.

Nonsiz xotin – yolqinsiz o'tin.

Odamning yuzi quyoshni uyaltirar.

Olmoqning ko'rki – bermoq.

Pardoz qilgan chiroyli
Ammo husni bir oyli.

Supurgi yerning husni,
Kamtarlik – erning.

Tashiga qarama, ichiga qara.

Tog'ning ko'rki – lola bilan,
Uyning ko'rki – bola bilan.

Xol – joyida aziz.

Chiroy to'yda kerak.

Chiroylilik murod emas,
Xunuklik uyat emas.

Shaharda bir xotin bo'lsa,
Zargar ochidan o'lmas.

Yaxshi qiz – yoqadagi qunduz,
Yaxshi yigit – ko'kdagi yulduz.

Yaxshining yuzida zuluk ham xol bo'lib ko'rinar.

O'rdak o'ziga oro bersa ham, oqqush bo'lolmas.

Qizni kim sevmas,
Qimizni kim ichmas.

Quloq so'z uchun,
Olam ko'z uchun.

Har go'zalning bir aybi bor.

Hush goh baxt keltirar,
Goh – kulfat.

KAMTARLIK VA MANMANLIK

Adandan joy topilsa to'rga o'tma.

Baq-baq etgan takani
Qor bosganda ko'r.
Manman degan yigitni
Yov bosganda ko'r.

Bir ko'zi ko'r,
Haybati zo'r.

Boyib ketsang bo'kirma,
Yo'l yurganda so'kinma.

Boqqaning ikki echki,
O'shqirganing yer tebratar.

Davlat bitsa yomonga
O'zin sanar xoqonga.

Do'stingga sir ayt,
Manmanlikdan qayt.

Yonida bir puli yo'q,
Qiz saylaydi boyvachcha.

Jom qozonning toti chiqar,
Maqtanchoqning – moti.

Yirtiq og'iz tirtiq og'izga kular.

Kalning nimasi bor,
Temir tarog'i.
Ko'rning nimasi bor
Eski tayog'i.

Kamtar bo'lsang, osh ko'p,
Manman bo'lsang, tosh ko'p.

Kamtarga – kamol,
Manmanga – zavol.

Katta yesang ham, katta gapirma.
Kelinni kelar yilda ko'r.

Kerilma g'oz,
Hunaring oz.

Ko'kka boqqan yiqilar.

Manmanlik tuqqan onangga ham yoqmas.

Maqtanganning burdi ketar,
Asl niyatiga kamtar yetar.

Mevasiz daraxt egilmas.

Mullaning oldida tilingni tiy,
Ustaning oldida – qo'lingni.

Oldin o'zingga boq,
So'ngra nog'ora qoq.

Og'zi bilan o'roq o'rgan,
Oyog'i bilan mashoq terar.

Podachining qizini ko'r,
Ayab bosgan izini ko'r.

Sirti yaltiroqning – ichi qaltiroq.

Suprasida uni yo'q,
Tom boshida qo'sh tandır.

Tevadan soʻradilar: Kasbing nima?
– Attorlik.

Toʻla yoʻgʻon poʻla boʻlar.

Uyida yoʻq ugralik,
Oʻzganikida qilar toʻralik.

Ustasi – salmoqchi,
Shogirdi – sayroqchi.

Sher qutursa, oyga sapchir.

Eshak hangraydi soyda,
Maʼlum boʻladi loyda.

Yurishni bilmasang, sakrashga urinma.

Oʻzi pasmondanining koʻngli osmonda.

Oʻzingga qarama, olamga qara.
Oʻzingcha koʻrmasang, koʻzingcha koʻr.

Oʻzinikida qirmoch yegan,
Birovnikida quyruq soʻrar.

Oʻrdak yoʻq koʻlda loyxoʻrak – xon.

Qargʻa qanot yozib qarchigʻay boʻlmas.

Qilishi bitta tuxum-u
Qaqalashi yurt buzar.

Quruq yog'och egilmas.

Quyushqondan ziyod kuchanma.

Haddidan oshsa kishi,
Maqtanish bo'lar ishi.

BAXT, OMAD VA BAXTSIZLIK

Abdulkakim ovga chiqdi,
Orqasidan g'avg'o chiqdi.

Baxtli ovchiga cho'loq kiyik yo'liqar.

Bemor tuzalgisi kelsa,
Tabib o'z yog'i bilan kelar.

Biz o'g'irlikka chiqsak, oydin bo'lar.

Birov o'laman desa,
Birov kulaman deydi.

Boshim balo ichida,
Oyog'im jafo ustida.

Devonaning ishini xudo o'nglar.

Yo yering serob bo'lsin,
Yo otang mirob bo'lsin.

Yo oting chiqsin,
Yo – o'ting.

Yigit boshidan davlat yiroq emas.

Yo'li bo'lgan yigitga yo'ldan yo'ldosh qo'shilar.

Kel-keli kelsa, bulamiq tish sindirar.

Kumush kunda qo'nsa,
Oltin o'z oyog'i bilan kelar.

Ming qo'ylining qo'yi qoldi,
Bir qo'ylining qo'yi ketdi.

Oyda-yilda bir bozor,
Uniyam yomg'ir buzar.

Oriq otga qamchi yov,
Teshik tomga tomchi yov.

Och qoringa – achchiq ayron.

Tavakkalning eshagini bo'ri yemas.

Tanbal – tanbal tozga uchrabdi.

Temirchi taqaga yolchimas,
Bo'zchi – belboqqa.

Tul xotinning boshiga turna tezaklar.

Xaridning saxtini tilaguncha, baxtini tila.

Sho'rlikka yo'l o'yilar.
Eshikdan baxt kirsar,

Falokat teshikdan qochar.

O'lganning ustiga tepgan.

Qarimtaning ustiga qor yog'mas.

Qordan qutulgan, yomg'irga tutilar.

Har yigitga bir omad.

EPCHILLIK VA NOSHUHLIK

Abjir bo'lsa farzanding,
Cho'ldan non terar.

Bilaman dedim – tutildim,
Bilmayman – dedim, qutuldim.

Bozor bilgan och qolmas,
Yo'l tanigan kech qolmas.

Yer yuzini baxmal olsa ham,
Anqovga taqiyalik tegmasin.

Yonmasa, o'tin yomon,
Yo'qolmasa – xotin.

Jumush o'kirib biyik bo'lmas,
Echki yugurib – kiyik.

It bo'lish uchun ham bir qarich quyruq kerak.
Yo'rg'a otning yo'li bo'lar,

Jo'rtoqining sho'ri bo'lar.

Kuchangan bilan qo'l qavarmas,
Baqirgan bilan bir ish bitmas.

Mol yo'qotgan enasining qo'ynini izlar.

Ov olgan tozi burnidan ma'lum.

Ortiq qilaman deb, tirtiq qilma.

Pulni pul topar.

Satang bir ish qilolmaydi,
Qilsa ham ko'p bilolmaydi.

Six ham kuymasin, kabob ham.

Suza bilmagan o'z hovuzida g'arq bo'lar.

Tavakkal tog'ni yiqar.

Taqlid bilan tong otmas.

Tosh kelsa, kemir,
Suv kelsa, simir.

Tuya – katta,
Yag'rini – undan ham katta.

Uddasidan chiqmasang, urinma.

Uringan xotin o'g'il tug'ar.

Uquvi bor ulg'ayar,
Uquvi yo'q sarg'ayar.

Elak so'rashga ham og'iz kerak.

Eplaganni er bil,
Yana qaytib sher bil.

Epsiz sozanda sozin cho'zar.

Eshikni keyin kirgan yopar.

Yaxshi buzoq ikki onani emar.

O'zlari oyday,
Qilgan ishlari loyday.

O'ngmaganning iti
O'g'ri ketgandan so'ng hurar.

O'ti chiqqanning oti yurmas.

O'g'il tug'mas xotin bo'lmas,
Mol topmas yigit bo'lmas.

Qari qiz ovga chiqar,
Ketidan g'avg'o chiqar.

Qozon o'g'irlagan qutular,
Cho'mich ushlagan tutilar.

Quyvon otolmaganning bolasi arslon otibdi.

G'at-g'at qilgan karnaychi,
Baloga qolgan surnaychi.

TO'G'RI SO'Z VA YOLG'ONCHILIK

Arafa kuni yolg'on gapirganning
Nomoz kuni yuzi qora.

Va'da – quruq, bajarilsa – ulug'.

Yolg'on aytgan kishining
Xatari bor ishining.

Yolg'on gapirib yashagandan
Rost gapirib o'lgan yaxshi.

Yolg'on yondirar,
Haqiqat qondirar.

Yolg'on-yashiq gapirma,
So'ng uyalib o'tirma.

Yolg'onchi gavharni xor qilar.

Yolg'onchi lop etar,
Yalamachi qon etar.

Yolg'onchi o'likni guvoh tortar.

Yolg'onchiga tong otmas.

Yolg'onchining guvohi yonida yurar.

Yolg'onchining tili – kalta.

Ikki qasam – bir o'lim.

Maddohning va'ziga ishonma,
Folbinning – so'ziga.

Rost gapga zavol yo'q.

Rostgo'ylik – baxt,
Yolg'onchi – badbaxt.

Savdogarda imon yo'q, orni sotar,
Yolg'onchida imon yo'q, jonni sotar.

So'zning boshi qattiq bo'lsa,
Oxiri totlik bo'lar.

Til tugsa, tish yecholmas.
Tuhmatning umri – qisqa.

To'g'ri gap tuqqaningga yoqmas.

To'g'ri so'z tutoqtirar.

To'g'ri so'zlagan odam tug'ishganingdan afzal.
O'tirik so'z o'rga bormas.

TOPISHMOQLAR

KITOB, YOZUV VA O'QUV QUROLLARI HAQIDA

Qat-qatgina qatlama,
Aqling bo'lsa tashlama.

Qat-qatgina qatlama,
Qatlamadan hatlama.

Daraxt emas, yaproqli,
Ko'ylak emas, etakli,
Odam emas, so'zlaydi,
Turli kuylar kuylaydi.

Sakson, saksonning qizi sochlik,
Qirq bir tuyaga yuklangan.
Oq otliq, qalam qoshliq,
Shuni topgan ming yoshlik.

Ustida qopqoq,
Tagida qopqoq,
Ichinda yaproq.

Tilsiz, aql o'rgatar.

Bodomcha, bodomcha bilan
Yetti kalit tom bilan.
Ne ko'zi bor, ne og'zi bor,
So'ylashadi odam bilan.

(Kitob)

Oq yer ochdim,
Qora bug'doy sochdim.

(Qog'oz, yozuv)

Qo'l bilan ekilar,
Og'iz bilan yig'ilar.

Oq yerga qora urug',
Qo'l bilan ekilar,
Og'iz bilan terilar.

(Yozish, o'qish)

Yeri oq, tuxumi qora,
Qo'l bilan ekasan,
Ko'z bilan parvarish qilasan,
Yurak bilan o'rasan.

(Xat)

Tog'dan tayladim sinmadi,
Suvga tayladim sindi.

(Qog'oz)

Sirti tayoq,
Ichi bo'yoq.

(Qalam)

Uzun bo'yli,
Yo'rma to'nli.

Ul nadirki, zarra-zarra kon bo'lur,
Tuxmi andak, mevasi chandon bo'lur.
Og'zi birdir, tili ikki, joni yo'q,
Ko'p kishi bu ma'niga hayron bo'lur.

(Qamish qalam)

Og'zi bir, tili ikki, joni yo'q,
So'zlagan so'zining soni yo'q.

Tili bir, joni yo'q,
Gapirgan gapining soni yo'q.

(Ruchka)

Menda bor, senda yo'q,
Jismda bor, so'zda yo'q.

Osmonda bor, yerda yo'q,
Kampirda bor, qizda yo'q.

Senda bor-u menda bor, olamda yo'q,
Unda bor-u munda bor, odamda yo'q,

(«N» harfi)

Qoshda bir,
Qoshiqda ikki.

(«Q» harfi)

O'yin, o'yin, o'yinim,
Ko'ngil ochar tuyinim.

(Topishmoq)

Top-top topishmoq,
Topishmog'im yopishmoq.

(Yelim)

OSMON, YER, SUV HAQIDA

Ko'k ko'ylakka qo'l yetmas.

Ko'k kosani to'ntardim.

Ko'k kosaning burni yo'q.

(Osmon)

Ikki keng,

Orasi teng.

Osti taxta, usti taxta,

O'rtasida qurt-qumursqa.

Ikki gilam, keng gilam,

Ikkovi ham teng gilam.

(Osmon, yer)

Ko'k sandig'im ochildi,

Ichidan zar sochildi.

Oq sandiq ochildi,

Olamga nur sochildi.

Oq sandig'im ochildi,

Ichidan zar sochildi.

(Osmon, quyosh)

Uzoq tog'da o't yonar.

Jilt etdi,

Jilg'ag'a tushdi.

Pasak qizardi,

Ichidan mol chiqdi.

Uzatsam qo'lim yetmaydi,

Ravshanligi olamni tutadi.

Keraganing boshida bir farishta,
Hali zamon ketadi ul mag'ribga.

(Quyosh)

Ikki yo'rg'a kecha-kunduz yuradi, changi yo'q.

Ikki yo'rg'a yiroqda,
Biri kunda, biri tunda.

Ikki ayg'ir chopishar
Chang chiqarmay.

Biri quvlar,
Biri qochar.

Oltin kelganda kumush ketar,
Kumush kelganda oltin ketar.

Tepamizda navbat bilan ikki chiroq,
Birovidan-birovi yorug'roq.

Qirchinglab toshbaqaday qochsa kampir,
Choliyam yetolmasdan tarpanglaydi.

(Quyosh, oy)

Bir parcha patir,
Olamga tatir.

Kecha tomda bir patir ko'rdim,
Erta qarasam yo'q.

Yorida yorti non.

Tom boshida yorti non.

Yuqoriga yarimta non qo'ydim.
Yuqoriga yarim non qo'ydim,
Azonda qarasam yo'q.

Bir kosa sut olamga yetadi.

Bir oyoq qatiq,
Olamga tatiq.

Tom ustida bir anor,
Hadding bo'lsa ushlab ol.

Uzatsam qo'lim yetmaydi,
Barchaga birday.

Bor-bor, bor otim,
Men borgancha tur otim.
Odam ko'rsang tishlama,
Ajriq ko'rsang tishlama.

Oq kuchugim bor mov etadi,
Qorni to'ysa, yumalab ketadi.

Tug'ilganda o'roqday,
Oyoqlansa quloqday,
To'lishganda tavoqday.

(Oy)

Onasi bitta,
Bolasi mingta.

Chinni, chinni, chinni qiz,
Chin tepaga chiqdi qiz,

Bolalarin iyartib,
Tomoshaga chiqdi qiz.

Qirq qumaloq, bir yumaloq.

(Oy va yulduzlar)

Ko'k ko'ylakka g'o'za yoydim,
Ertalab qarasam yo'q.
Kechasi yong'oq yoydim,
Ertasi qarasam yo'q.

Bir kosa so'k,
Ertasiga yo'q.

Mildir-mildir munchoq,
Erta tursam biri yo'q.

Og'a-ini ming botir,
Ko'm-ko'k gilamda yotir.

Qora uyda ming chiroq,
Uyni yoritmas.

Ko'tarsa ko'tarilmaydi,
Sanasa hisobiga yetib bo'lmaydi.

Og'ir gilam qoqolmayman,
Mayda toshni terolmayman.

(Osmon, yulduzlar)

Bizlar qirqin qizlarmiz,
Juftimizni izlarmiz.

Gunohga botganimiz yo'q,
Tong otguncha yotganimiz yo'q.

Tom boshida tariq yoydim.

Biz-biz biz edik,
Bizlar olti qiz edik.
Tong otguncha yoyildik,
Tong otgan so'ng jiyildik.

Kichkinadir o'zi,
Yiltir-yiltir ko'zi.

Yonadi jivir-jivir,
Eng ravshani kundir.

(Yulduz)

Bir otasi, bir onasi,
Necha yuz ming bolasi.

(Quyosh, oy, yulduzlar)

Zar gilam, zar-zar gilam,
Ko'taray desam, og'ir gilam.

Katta gilam,
Qoqay desam, og'ir gilam.

Qog'ir-qog'ir, qog'ir gilam,
Qoqay desam, og'ir gilam,
Sotay desam tavir gilam.

Bir palosim bor,
Hech yig'olmayman.

Bir narsa bor joni yo‘q.
Ikki yuzida qoni yo‘q.

Hammani to‘ydiraman,
O‘zim yemayman.
Yedirib, yedirib, o‘zi yer.

(Yer)

Qishda yaxlamaydi
Yozda yaxlaydi.

(Sho‘r yer)

Esaboy akamning kissasini,
El yig‘ilib tikolmas.

(Yer yorig‘i)

Oyim ko‘rpa berdi, ko‘tarmadim,
Dadam pul berdi sanamadim.

Onam bergan gilamni
Qoqib ola olmadim,
Otam bergan tangani
Sanab ola olmadim.

Og‘ir gilamni qoqolmadim,
Mayda toshni terolmadim.

Ko‘tarsa, ko‘tarilmaydi,
Sanasa, hisobiga yetib bo‘lmaydi.

(Yer va yulduzlar)

Osti tog‘ora,
Usti tog‘ora,
O‘rtasida bir lola.

(Yer, osmon, oy)

Dor dorboz,
Gum gumbaz,
Qirq chechak,
Bir guli lola.

(Quyosh, osmon, yulduzlar, oy)

Osti gumbaz,
Usti gumbaz,
Bir shapaloq,
Qirq qumaloq.
Osti nog'ora,
Usti tog'ora,
Qirq ming boychechak
Bir tub lola.

(Yer, osmon, oy, yulduzlar)

Tog'dan kelar toshday,
Arillagan otday.

Tog'dan kelar toshlar kabi,
Egarlangan otlar kabi.

Ketaveradi, ketaveradi,
Orqasiga qaramaydi.

Borib-borib orqasiga qaramaydi.
Ketar, ketar izi yo'q,
Tayanmoqqa tizi yo'q.

Keta beradi.
Kela beradi,
Qocha beradi,
Quva beradi.

Oqqina toshim,
Otgani sayin ilgari ketadi.

O'yib oldim,
Izi yo'q.

O'yib oldim, o'rni yo'q.

O'zi bor,
Soyasi yo'q.

Uzun terak,
Soyasi yo'q.

Bor-bor otim, bor otim,
Borganingcha bor otim,
Ajriq ko'rsang tishlama,
Ayg'ir ko'rsang kishnama.

Bir otim bor yo'rg'a,
Odam ko'rsa kishnamas,
Ajriq ko'rsa tishlamas.

Oqib kelar shaldirab,
Oynadayin yaltirab.

Ko'prigim ding-ding etadi,
Ostidan beklar o'tadi.

(Suv)

Otasi egri,
Bolasi chopqin yo'rg'a.
Onasi egri-bugri,
Bolasi otdan yo'rg'a.

(Ariq, suv)

Otasi egri-bugri,
Enasi silliq juvon,
O'g'li qo'shiqchi,
Qizi o'yinchi.

(Ariq, suv, baqa, baliq)

Onasi uyquchi, otasi yo'lchi, bolasi
o'yinchi.

(Ariq, suv, baliq)

Qora qushim qaqillar,
Qanotlari shaqillar.

(Sharshara)

Qozonda emas qaynaydi,
Qishin-yozin tinmaydi.

Jonon kosa ko'zi o'ynar,
Sochlari jilva-jilva.

(Buloq)

U yog'i tog', buyog'i tog',
O'rtasida xo'roz qichqirar.

(Daryo)

TABIAT HODISALARI, YIL FASLLARI VA MAVSUM HAQIDA

Ko'zga ko'rinmas,
Qo'lga tutilmas.

(Havo)

Oyog'i yo'q, qochadi,
Qanoti yo'q, uchadi.

Osmonda uchar,
Qanoti yo'q.

Uzundan uzoq,
Havoga tuzoq.

Uzun-uzun hamyon,
Uzundan-uzoq hamyon.

Ayozli kunda turmaydi,
Oyog'i yerga tegmaydi.
Beshadan chiqqan besh biya,
Beshovi ham qulunli,
Qulunlari qul ola,
Quyruqlari gaz ola.

Uzoqdan kelgan ola qashqar,
Oyog'ini tirab suv ichar.

Odoqdan kelgan ola qo'chqor,
Oyog'ini tirab suv ichar.

(Bulut)

Ko'k latta, ichi to'la oq paxta.

(Osmon, bulut)

Qora biyam qalt etdi,
Qovurg'asi yalt etdi.

Qora qo'yi qaqillar,
Qanotlari shaqillar.

(Bulut, yashin)

Ship etdi,
Shivirg'on ketdi.

Uzun-uzun uz ketdi,
Uzun bo'yli qiz ketdi,

Toqqa borib taq etdi,
Sirg'alari yarq etdi.

Shundan urdim qilichni,
Buxor borib, zangar oshdi.

Yilt etdi, yitib ketdi.

Yilt etdi yetti, yetti tepadan o'tdi.

(Yashin)

Yorug'i bor,
Dovrug'i bor,
O'zi yo'q,
Ovozi bor.

Bir qushim hangi, tog'dan chiqadir changi.

(Yashin, momaqaldiraq)

Tog'ayimning tarloni,
Bo'zlab-bo'zlab kishnaydi.

(Momaqaldiraq)

G'uv-g'uv etib keladir,
Orqasidan qora qush
Uchib suv yuboradir, nima?

(Momaqaldiraq, bulut, yomg'ir)

Shildir-shildir yuganim,
Suluv qashqa do'nonim.
Ayoqli kun yurmagan,
Oyog'i yerga tegmagan.

(Momaqaldiraq, bulut)

Meni so'raydilar,
Ko'rinsam qochadilar.

Novcha yigit tom teshar.

Shatir-shutir etadi,
Yerni cho'qib ketadi.

Uzun-uzun o'z keldi,
Uzun bo'yli qiz keldi.
Qoshi qaltirab keldi,
Ko'zi yaltirab keldi.

(Yomg'ir)

Biri sepadi,
Biri ichadi,
Biri o'sadi.

(Yomg'ir, yer, o'simlik)

Ajab bir gumbazlik uy ko'rdim,
Na eshigi bor, na teshigi.

O'zi bitta,
Ko'zi mingta.

(Yomg'ir ko'pigi)

Saman otim soy yoqalab keladi.

(Sel)

Qora tuyam qochyapti,
Qumalog'in sochyapti.

(Bulut, do'l)

Tomdan tuxum irg'itdim.
Tomga chiqib tosh irg'itdim.

Gilam ustida oq bodroq.
Oppoq, oppoq, oppog'im,
Oppoqqina bodrog'im.

Qoqron yerda qo'zi o'ynaydi,
Toqron yerda tozi o'ynaydi.

(Do'l)

Oppoqqina dasturxon,
Yer yuzini qoplagan.

Oq tovuq,
Katagi sovuq.

Oqqina tovuq xirmon sochar.

Sutdan tiniq,
Paxtadan oq.

Oq urchug'im aylanchiq,
Buxoroning yo'li ochiq.

Oq sigir turib ketdi,
Qora sigir yotib qoldi.

(Qor, yer)

Uchib kelar g'oz kabi,
O'rin olar muz kabi.
G'ijirlar saxtiyon kabi,
Achchiq bo'lar, tuz kabi.

(Qor, ayoz)

Bultur ketgan bo'z otim
Bu yil kelarmikan-da,

Oyog'ida qirq kishan
Kishnab kelarmikan-da,
Ajriq, qamish ko'rganda,
Tishlab kelarmikan-da.

U yil kelgan bo'z otim,
Bu yil keladi bo'z otim,
Oyog'ida qirq bir kishan,
Kishnab keladi, bo'z otim.
Bir otim bor bo'z,
Qora ko'rsa, kishnab kelar,
Ajriq ko'rsa, tishlab kelar.

(Sovuq, qish)

Qo'lsiz, oyoqsiz gul soladi.

(Sovuq, deraza qirovi)

Bostirdim ikki tovuq,
Biri issiq, biri sovuq.

Bir bo'ri to'qqiz qulonni yeb turur,
Terisin oftobga yoymay kiyib turur.

Bir palakda o'n ikki qovun,
Oltovi achchiq, oltovi chuchuk.

(Qish, yoz)

Uzoqdan qarasam, yaltir-yaltir,
Yoniga borsam, qulfi kalit.

Uzoqdan qarasam, jildir-jildir,
Oldiga borsam, qulfi zanjir.

Uzoqdan qarasam, yalt etdi, .
Qoshiga borsam, o'zin yo'qotdi.

Uzoqdan ko'rsang, yaltir-yultir,
Yoniga borsang, temir sandiq.

O'tda yonmaydi,
Suvga botmaydi.

Suvga tashlasam cho'kmaydi,
Olov qo'ysam yonmaydi.

Ariqdan oyna oldim.

Miltiq otдим,
Zarafshon ketdi.

(Muz)

Oqsoq jo'ja yer qazir.

Hakkam cho'loq yer teshar.

Ilma cho'loq sur qazir.
Tumshuqsiz chumchuq muz teshar.

Cho'ltoq tesham yer kovlaydi.

Cho'loq otasiga go'r qaziydi.

Chiq-chiq etdi,
Uydan chiq, dedi.

(Chakka o'tishi)

Qo'lim bilan ushlay olmayman,
Cho'ntagimga sola olmayman.

Bir kosa sut,
Olamga dud.

Tomdan gilam qoqdim,
Changi olamga yetdi.

(Tuman)

Qishda kelar,
Yozda ketar.

Yozda yaxlaydi,
Qishda eriydi.

(Bug')

Ignu uchi yaltiroq.

(Shudring)

Qo'lsiz, oyoqsiz eshik ochar.

Ismi bor,
Jismi yo'q.

So'ramay-netmay eshik ochar.

Kelar-ketar izi yo'q,
Qaragali ko'zi yo'q.

Oyog'i yo'q, qo'li yo'q,
Yo'lda turib yo'l boshlar.

Qanoti yo'q, uchadi,
Oyog'i yo'q, qochadi.

Qo'lda turmas,
Ko'zga ko'rinmas.

U yoqqa o'tdim, bildingmi,
Bu yoqqa o'tdim, bildingmi.
Oq quvrayning boshini,
Chertib o'tdim, bildingmi.

Bu yoqqa o'tar lop-lop,
U yoqqa o'tar lop-lop.
Qozonchasini qoplab,
Kerki, cho'tini soplav.

Ul nimadir, nimadir –
Yer-jahonni yalagan?
Ursang tayoq o'tmaydi,
Quvsang oyoq yetmaydi.

(Shamol)

Qamish boshi qaltiroq,
Jilg'a to'bi jaltiroq,

(Shamol, suv)

U yog'i alan, bu yog'i alan,
O'rtasi ola to'polon.

(Chang)

Adrasman tubida
Ola sichqon o'ynaydi.
Jumboqqinam jutuldi,
Toqqa qarab qutuldi.
Suvsiz cho'lda tozi o'ynar.

(Quyuni)

Tebranadi, joni yo'q.

(Zilzila)

Shundan urdim qilichni,
Kesib Buxoroga yetdi.

(Tong yorishi)

Yopilsa, ochilmaydi,
Ochilsa, yopilmaydi,
Nusxasi topilmaydi.

Yarmi qora, yarmi oq.

(Tun, kun)

Bir palakda o'n ikki xamak.
Bir lochin o'n ikki tuxum tug'di.
Bir onasi bor,
O'n ikki bolasi bor.

Ming, ming ikki, ming ikki,
Barmoqlari o'n ikki.

(Yil, o'n ikki oy)

Bir yaproqda o'ttiz kelin soch taraydi.

(Oy, o'ttiz kun)

Zarga sotilmas.
Zo'rga topilmas.
Oltindir,
Oltinga sotilmas.

(Vaqt)

Sen kechmasang,
U kechmas.

Oltindir,
Bu tolning o'n ikki shoxi bor,
Har shoxida to'rttadan uya bor,
Har uyada yettitadan tuxum bor,
Har tuxumning yarmi qoradir, ko'rsang,
Yarmi oppoqdir, topgan bo'lsang.

(Yil, o'n ikki oy, hafta, kun, kecha, kunduz)

Bir tup katta terak,
Tubi bir, shoxi o'n ikki,
Yaprog'i uch yuz oltmish,
Yaprog'ining bir tomoni oq,
Ikkinchi tomoni qora.

(Yil, o'n ikki oy, kunlar, kecha, kunduz)

Bir palak,
Bir palakda
O'n ikki handalak,
Shu handalakning o'n birini yeb,
Bittasini yeya olmadik.

Tom ustida bir palak,
Unda o'n ikki handalak,

O'n birini yesa bo'lar,
Birini yemay bo'lar halak.

(Yil, o'n ikki oy, bir oy ro'za)

Otlari har xil,
Yoshlari bir xil.

(Haftaning kunlari)

Qibladan keladi yetti odam,
O'ttizi talashib bosdi qadam.
Yettisi talashib kela solib,
Ul o'ttizdan ilgari berdi salom.

(Hafta, oy)

Hejadan hecha ketdi,
Bilmadim necha ketdi.
O'n ikki tovuqdan
Uch yuz oltmish jo'ja ketdi.

(Oylar va kunlar)

Chopsa, chopilmas,
Kessa, kesilmas.

Bossa, bosilmaydi,
Ko'msa, ko'milmaydi.
Tepsa, tebranmas,
Chopsa, chopilmas.

Yo'nsa yo'nilmaydi,
Chopsa, chopilmaydi.

Ketsam, ketar,
Kelsam, kelar.

Yursam, yuradi,
Tursam, turadi.
Chopsa, changi yo'q,
Yo'nsa, qoni yo'q.
Engashsam engashadi,
Tursam turadi.

Qo'l soldim, tutolmadim.

Suvga tushsa, suv bo'lmaydi,
Loyga tushsa, loy bo'lmaydi.

Tog'da tana ko'rdim,
Ayrilmas balo ko'rdim.

Eski-eski choponim,
Esimdan chiqmas choponim,
Janda-janda choponim,
Yonimdan ketmas choponim.

Janda choponim,
Yonimdan qolmas.

(Soy'a)

HAYVONOT DUNYOSI HAQIDA

Shildir-shildir suv kechar,
Suv betini ko'rmagan,
Izillagan ayoza
Ayoza betin ko'rmagan.

Shildir-shildir suv kechar,
Oyog'i suvga tegmas.

(Tug'ilmagan qulun)

Suvday chopadi,
Manzilga yetadi.
To'rt oyoqli,
Temir tuyoqli.

Kecha-kunduz ishlaydi,
Ishlab yurib kishnaydi.

(Ot)

Elomon akamning ikki o'g'li
Elakiyib kelayotir,
To'lagan boyning to'rt o'g'li
To'balashib kelayotir.

(Otning ikki qulog'i, to'rt oyog'i)

To'rt oy, yig'irma to'rt yulduz,
Bandini band etdilar,
Payvandini pand etdilar,
Yigirma to'rt yulduzni
To'rt oyga band etdilar.

To'rt oy yigirma to'rt yulduzni
Samarqanddan ketaturib,
Saman otning oyog'ida ko'rdim.

(Otning taqasi, mixi)

Suvga tushsa mingta,
Suvdan chiqsa bitta.

Tubi bir,
Shoxasi ming.

(Otning dumi)

Bir otim bor ovushgina,
Piyodaga kovushgina.
Qulog'i uzun,
Dumi kalta,
Doim ustida
Yurar xalta.

Quyong emas,
Uzun quloq.
Oti emas,
To'rtta tuyog.

Kuchi halol,
O'zi harom.

Katta takam besoqol.

Tapir-tupir to'rtovlon,
Hangragani birovlon.

(Eshak)

Oyog'i popik,
Og'zi ko'pik.
O'zi oqmoq,
Oyog'i poqmoq.

Hovuzi qulqulum,
Uzun oyog'u kalta dum.

Hovuz quldurum,
Pocha daroz-u kalta dum.
Kul,
Kulga borib cho'k.

Uzun-uzun qizg'ina,
Uzun bo'yli qizgina.
Bu yoqqa o'tdi lop-lop,
U yoqqa o'tdi lop-lop,
«Sho'ra» dedi qo'ymadi
Yutaverdi soplab.

(Tuya)

Bir guppi,
To'rt tappi,
Ikki yorug' yulduz,
Bir qamchi.
To'rt lop-lop,
Ikki ding-ding,
Bir ship-shil,
Bir ham-ham.

Opon-opon,
Eski chopon,
Yorug' yulduz,
Egri qo'biz.
Bupan-bupan,
Eski chopon,
Yengi yamoq
Dardi tomoq.

(Tuya, oyog'i, o'rkachi, ko'zi, dumi)

O'zi katta,
Dumi kalta.

O'zi katta,
Sochbog'i kalta.

(Tuya, dumi)

Momom ketib borayotir,
Kulchasi qolib borayotir.

Ketaveradi, ketaveradi,
Tovoqday yerni o'yib ketadi.

Ketaveradi, ketaveradi,
Chavatiday joy oladi.

Ketaveradi, ketaveradi,
Do'ppiday joyni oladi.

Ko'prik ostida to'rt kulcha.

(Tuya oyog'ining izi)

Erta ketar laylixon,
Kechda kelar laylixon,
Turli-turli bog'chalardan,
Yig'ib kelar laylixon.
Jumboq quydim jubin top,
Jumaloq quydim otin top,
Tag'in quydim, tag'in top,
Endi quydim, endi top,
Eminboyning otin top.

Boradi, boradi,
Bo'yraday yerni olib yotadi.

To'rt tayog'i bor, sakkiz tuyog'i bor,
Uzun qamchisi bor, to'rt bulog'i bor.
Qo'sh nayzasi bor, hammaga foydasi bor.

(Sigir)

Ikki tortar,
Bir yirtar.

(Ho'kiz, omoch)

Yamog'i bor-u,
Yirtig'i yo'q.

Yamog'i bor,
Tikishi yo'q.

Ola-bula,
Tikishi yo'q.

Qaychilamay – qiygan,
Ignalamay – tikkan.

(Sigirning olasi)

El yotsa-da,
Elomon og'am yotmas.

Egri tolga qor yog'mas.

(Molning shoxi)

Ikki tandirga bir kosov.

Ikki qozonga bir cho'mich.

Ikki qozonga bir dastro'mol.

(Sigir tili)

Tomga tayoq suyovli.

(Mol dumi)

Qasagani qasagan,
Xasdan buyrak yasagan.

Devor orqasida malla to'n.

Tap etdi tovoq sindi.

(Mol tezagi)

Pastakkina bo'yli,
Issiqqina po'stinli.

Kich-kichkina bo'yi bor,
Sandal kabi dumi bor,

Kishi ko'rsa kishnamas,
Yerdan cho'p tishlamas.
Azonda ketar laylo opam,
Kechda kelar laylo opam,
Uzun-uzun ipakday,
Tugma tugar laylo opam.

(Qo'y)

Buyuk tog'ning boshida
Bukri qo'chqor o'ynaydi.

(Olqor)

Soqoli bor,
Mo'ylovi yo'q.

Soqoli bor,
Aqli yo'q.
Tug'ilgandayoq soqoli bilan tug'iladi.

Shoxi katta,
Dumi kalta.

Beh, beh desam kelmaydi,
Kepak bersam yemaydi.

(Echki)

Chorva ichida shayton,
Soqoli uzun sulton.

(Taka)

Hamma yotsa ham
Hasan-Avaz yotmaydi.

Qant qantdan kelaman,
Kanti rabotdan kelaman,

Etak-boshin turinib,
Qonga tekizmay kelaman.
G'az-g'az qaydan kelding,
Qonli buloqdan keldim.

Qanoting qon bo'lmadimi,
Xudayning amri bilan keldim.

(Charvi)

Tom ustida sandiq,
Tomoshadan qoldik.

Yo'l ustida bir sandiq,
Qizig'idan biz qoldik.

Olis yerdan chang chiqar.

Toqron yerda tozi o'ynar.

(Ko 'pkari)

Kunduzi yurib-yurib keladi,
Kechasi g'alvirday joyni olib yotadi.

Ketaveradi, ketaveradi,
Savatdek yerni oladi.

Soyada yotar,
Ming qo'y boqar.

El yotsa ham,
Shalpangquloq yotmaydi.

Kechalikka hov-hov etar,
Kunduziga vov-vov etar.

Vov-vov deydi, baqiradi,
Tug'ishganin chaqiradi.
Bo'sag'ada maymunlaydi,
Chiy tubida chiyillaydi.

(It)

O'choq mo'ynida turgan,
Ikki ko'zini yumgan.

Kichkinagina qumg'on,
O'tirib ko'zin yumg'on.

Qora qumg'on,
Ko'zini yumg'on.

Mo'ylovi bor,
Soqoli yo'q.

(Mushuk)

Uyday joyni olar,
Sichqondan qo'rqar.

Tuya desam, kattakon,
Usti keng, bir makon.

Ish-ish eshagim, ish-ish,
Quloqlari tirtish.

Bir otim bor,
Og'zida quyrug'i bor.

(Fil)

Ola-bula to'ni bor,
Quyrug'ida xoli bor.

Yo'l-yo'l to'ni bor,
Odam qo'rqar turqi bor.
Jumboq aytdim yo'l-yo'l,
Tomizig'i tol-tol.
To'qson eldan yurakli
Buni top-chi, chirog'im.

Man-man, maniki,
Har tirmog'i o'n ikki,
Qildan ola to'ni bor
Quyrug'ida xoli bor.
Uni topgan yigitning
Aqlining koni bor.

(Yo'lbars)

Kelganda to'rt oyoq,
Ketganda ikki oyoq.

(Ayiq)

Dalama-dala qidiradi,
Qo'y bilan echki oh uradi.

Go'ng tepada o't yonar.

Ushugim ushshali,
Quloqlari bushshali.
Tog'dan kelsa ko'rasiz,
Qo'rqa-qo'rqa o'lasiz.

Ko'k eshagim qiyalab qopdi.

(Bo'ri)

Qashqir mingan,
Eshak o'ngargan,
Echki haydagan,
Tuya yetaklagan.
Kechasi ovida,
Kunduzi uyida.

(Tulki)

Masala, masala maniki,
Barmoqlari o'n ikki,
Hali kelsa ko'rasiz.
Kula-kula o'lasiz.

Bir matalim bor boshdan,
Oyog'i temir, toshdan,
Hali kelsa ko'rarsiz,
Kula-kula o'larsiz.

(Maymun)

Shoxlari bor qo'chqordek,
Bo'yi misli daraxtdek.

(Kiyik)

Uzun quloq,
Kalta dum.

O'zi yo'rtiq,
Labi tirtiq.

Ushigim xuttatak,
Quloqlari buttatak.

Nargi betni ko'rdingmi,
Bergi betni ko'rdingmi,
O'ng betida xoli bor,
Qurbonbekni ko'rdingmi.

(Quyov)

Ko'rsangiz ayni mishiqliq
Juni, terisi pishiqliq.
Tog'da yurib yashaydi,
Qulog'i zog' tingshaydi.
Ovchilar izlab kelsa,
Darrov qo'lga tashlaydi.

(Suvsar)

Ul nimadir, nimadir –
Suv tubida o'ynagan?

(Qunduz)

Jar bo'yida jar qilich.

(Jayra)

Yer tagida voy-voy savchalan.

Yer tagida mayan qashqa.

(Tipratikon)

Yerdan chiqadi qoziq,

Isi juda sassiq.

(Yumronqoziq)

Qayda g'anak biladi,

Sarraklaydi, ko'madi.

(Kalamush)

Qochdi,

Qo'rg'onga kirdi.

Pastgina devolcha,

Mastgina kurracha.

Jonsiz yerga jonli kiradi.

Bir otim bor:

Quyruq'i uzun,

Tez yurar.

O'zi sayoq,

Dumi tayoq.

Bukri momom buk etdi

Yugurib yukka ketdi.

Bir ko'kkina buzog'im bor,

Uydagining barisi bezor.

Bozorga olib chiqsam,

Topilmaydi hech xaridor.

(Sichqon)

Tirik kelib o'likdan osh so'radi,
O'lik turib tirikni bo'g'ib oldi.

(Sichqon, qopqon)

Kunduzi ko'rinmas,
Tunda ko'rinar.

(Ko'rshapalak)

Qanotli, sut beradi
Oyoqli don beradi.

(Ko'rshapalak, toshbaqa)

Suvda tug'di,
Yerda o'ldi.

Qanoti bor uchmaydi,
Quruqlikda yurmaydi.

Qamish tagi qaltirar.

Joni bor jondan,
Suv ichar ko'ldan,
Ko'zlari nurdan,
Terisi puldan.

Usti pulcha,
Ichi qiltiriqcha.

Boshi bor-u sochi yo'q,
Ko'zi bor-u qoshi yo'q.
Tangasi bor, puli yo'q,
Qanoti bor, uchuvi yo'q.
Losinda, losinda,

Daryolar yoqasinda,
Bir qush ko'rdim
Qanoti orqasinda.

O'zi ola, bo'yni ko'k,
Ana uning turishi,
G'amza bilan yurishi.

(Baqa)

Osti tosh, usti tosh,
O'rtasida chandir bosh.

Tog'-u toshlarda toshtovoq,
Ichi to'la go'sht-u yog'.

Emaklagan toshni ko'rdim,
Toshdan chiqqan boshni ko'rdim.
Belang, belang, belangot,
Beli qalin – yug'on ot,
Tog'-u toshdan yumalab,
Tura kelar to'rig' ot.

(Toshbaqa)

Yo'l ustida uzun arg'amchi.

Ko'prik ostida yog'li hasip.

Uzun ichak,
Uchi tugunchak.

Og'zin ochar,
Zahar sochar,
Ko'rgan qochar.

Har joyda egri ketadi,
O'z iniga to'g'ri ketadi.

Uzun-uzun iz keladi,
Bo'yi uzun qiz keladi.
Qoshlarini qimirlatib,
Ko'zlarini pirpiratib.

(Ilon)

Qoragina popish,
Devolga yopish.

(Kaltakesak)

DARAXT VA MEVALAR HAQIDA

Yozda kiyinadi,
Qishda yechinadi.

Qishda uxlab yalang'och,
Bahor qo'yar yashil soch.

(Daraxt)

Bolalari qarsak chaladi,
Onalari o'yinga tushadi.

(Terak, barglari)

Yozda ham qishda,
Bir xil kiyimda.

Yozin-qishin barobar,
Ko'm-ko'k turar barglar,
O'zi ming yoshga kirar.

(Archa)

Otasi uyda qolar,
Bolasi bozor borar.

(Mevali daraxt)

Kichkina qozon,
Oshi shirin.

Po'sti qalin, qovoqday,
Beli bog'li tanobday,
Mevasi sarig' yog'day.

Beli bog'li cho'tir choldir,
Qo'ynida bor bujur kampir.

U yog'i tog', bu yog'i tog',
O'rtasida ko'k yontog'.

Qo'tir tosh,
Ichinda osh.

(Bodom)

Osh ichida tosh,
Tosh ichida osh.

Uzoqdan qaradim araq-araq,
Qoshiga bordim, zar xalak.

Sirti yumshoq go'sht, ichi qattiq tosh,
Toshning ichida mazaligina osh.

(O'rik)

U yog'i tosh, bu yog'i tosh,
O'rtasida pishgan osh.

(Danak mag'zi)

Past-u baland ko'p xotin,
Ko'ylaklari oq, gulgun.

(O'rik guli)

O'zi ko'm-ko'k,
Yuзи qip-qizil.

(Olma)

O'zi shirin, tukligina,
Mazasi bor totligina.

Bodom kabi yaprog'i,
Sollanadi butog'i.

(Shaftoli)

Past-past bo'yi bor,
Malla to'ni bor.

Dum-dumaloq bo'yi bor,
Palovda obro'yi bor.

(Behi)

Bir qop un,
Ichida ustun.

Qopcha,
Qopcha ichida uncha,
Uncha ichida ustuncha.

Otasi mukri buva,
Onasi yoyma xonim,
Qizlari qizil-ola.

(Jiyda)

Ko'm-ko'k dalasi,
Qizil-qizil donasi.

(Olcha)

Qirq tayoq-qirqin tayoq,
Bir kallada qirq quloq.

Otalari zangi buva,
Onalari yoyma chalpak.
Bolalari shirin-shakar.

Ota-onasidan bolasi shirin.

(Tok, bargi, uzumi)

Bir onadan yuz bola,
Yuzovi ham bo'z bola.

Bo'g'un-bo'g'un, bo'g'unchoq,
Tugun-tugun, tugunchak,
Yetmish qizning onasi
Hali ham bo'lsa kelinchak.

(Tok, uzum)

Qora ho'kizim og'ilga kirishda
dumini yulib olib qoldim.

Bir tovug'im bor, katakka
kirib ketganda dumini yulib qoldim.

(Qora mayiz)

Kichkina dekcha,
Ichi to'la mixcha.

Qirq hujrada qizil qizlar.

Kichkinagina hovuzcha, ichi to'la og'omcha.
(Anor)

Gulsiz bo'lar mevasi,
Shirin-shakar donasi.

Osti teri, usti teri,
Ichida totli tariq.

Daraxt ustida langar.
(Anjir)

Qamchi dasta,
Qamchi dastada marjon.

Tepdim sandiq ochildi,
Yerga bodom sochildi.
(Do'lana)

Yer tagida qizil qayish.

Yer tagida sariq ilon.
(Tut daraxtining ildizi)

MEHNAT QUROLLARI HAQIDA

To'rda turgan to'rt yigit,
To'rtovi ham mard yigit.

Qorong'i uyda ko'p polvon olishadi.

Biznikida bitta kishi,
Og'zida qirqta tishi.
(Jun tarog'i)

Charchamas kampir ko'rdim, yolg'iz oyoq,
Og'ziga tishlab olgan cho'pdan tayoq,
Yurgan sari belbog'ini qavatlaydi,
Beribdi unga go'zallikni ayamayoq.

G'uv-g'uv etadi,
Marg'ilon ketadi.

Oq mushugim yugura-yugura yukli bo'ldi.
Tovushqonim o'ynaydi,
Sochi mening qo'limda.

(Urchuq)

Oq kuchugim oshga to'yib dumalab ketdi.

Sariboy akam saqtali,
Ikki oti no'xtali.

Zuv-zuv zuvonqush,
Beli boqli yo'von qush.

(Charx)

Uzun-uzun uzama,
Uchi mening qo'limda.

(O'rmak)

Urdim, gup etdi,
Yer tagiga kirib ketdi.

O'zi jonsiz,
Ishga polvon.

(Ketmon)

Matalim matti,
Qulog'i qatti,
Qulog'iga qattiq tepdim,
Yalpayib yotdi.

(Bel)

Bukuri,
Butun qirni bitiri.

(O'roq)

Tushgan yerini kesar.

(Tesda)

Og'zi yo'q,
Tishi ko'p.

(Arta)

Kelib og'zini ochar,
Tishlab olib qochar.

Oqvoy bilan qoravoy
O'rtasiga tushganning holi voy.

(Ombir)

Boradir, boradir,
Oyog'ini ko'tarib yotadir.

Bir hammolga to'rt band.

(Zambil)

Zuv bordi, zuv keldi,
Orqa tog'ni buzib keldi.

(G'altak)

Oqqina tovuq somon sochar.

Kichkina bo'yi bor,
Tog'dan o'tin tashlaydi.

(Panshaxa)

Yer tagida quyruq boradi.
Ketaveradi, ketaveradi,
Tog'day joyni buzib keladi.

Egri xo'jam, bukri xo'jam,
Taqiyasi temirdan xo'jam.

(Omoch)

O'zi yerning tagida,
Kuchi erning ustida,
O'ttiz ikki og'ayni,
Bir-birining ustida.

Mening kuchugim hovullaydi,
Qorni to'q bo'lsa aylanadi.

(Suv chiqaradigan chig'iriy)

Uzun-uzun uch og'och,
Uchi mening qo'limda,
Samarqandda sayraydi
Sabog'i mening qo'limda.

(Ip yigiradigan chig'iriy)

MUNDARIJA

ERTAKLAR

Susanbil	4
Uch og'ayni botirlar	16
Hikoya	28
Ur to'qmoq	32
Bo'ri bilan tulki	36
Ilonning ishi zahar solmoq	42
Oltin tarvuz	44
Tohir va Zuhra	46
Muqbil toshotar	61
Yalmog'z kampir	70
Malikai husnobod	73
Ilon pari	85
Uchar gilam	87
Sehrlı shamchiroq	117
Hunardan unar	122
Dunyoda yo'q hunar	125
Sirli tush	126
Podachining qizi	135
Jonon piyola	141

MAQOLLAR

Vatan va vatanparvarlik	154
Jamoatchilik va xudbinlik	163
Mehnatsevarlik va ishyoqmaslik	175
Halollik va tekinxo'rlik	190
To'g'rilik va egrilik	191
Yaxshilik va yomonlik	194
Yaxshi va yomon so'z	203
Adolat, insof va insofsizlik	207
Do'stlik va dushmanlik	209

Botirlik va qo'rqoqlik	212
Tenglik va tengsizlik	215
Donolik va nodonlik	217
Ilm, kasb – hunar va ilmsizlik	222
Mardlik va nomardlik	225
Tarbiya va odat	228
Odob va odobsizlik	229
Mehmon va mehmondo'stlik	231
Saxiylik va baxillik	232
Go'zallik va xunuklik	234
Kamtarlik va manmanlik	236
Baxt, omad va baxtsizlik	240
Epchillik va noshudlik	242
To'g'ri so'z va yolg'onchilik	245

TOPISHMOQLAR

(Tayyorlovchi Munis Jo'rayeva)

Kitob, yozuv va o'quv qurollari haqida	248
Osmon, yer, suv haqida	251
Tabiat hodisalari, yil fasllari va mavsum haqida	259
Hayvonot dunyosi haqida	271
Daraxt va mevalar haqida	286
Mehnat qurollari haqida	290

Adabiy-badiiy nashr

ADABIYOT XRESTOMATIYASI

ERTAKLAR

MAQOLLAR

TOPISHMOQLAR

2-jild

G'oya muallifi va loyiha rahbari *Laziz Tangriyev*

Muharrir va to'plovchi *Ilhom Zoyirov*

Badiiy muharrir *Shuhrat Mirfayozov*

Texnik muharrir *D. Jalilov*

Musahhih *Dono To'ychiyeva*

Kompyuterda sahifalovchi *Umida Valijonova*

Nashriyot litsenziyasi AI № 290. 04. 11. 2016 y.

Bosishga 2018-yil 29-yanvarda ruxsat etildi.

Bichimi 84x108^{1/32}. Tayms garniturası. Ofset bosma.

15,54 shartli bosma toboq. 11,21 nashr tobog'i. Adadi 3000 nusxa.

72 raqamli buyurtma. Bahosi shartnoma asosida.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining

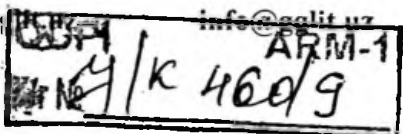
G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyida chop etildi.

100128. Toshkent. Labzak, 86.

Telefonlar: (371) 241-25-24, 241-48-62, 241-83-29

Faks: (371) 241-82-69

www.gilgit.uz

KITOB – AQL CHIROG'I!

G'AFUR G'ULOM

nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Siz aziz o'quvchilar uchun **44** ta kitobdan
iborat

ADABIYOT **XRESTOMATIYASI**

seriyasini taqdim etadi.

Endi Siz ushbu seriya ostida nashr
etilgan kitoblar orqali 5–9-sinf darsliklariga
kiritilgan barcha adiblarning asarlarini to'liq
shaklda o'qishingiz mumkin.

ISBN 978-9943-4799-2-0

9 789943 479920